

Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa
Foundation of Assistance Programmes for Agriculture (FAPA)

PUBLIKACJA SFINANSOWANA ZE ŚRODKÓW
UNII EUROPEJSKIEJ

Program PHARE

REKREACJA I TURYSTYKA KONNA W GOSPODARSTWIE AGROTURYSTYCZNYM

P O R A D N I K

**REKREACJA
I TURYSTYKA KONNA
W GOSPODARSTWIE
AGROTURYSTYCZNYM**

496,5:798

Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa

8831

INSTYTUT TURYSTYKI – ODDZIAŁ w KRAKOWIE

ul. Augustańska 24

31-064 Kraków

Opracowanie Zespołowe

Opracowanie redakcyjne. skład komputerowy:

Władysław Mróz

Sfinansowano ze środków funduszu UE PHARE

w ramach projektu FAPA P 9607-02-15

SPIS TREŚCI

	Str.
1. KAZIMIERZ KOSINIAK-KAMYSZ, ERAZM BRZESKI: Użytkowanie konia w turystyce	5
2. MACIEJ JACKOWSKI: Podstawowe zasady żywienia koni	33
3. MACIEJ JACKOWSKI: Pomieszczenia dla koni – stajnie	37
4. ANDRE GRANGE: Podkuwanie	45
5. ANDRE GRANGE: Rymarstwo	51
6. Rysunki	55
7. LESZEK STRZEMBICKI: Marketing usług agroturystycznych	61
8. JERZY PYTLIK: Podstawy sporządzania biznes planu dla działalności agroturystycznej	77
9. ELŻBIETA KMITA: Jakość usług w turystyce wiejskiej	87
10. ELŻBIETA WYRWICZ: Program PHARE TOURIN II	97
11. USTAWA o usługach turystycznych	105
12. WŁADYSŁAW MRÓZ: Rajdy turystyczne	123

Kazimierz Kosiniak-Kamysz, Erazm Brzeski

Użytkowanie konia w turystyce

Aby przybliżyć zainteresowanym hodowcom i przyszłym użytkownikom zagadnienia związane z koniem i jego użytkowaniem w turystyce, opracowano niektóre problemy o podstawowym znaczeniu. Omówienie budowy, zachowania koni i ich reakcji na działanie różnych czynników, a przede wszystkim budowy i funkcji aparatu ruchu, który jest głównym narzędziem eksploatacji konia, przyczyni się do pogłębienia wiadomości z tego zakresu. Omówienie zaś podstawowych schorzeń i form udzielania pierwszej pomocy pomoże w racjonalny sposób postępować z końmi w trakcie ich eksploatacji w różnych warunkach.

Koniecznym wydaje się też opracowanie dalszych informatorów i instrukcji, które pomogą akcję tę zrozumieć, przybliżą rangę przedsięwzięcia i ułatwią organizację tej interesującej formy wypoczynku, którą obserwując jak funkcjonuje w wielu krajach Europy Zachodniej można mieć przekonanie, że znajdzie szczególne zainteresowanie w Polsce.

Kazimierz Kosiniak-Kamysz

Spis treści

Wstęp

1. Zasady obchodzenia się z koniem
2. Umaszczenie
3. Budowa konia i rasy
4. Skóra, włosy, twory rogowe
5. Określenie wieku po zębach
6. Koń w turystyce
 - 6.1. Budowa siodła i siodłanie, właściwe użytkowanie koni w turystyce
 - 6.2. Użytkowanie juczne, budowa juku i juczenie
 - 6.3. Użytkowanie koni w zaprzęgach
7. Organizacja turystyki
8. Pielęgnacja koni
9. Konserwacja sprzętu jeździeckiego

10. Schorzenia i zasady udzielania pierwszej pomocy

- 10.1. Urazy - charakterystyka i postępowanie, rany, otarcia, stłuczenia, zwichnięcia, nadwerżenia ścięgien i mięśni, złamania
- 10.2. Schorzenia narządu ruchu - kulawizny
 - charakterystyka ogólna
 - zagwożdżenie, nagwożdżenie, zatrat, nagniot, gruda, ropowica, ochwat
- 10.3. Schorzenia przewodu pokarmowego
 - charakterystyka kolek - morzysk
- 10.4. Schorzenia układu oddechowego
 - nieżyt nosa, dychawica płuc, zapalenia płuc, dychawica świszcząca
- 10.5. Schorzenia i zmiany skórne
 - świąd skóry, wypryski, pokrzywka
- 10.6. Inne schorzenia
 - mięśniochwat (choroba poświąteczna)
 - zołzy
 - grypa koni
 - schorzenia błon śluzowych jamy gębowej i uszkodzenia zębów
 - robaczyce zewnętrzne i wewnętrzne
- 10.7. Narowy

12. Podstawowe wiadomości diagnostyczne.

1. ZASADY OBCHODZENIA SIĘ Z KONIEM

Człowiek, mający do czynienia z koniem, stworzeniem inteligentnym, powinien znać jego psychikę. Koń, zwierzę stadne, uznaje rolę przywódcy. Koń uznaje człowieka za swego przywódcę po warunkiem, że człowiek będzie umiejętnie z nim postępował.

Jak podejść do konia? Zawsze rozsądnie, stanowczo, spokojnie. Nie trzeba zbliżyć się do konia, nie uprzedziwszy go głosem. Zwykle wołamy go po imieniu. Nasze nagłe, milczące podejście mogłoby go przestraszyć, a nawet spowodować niebezpieczną dla nas obronną reakcję zwierzęcia.

Do konia przemawiamy głosem spokojnym, wyraźnym, nie niepokojimy go hałasem.

Podchodzimy krokiem wolnym, spokojnie, nie okazując zdenerwowania. Nasze gwałtowne ruchy mogłyby go zaniepokoić, podenerwować. Zdarzają się czasem konie złośliwe, zdolne do kopnięcia - umownym znakiem ostrzegawczym jest wtedy wpleciona do ogona czerwona wstążka lub wiecheć ze słomy. To tak na marginesie. Zasada ta winna również obowiązywać w jeździectwie, jakkolwiek byłoby bezpieczniej nie używać takich koni, szczególnie w turystyce i rekreacji, kiedy następują częste zmiany jeźdźców.

O usposobieniu konia w danej chwili świadczy ułożenie jego uszu. Uszy położone do tyłu mówią nam, że jest on w tym momencie niezadowolony i wtedy należy się z nim obchodzić bardzo ostrożnie.

Gdy koń nam się opiera, wzbrania iść naprzód, czy też cofa się, nie należy mu patrzeć w oczy. Wzrok ludzki straszy go i powoduje jeszcze większy opór.

Konia prowadzimy spokojnie, idąc po jego lewej stronie. Zwroty wykonujemy zawsze w prawą stronę, unikając gwałtownych ruchów. Nie należy go też niepotrzebnie szarpać ani uderzać. Ewentualna kara musi być zasłużona i wymierzona bezpośrednio po przewinieniu. Karanie po jakimś czasie lub na zapas „żeby się mnie bał”, jest absolutnie bezcelowe a nawet szkodliwe. Uderzenie konia tym, co mamy w danej chwili pod ręką, jest zabronione, a już w żadnym przypadku nie wolno konia kopać, szturchać czy szarpać.

To, jak się koń zachowuje, w dużej mierze zależy od człowieka. Od człowieka, który go wychował, lub któremu oddany jest pod opiekę. Dla człowieka łagodnego, umiejącego właściwie z nim postępować, każdy koń jest spokojny. W przeciwnym razie, w miarę upływu czasu, koń staje się narowisty, złośliwy. Przyczyny i skutki takiego zachowania mogą mieć bezpośredni lub niekiedy pośredni, a nawet bardzo odległy związek.

Na to zagadnienie właściciele koni używanych do turystyki i częstego najmu przez różnych użytkowników powinni zwracać szczególną uwagę, udzielając podstawowych informacji zarówno o charakterze danego konia jak też o jego zwyczajach oraz obowiązkach jeźdźcy, który powinien to wziąć po uwagę.

2. UMASZCZENIE

Maść to ubarwienie konia, uzależnione przede wszystkim od pigmentu (barwnika) i budowy włosa. Podajemy najczęściej występujące maści i ich odcienie:

Maści i ich odcienie	Kolor sierści	Uwagi
Albinos	biała	skóra różowa, kopyta jasne
Siwa	biała	skóra czarna
Siwo-szpakowata	biała i czarna	podobna do szpakowatych włosów
Siwo-hreczkowata	biała z centkami ciemnymi	centki (plamki) wielkości hreczki
Dropiata	biała z ciemnymi centkami	centki wielkości grochu, bobu
Jasnogniady	jasno-brunatna	grzywa i ogon czarne, nogi „zielone” tj. bez wyraźnego czarnego zabarwienia
Wiśniowogniada	ciemno-czerwona, brunatna	kolor kory młodej wiśni
Ciemnogniada	ciemno-brunatna	
Skarogniada	czarna i brunatna	kara, chrapy i słabizny jasnobrązowe
Izabelowata	kremowa	grzywa i ogon jaśniejsze
Jasnobulana	jasno-żółta	grzywa i ogon czarne
Złotobulana	złoto-żółta	grzywa i ogon czarne
Ciemnobulana	ciemno-żółta	grzywa i ogon czarne
Wilczata	brunatno-żółto-ruda	grzbiet, łopatki, zad zwykle ciemniejsze, grzywa, ogon i pręga czarne
Myszata	popielata	barwa polnych myszy

Kara	czarna	
Jasnokasztanowata	jasno-ruda	w starej terminologii polskiej maść kasztanowata zwana była maścią cisawą
Złotokasztanowata	złoto-ruda	barwa złota
Brudnokasztanowata	ciemno-brązowa	kolor palonej kawy, grzywa i ogon jaśniejsze
Ciemnokasztanowata	ciemno-brązowa	kolor palonej kawy, grzywa i ogon tej samej barwy
Gniadodereszowata	jak przy maści gniadej i biała	białe włosy rozmieszczone po całym ciele
Karodereszowata	czarna i biała	jw.
Kasztanowodereszowata	jak przy maści kasztanowatej i biała	jw.
Gniadosrokata	jak przy maści gniadej i białej	białe, duże plamy (jak laciata krowa)
Bulanosrokata	jak przy maści bułanej i biała	jw.
Myszatosrokata	jak przy maści myszatej i białej	jw.
Karosrokata	czarna i biała	jw.
Kasztanowatosrokata	jak przy maści kasztanowatej i biała	jw.
Gniadotarantowata	biała i jak przy maści gniadej	na białym tle nieregularne plamy maści gniadej wielkości jabłka
Myszatotarantowata	biała i jak przy maści myszatej	na białym tle nieregularne plamy maści myszatej wielkości jabłka
Karotarantowata	biała i czarna	na białym tle nieregularne plamy maści karej wielkości jabłka
Kasztanowatotarantowata	biała i jak przy maści kasztanowatej	na białym tle nieregularne plamy maści kasztanowatej wielkości jabłka

Odmiany to białe plamy na głowie, nogach i innych częściach ciała.

Koń używany do najmu w celach turystycznych czy rekreacyjnych winien być zaopatrzony w metryczkę (dowód tożsamości), w której opisane jest m. in. jego umaszczenie

BUDOWA KONIA

Ciało konia można opisać zachowując zasadę podziału na głowę, szyję, tułów zwany kłódą, kończyny przednie i tylne, kopyta i ogon. Każda z tych części dzieli się na mniejsze. Opis niektórych elementów budowy anatomiczno-topograficznej jest bardzo istotny ze względu na ich relację z oprzyrządowaniem - siodłem, jukiem, uprzężą, uzdą oraz ewentualnymi zaburzeniami w funkcjonowaniu poszczególnych narządów i układów. Podkreślić należy, że narządem eksploatacji konia są jego kończyny i tułów. Stąd też zachodzi konieczność bliższego zapoznania się ze złożoną budową narządu ruchu - kończyn przednich i tylnych oraz tułowia.

Podstawowym czynnikiem różnicującym domowe zwierzę od naczelnych jest zawieszenie kończyny przedniej. Jest to zawieszenie mięśniowe czyli bez oparcia stawowego co jest częstą przyczyną tzw. kulawizn wysokich będących wynikiem nadwężenia mięśni i ścięgien mocujących kończyny przednie z tułowiem. Następuje to szczególnie przy skokach, lub forsownych jazdach terenowych, przy długim schodzeniu ze stromych stoków. Inne elementy to stawy - nadgarstkowy oraz stawy palców z kończyny przedniej, jak też staw skokowy i stawy palców z kończyny tylnej. Te złożone stawy składające się z kilku elementów kostnych złączonych

wiązadłami i otoczonych torebką stawową ulegają częstym nadwichnięciom, skręceniom i nadwężeniom powodującym stany zapalne miejscowe objawiające się kulawiznami. Należy też pamiętać, że na części szkieletowej zawieszony jest układ mięśni zakończonych ścięgnami co jest szczególnie interesujące z punktu widzenia użytkowania konia w ogóle a w turystyce szczególnie. Ścięgnowe zakończenia mięśni w obrębie kończyn ujmują się w dwie grupy - zginaczy i prostowników, szczególnie wrażliwych w części śródstopia i palców kończyny przedniej oraz śródstopia i palców kończyny tylnej. One również najczęściej ulegają uszkodzeniom, dają w efekcie obraz zwany kulawizną, ograniczającą użytkowanie konia, wymagającą odpowiedniego postępowania w ramach pierwszej pomocy lub terapii lekarsko-weterynaryjnej. Należy o nich pamiętać podczas eksploatacji konia aby nie dopuścić do ich uszkodzeń. Ostatni człon palca - kopyto jest szczególnie narażony na urazy z racji złożonej budowy i bezpośredniej styczności z podłożem. Przybliżona ogólnie budowa kończyn konia wskazuje na złożoność tego aparatu i konieczną w związku z tym delikatność w postępowaniu i eksploatacji. Do innych istotnych elementów anatomicznych należy piersiowy odcinek kręgosłupa zwany kłębem, na którym spoczywa siodło lub juki. Znajomość budowy anatomicznej tego odcinka, a szczególnie świadomość wielkości wyrostków kolczystych, przyczepionych do nich ogromnych więzadeł utrzymujących głowę, jak też łopatki przybliża obraz niebezpieczeństw, które mogą być wywołane niewłaściwym siodłaniem lub eksploatacją konia. Budowa konia związana jest z przynależnością do rasy.

RASY KONI

W ogólnym opisie rasy koni hodowanych w Polsce można podzielić na gorącokrwiste, zwane także szlachetnymi lub lekkimi, oraz zimnokrwiste czyli ciężkie (stępaki), prymitywne i kuce. Do gorącokrwistych należą: konie czystej krwi arabskiej, pełnej krwi angielskiej, anglo-araby, wielkopolskie, małopolskie i śląskie.

Zimnokrwiste to konie sztumskie, sokólskie, łowicko-sochaczewskie, koszalińskie, lidzbarskie i radomskie.

Prymitywne reprezentowane są przez koniki i hucyły.

W Polsce hoduje się też kuce szetlandzkie i felińskie. W jeździectwie i turystyce wykorzystywane są przede wszystkim konie gorącokrwiste.

Konie huculskie ukształtowały się w warunkach górskich, użytkowane były wierzchowio i jucnie na dłuższych trasach, obecnie mogą też być doskonale wykorzystane w turystyce.

Oto niektóre cechy budowy koni gorąco- i zimnokrwistych:

	gorącokrwiste	zimnokrwiste
głowa	mała, sucha	duża, mięsista
szyja	długa, cienka osadzona wysoko	krótka, gruba, silnie umięśniona, osadzona nisko
kłoda	wysokość w kłębie zbliżona do długości	dłuższe niż wysokie
łopatka	długa, skośnie ustawiona	krótka, pionowa
żebra	długie, wysklepione łukowato	krótsze, wysklepione beczkowato
kłab	wysoki, długi	niski, krótszy
grzbiet	krótki	dłuższy
kończyny	cienkie, twarda, zbita tkanka kostna, stawy suche	grube, mało zwarta tkanka, stawy bardziej limfatyczne
kopyta	nieduże, twarde	duże, słabszy róg
owłosienie	delikatne	silne

Konie typu wierzchowego odznaczają się żywym temperamentem i szybką reakcją na bodźce. Mają suchą i jędrną tkankę i szybką przemianę materii.

4. SKÓRA, WŁOSY, TWORY ROGOWE

Grubość skóry, obfitość owłosienia zależą od różnych czynników, m. in. od rasy, klimatu, warunków utrzymania i kondycji zwierząt.

Najgrubszą skórę i sierść mają konie zimnokrwiste i niektóre rasy azjatyckich koni prymitywnych. Najczęściej skóra koni jest pigmentowana tj. ciemna.

Największą powierzchnię ciała zajmują włosy okrywowe oraz puchowe będące ich poszyciem w zimie.

Okrywa włosowa koni składa się z włosów okrywowych, puchowych, ochronnych i czuciowych. Konie dorosłe linieją dwa razy w roku, są wtedy osłabione i wymagają lepszego, bardziej intensywnego żywienia, ochrony w pracy, zmniejszonej eksploatacji.

Włosy ochronne to włosy długie, a więc grzywka na czole, grzywa na szyi, ogon. Nie ulegają one linieniu i chronią ciało przed czynnikami zewnętrznymi.

Włosy czuciowe, też dość długie, widzimy wokół oczu, na nozdrzach i wargach. Służą do przekazywania wrażeń dotyku, ich cebulki bowiem mają kontakt z włóknami nerwów czuciowych.

Kopyta i tzw. kasztany, ostrogi, piętki to rogowy twory skóry. Kopyta, najważniejsze z nich odpowiadają pierwotnym pazurom. Kasztany występujące na wewnętrznej części kończyn przednich i tylnych, u koni zimnokrwistych mają dość spore rozmiary, u koni szlachetnych są raczej słabo rozwinięte, co jest niewątpliwie związane z grubością skóry.

5. OKREŚLANIE WIEKU PO ZĘBACH

U konia rozróżniamy zęby mleczne i stałe. Pierwsze są mniejsze, białe, drugie żółtawe, z wiekiem bielejące. Dzielimy je na zęby sieczne, kły i trzonowe. Kły występują u ogierów i wałachów, a u niektórych klaczy w postaci szczątkowej. Okres wymiany zębów mlecznych na stałe trwa w wieku od 2.5 do 5 lat (zęby sieczne).

Okres poprzecznie owalny kształtu zębów występuje w wieku od 6 do 11 lat. Pierwsze rejestry na cęgach szczęki dolnej (żuchwy) starte są do 6 roku życia, na średniakach do 7 roku, na okrajkach do 8 roku życia konia. Na zębach szczęki górnej z uwagi na większą głębokość rejestrów proces ten trwa 2 razy dłużej - cęgi do 9 roku, średniaki do 10 roku, okrajki do 11 roku życia. W ten sposób koń w wieku 11-12 lat nie posiada rejestrów.

W 9 roku życia zwykle dolna szczęka wysuwa się do przodu wskutek czego na okrajkach górnych tworzy się wrąb (czyli wcięcie) pozostające do 12 roku życia. Zazwyczaj pojawia się on ponownie w wieku 16 lat, po czym znowu zanika i niekiedy widzimy go po raz trzeci po 20 roku.

Okres okrągły między 12 a 17 rokiem życia - powierzchnia trąca zębów ma kształt okrągły, ślady po rejestrach też są okrągłe.

Okres trójkątny występuje w wieku 18 do 23 lat. Powierzchnia zębów trójkątna, w miejsce rejestru pojawia się ciemne jąderko.

Okres podłużnie-owalny - od 24 lat wzwyż. Płaszczyzna zębów przyjmuje kształt elipsy, zwró-

conej od przodu do tyłu. W opisanym powyżej regularnym procesie ścierania się zębów mogą zachodzić pewne odchylenia, najczęściej wywołane sposobem żywienia, rodzajem szkliwa, nieprawidłowym zgryzem. Jeżeli koń spożywa dużo twardej paszy (ziarna), rejestry ścierają się szybciej.

U koni wczesnie dojrzewających wymiana zębów jest nieco przyspieszona.

Można się także spotkać z trudnym do wykrycia fałszowaniem wieku konia (a więc jego uzębienia) na przykład przez wypalanie rejestrów.

7. KOŃ W TURYSTYCE

Ważną i niełatwą sprawą jest wybór odpowiedniego konia dla jeźdźcy - turysty. Trzeba tu wziąć pod uwagę m.in.

- charakter zwierzęcia
- temperament
- budowę - konstytucję
- wady mające znaczenie przy użytkowaniu wierzchowym
- narowy
- kondycję
- rasę.

Każdy koń jest indywidualnością. Jest inteligentny, odważny, bardzo spostrzegawczy, pracowity, posłuszny. Oczywiście występują też i przeciwieństwa tych cech.

Konie przeznaczone do turystyki powinny być odpowiednio do tego przygotowane. Czas treningu będzie zależał m. in. od wieku konia, dotychczasowego sposobu użytkowania, charakteru zwierzęcia, jego temperamentu, inteligencji, a także od kwalifikacji osób prowadzących zajęcia treningowe, które w początkowym okresie nie powinny trwać dłużej, niż jedną godzinę dziennie.

Trening winien objąć naukę poprawnego chodzenia - stępem, klusem, galopem, technikę ruszania z miejsca i zatrzymywania się na komendę, zmiany chodów, reakcję na pomoce (łydki jeźdźcy, wodze, głos, palcat). Musi to być także nauka poprawnego zachowania się wobec człowieka i innych koni w zastępie, oraz w czasie pielęgnacji, kielznania, siodłania. Należy też zadbać o dobrą kondycję konia.

6.1. Użytkowanie wierzchowe budowa siodła i siodłanie,

Siodło powinno być lekkie, nie może krępować ruchów konia ani go urażać i ma zapewnić jeźdźcowi wygodniejsze siedzenie niż w czasie jazdy na oklep.

Rozróżniamy wiele typów i rodzajów siodła. Siodło sportowe składa się z następujących części: terlicy, popręgu, strzemion i puślisk.

Terlica stanowi jakby szkielet i ma dwie płaskie części boczne, czyli ławki połączone dwoma pałakami, zwanymi lękami przednim i tylnym. Jeździec powinien siedzieć w siodle tuż nad grzbietem konia. Do terlicy przypinamy popręg i puśliska, które łączą strzemiona z terlicą. Terlica ma także pokrycie skórzane zwane siedziskiem.

Popręg utrzymuje siodło na koniu, obejmuje jego klatkę piersiową i z obu stron jest przymocowany do terlicy przystulkami. Powinien być mocno podciągnięty, tak aby siodło nie mogło zmienić prawidłowego położenia na grzbiecie konia. Popręg opiera się na mostku konia i nie krępuje jego oddechu.

Strzemiona przypina się do terlicy przy pomocy puślisk. Tę część, na której spoczywa noga nazywamy stopniem. Strzemiona ułatwiają wsiadanie i zsiadanie z konia i stanowią wygodne oparcie dla nóg jeźdźcy w czasie jazdy.

Puśliska są to dwa rzemienie służące do przyczepiania strzemion. Z jednej strony są zakończone sprzączką, z drugiej pewną ilością numerowanych dziurek.

Jest jeszcze **czaprak** - miękki, najczęściej filcowy podkład pod siodło. Pod czaprak czasem podkłada się potnik z lnianego płótna. Zamiast czapraka można użyć koc.

Przed siodłaniem należy odpowiednio przygotować siodło. Strzemiona winny być podciągnięte wzdłuż wewnętrznej części puśliska, do samej góry, a puślisko tak przesunięte przez strzemię, by stopień nie dotykał tybinki.

Popręgi przypinamy do prawych przystulek, zaś luźne ich końce przesuwamy przez siedzisko siodła. Trzeba skontrolować, czy pod siodłem sierść konia jest gładka, nie zwichrzona ani zanieczyszczona, bo mogłoby to spowodować odparzenia.

Siodłający ujmuję lewą ręką przedni łęk siodła, a prawą trzyma siodło za łęk tylny.

Do konia podchodzimy z lewej strony. Siodło nakładamy ostrożnie, uważając, by jego środek znalazł się mniej więcej nad kłębem konia, ok. 20 cm ku przodowi w stosunku do miejsca, gdzie później ma leżeć siodło.

Silnie naciskając na przedni łęk przesuwamy siodło ku tyłowi, aż do chwili gdy znajdzie się ono we wgłębieniu tuż nad kłębem. Gdy przesuniemy je za daleko, nie należy go cofać tylko ponownie powtórzyć całą czynność.

Po założeniu siodła opuszczamy popręgi na prawą stronę konia. Wiszący koniec popręgu przypina się do przystulek. Popręgi podciągamy stopniowo. Siodłając w stajni podciąga się je tylko tyle, by siodło się nie zsuwało.

Przy prawidłowym osiodłaniu popręg powinien leżeć w odległości dłoni od stawu łokciowego konia.

6.2. Użytkowanie juczne, budowa juku i juczenie

Rząd juczny służy do przewożenia ładunku na grzbiecie konia. Składa się on z ogłowia i zestawu do przenoszenia (terlica, 2 poduszki, 2 walizki, czaprak, popręg, przednia i tylna szleja, podogonie, brezentowy pokrowiec i taśma juczna,

Przy rządzie jucznym przeważnie używamy wędzidla o trzech ogniwach, które nie chwytają konia za język przy prowadzeniu do przodu.

Do prowadzenia z ziemi służą zwykle wodze wędzidłowe, do prowadzenia innego konia używa się powodu.

Podobnie jak przy siodłaniu, po wygładzeniu sierści zakładamy czaprak-podkład, następnie poduszki połączone uprzednio z terlicą, szleję tylną, podogonie i wreszcie szleję przednią.

Jeżeli przystuły popręgu przymocowane są do terlicy to zakładamy popręg, natomiast gdy są one przymocowane do walizek, najpierw przypinamy do terlicy walizki.

W końcu cały zestaw juczny przykrywamy pokrowcem brezentowym i przypinamy taśmą juczną. Przy zdejmowaniu zestawu wyżej opisane czynności wykonujemy w odwrotnym porządku. Ładunek nie powinien przekraczać 30% ciężaru konia. Duże znaczenie ma sposób rozłożenia ciężaru na grzbiecie konia. Ciężar bezwładny nie dostosuje się do ruchów zwierzęcia, tak jak to czyni jeździec, a może nawet zsuwać się na boki, przez co równowaga konia ulega zachwianiu.

Źle ułożony ciężar spowoduje odparzenia i odgniecenia. Zaleca się równomierne rozłożenie ładunku i dobre umocowanie. Po ściągnięciu juku postępujemy podobnie jak po rozsiadlaniu czy zdjęciu uprzęży.

6.3. Użytkowanie koni w zaprzęgach

RODZAJE UPRZEŻY

Rozróżniamy dwa rodzaje uprzęży - chomątową i szorową, wśród których istnieje wiele odmian lokalnych. Ich dodatkowymi cechami są: uprząż chomątowa nie uciska stawu barkowego, nie utrudnia oddechu, dotyka większej powierzchni ciała konia. Uprząż szorowa daje się dostosować do konia każdej wielkości, jest tańsza w cenie i eksploatacji.

Wybór uprzęży chomątowej czy szorowej zależy w dużym stopniu od zwyczaju panującego w danym rejonie np. w krakowskim stosuje się uprząż chomątową, w poznańskim uprząż szorową.

OGŁOWIA

Uździenica stajenna służy do wiązania konia oraz do kierowania nim.

Kantar stosowany jest do wiązania koni w stajni. Uzda nadaje się tylko do kierowania koniem. Do uzdy przyszyte jest na stałe lub przypięte wędzidło.

Wodze (krótsze) służą do jazdy konnej, lejce (dłuższe) do powożenia. Rozróżnia się wiele rodzajów wędzideł i munsztuków specjalnych.

7. ORGANIZACJA TURYSTYKI KONNEJ

Bardzo ważny jest wybór konia dla każdego jeźdźcy. W miarę możliwości zaawansowanym jeźdźcom przydzielamy konie trudniejsze (zawsze się takie znajdują). Ludzie wysocy lepiej wyglądają i lepiej się czują na koniach wysokich. Koni słabych nie przydzielamy osobom o dużym ciężarze ciała. Dobór koni należy do obowiązków instruktora, który powinien je wszystkie dobrze znać. Praktykowane czasem losowanie koni nie wydaje się słuszne.

W turystyce mamy najczęściej do czynienia z jazdą w zastępach. Ilość jeźdźców w zastępie zależy od różnych czynników, m. in.:

- od instruktora; początkującemu wskazane jest przydzielenie tylko kilku jeźdźców, doświadczonemu można powierzyć do 15 osób,

- od umiejętności jeźdźców - zaawansowanych może być w zastępie więcej,
- od stopnia trudności trasy
- od stopnia wytrenowania koni
- wreszcie od możliwości zakwaterowania uczestników w stadninach.

Naturalnymi chodami konia są stęp, klus i galop. **W stępie** przeciętna szybkość 10 minut na kilometr, a jeżeli fizyczne możliwości konia na to pozwalają może być nieco większa.

W klusie za przeciętną szybkość przyjmujemy kilometr na 5 minut, **w galopie** na przebycie tej odległości potrzeba nam 3 minuty i 20 sekund.

W rajdach stosunkowo rzadko można jechać galopem, jest to uzależnione od podłoża i rodzaju drogi, przeważnie zatem jeździmy stępem i klusem. **Nigdy nie galopujemy nocą.**

Prowadząc zastęp należy wziąć pod uwagę sprawność i kondycję jeźdźców, stopień wytrenowania koni, rodzaj drogi, ukształtowanie terenu. Szybkość jazdy powinna być zawsze dostosowana do najmniej zaawansowanych jeźdźców.

Z miejsca zawsze ruszamy stępem. Po przejechaniu około 2 km możemy przejść do następnego chodu. Wzory równomiernego rozplanowania chodu na trasie nie są stałe i można je zmieniać w zależności od okoliczności, długości przemarszu, możliwości konia, pory dnia. Określone odcinki jeździec przebywa także pieszo, prowadząc swego konia dla odciążenia go, przewentylowania skóry pod siodłem i dla własnego odprężenia.

Trasa, jej długość jak również szybkość pokonywania niektórych odcinków drogi powinny być starannie przemyślane i opracowane, przez instruktora wcześniej praktycznie sprawdzone (przejechane). Należy także wybrać odpowiednie miejsca na przerwy i odpoczynek. W ciągu jednego dnia długość trasy nie powinna przekroczyć 40 km. Należy pamiętać, że nie odległość a szybkość wyczerpuje konia. O zmianach chodu decyduje instruktor.

Przed zakończeniem jazdy na długości 2 - 3 km, pożądana jest jazda stępem, co pozwoli na wysuszenie spoconych koni, które powinny kończyć trasę spokojnie, nie zgrzane ani zbyt zmęczone. Często na ostatnim kilometrze drogi zsiadamy i prowadzimy konia.

Po zakończonej jeździe i rozsiodłaniu konia przeprowadzamy zabieg czesania skóry przez przecieranie wiechciem. Głównym celem tej czynności jest przywrócenie równomiernego krążenia, szczególnie w tych częściach ciała, do których przylegało siodło bądź pozostałe elementy z nim związane. Drugi cel ma aspekt sanitarny i wiąże się z koniecznością usunięcia potu i brudu z powierzchni zwierzęcia. W tym też czasie zwracamy uwagę na powierzchnie wykazujące tkliwość lub bolesność, co może wskazywać na uszkodzenie skóry, otarcie lub odparzenie. Wczesne ich wykrycie pozwala na szybkie podjęcie czynności umożliwiające regenerację tych tkanek.

Po dłuższych jazdach dokładnie kontrolujemy kończyny, a szczególnie stawy i ścięgna, badając czy w tych miejscach nie występuje bolesność, bądź podwyższona ciepłota wskazująca na początki stanu zapalnego. Wskazane jest również oglądnięcie i rozcyszczenie kopyt, a przede wszystkim rowków strzałkowych (dośrodkowego i bocznych, w które mogły się wklinać ciała obce, np. kamienie. Jeźdźcy też powinni kończyć odcinek drogi bezstresowo.

W czasie jazdy postępujemy zgodnie z kodeksem drogowym (Warszawa, 1996).

Jeździec zobowiązany jest do korzystania z dróg (ścieżek, pasów) przeznaczonych do pędzenia zwierząt, w razie braku takich dróg może korzystać z poboczy, a gdy i takich nie ma, wówczas z jezdni.

Do jazdy mogą być używane tylko zwierzęta niepełochliwe, odpowiednio sprawne fizycznie i dające sobą kierować.

Zabrania się jazdy wierzchem - bez uzdy, obok innego uczestnika ruchu na jezdni, po drogach oznaczonych znakami z numerem drogi międzynarodowej oraz na drogach, na których obowiązuje zakaz ruchu pojazdów zaprzęgowych, po drogach twardych, w okresie niedostatecznej widoczności. Na drogach gruntowych dopuszcza się jazdę wierzchem w okresie niedostatecznej widoczności pod warunkiem umieszczenia po lewej stronie jeźdźca latarki ze światłem białym skierowanym do przodu oraz ze światłem czerwonym skierowanym do tyłu. Światła te powinny być widoczne z odległości co najmniej 150 m.

Na trasy rajdowe wybieramy drogi polne i leśne, z wyłączeniem dróg o dużym nasileniu ruchu samochodowego. Na korzystanie z dróg leśnych potrzebna jest zgoda właściciela lasu.

Jeździec może prowadzić tylko jedno zwierzę po swojej prawej stronie. Rozróżniamy trzy rodzaje jazdy w zastępie:

- a) jazda łącząc na ogony
- b) jazda na stałych odległościach
- c) jazda rojem.

Przy jeździe na ogony, za prowadzącym, jeźdźcy ustawiają się bez zachowania odległości, to znaczy każdy koń idzie za ogonem swojego poprzednika. Zastęp stosuje się do chodu prowadzącego i idzie jego śladem.

Jadąc na stałych odległościach należy zachować podany przez instruktora odstęp między poszczególnymi końmi, np. trzy kroki. Konie podążają w tempie nadanym przez prowadzącego i idą jego śladem.

Jazda rojem może mieć miejsce tylko w terenie otwartym, np. na łące lub na drodze polnej i leśnej. Instruktor wyprzedza jeźdźców o ok. 30 kroków. Podczas jazdy rojem nie podaje się żadnych komend, tempo nadaje instruktor, jeźdźcy nie przestrzegają żadnego szyku, jadą niezbyt zwarcie, aby sobie wzajemnie nie przeszkadzać. Nie wyprzedzają się i nie przecinają sobie drogi.

Bardziej szczegółowe omówienie tych spraw znajdujemy w literaturze specjalistycznej, zwłaszcza dotyczącej kawalerii.

TECHNIKA JAZDY W TERENIE

Przy wjazdach na nierówności stosuje się pólśiad, przy czym **stopień nachylenia tułowia jeźdźcy zależy od wzniesienia**. Dla uniknięcia zsuwania się z siodła jeździec może się chwycić grzywy konia (pośrodku szyi) lub nawet objąć go oburącz za szyję. Zawsze jednak należy pozostawić koniowi swobodę poruszania głową i szyją.

Na dłuższe pochyłości wyjeżdżamy stępem, o ile teren na to pozwala ukośnie (dla zmniejszenia wysiłku konia). Na krótkie pochyłości wjeżdżamy klusem lub galopem, prostopadle.

Zjazd, w zależności od umiejętności jeźdźcy i konia, wykonujemy stępem, klusem lub galopem, zwykle prostopadle do wzniesienia, ukośnie tylko na bardzo łagodnych pochyłościach.

Również przy zjeździe stosujemy półsiad, podczas zjazdu pozostawiamy koniowi dużo swobody, działanie wodzy powinno być bardzo łagodne. Silne napięcie wodzy usztywni konia, spowoduje przesunięcie środka ciężkości do tyłu i w konsekwencji zmniejszy zdolność hamowania. W czasie zjazdu jedną ręką można oprzeć się za klębem.

Na terenie bagnistym, gdy tylko jeździec zauważy, że koń zaczyna grzęznąć, powinien natychmiast zeskoczyć, przerzucić wodze przez głowę konia i prowadzić go w miarę możliwości bez zatrzymywania się.

Przed wprowadzeniem konia do wody należy podciągnąć strzemiona, popręg popuścić o jedną dziurkę i tak umocować wodze, aby nie wpadły między nogi konia. Z chwilą, gdy koń wchodząc do wody traci grunt pod nogami, jeździec zsuwa się do wody od strony prądu, chwytając mocno ręką grzywę i zanurza się w wodzie po brodę.

Koń zwykle płynie w tę stronę, w którą ma zwróconą głowę. Chcąc mu nadać właściwy kierunek ustawiamy mu głowę klepiąc go po policzku, uważając by nie nalać mu wody do ucha.

Po lodzie, o ile jego trwałość na to pozwala, dla zmniejszenia poślizgu najlepiej jechać klusem w wolnym tempie.

Po wilgotnym śniegu, nabijającym się pod kopyta należy jechać klusem, a śnieg sam się wykruszy.

Uwagi:

- W klusie zmienia się nogę po każdym kilometrze.
- Po przejechaniu trzech kilometrów sprawdza się dociągnięcie popręgu.
- Do jazdy, w miarę możliwości należy wybierać teren miękki, ale nie grząski.
- W okresie rui klaczy trzeba zwrócić specjalną uwagę na ogiery.

Przed dopuszczeniem do jazdy kandydaci powinni poddać się praktycznemu testowi, którego wynik pozwoli włączyć ich do zastępu.

Dobrze jest prowadzić zastęp o wyrównanym poziomie.

Dla słabo przygotowanych entuzjastów jazdy należałoby zorganizować specjalne szkolenie, dla wyrównania poziomu.

Zarówno jeźdźcy jak i konie muszą być ubezpieczeni zgodnie z obowiązującymi przepisami.

Udany rajd to przede wszystkim wynik wysokich kwalifikacji i odpowiedzialności instruktora, harmonijnej współpracy jeźdźców i koni, właściwie dobranej bezpiecznej trasy i odpowiednio zabezpieczonych i przygotowanych warunków bytowych, noclegów, wyżywienia itp.

8. PIELEGNACJA KONI

Do pielęgnacji konia służą wiecheć ze słomy, szczotka z włosia, zgrzebło, kopystka, szczotka ryżowa, gąbka, ircha, szmatka płócienna, welniana, grzebień, nóż do potu, czasem stosujemy agregaty mechaniczne.

Koń powinien być czyszczony systematycznie codziennie rano przed jazdą i można to robić kilkoma sposobami.

Duże znaczenie ma pielęgnacja kopyt. Koń chodzący po twardym gruncie wymaga, poza korektą kopyt, także podkucia. Można mu podkuć 4 nogi, lub 2 przednie, których kopyta są bardziej narażone na starcie. Podkuwamy co 6 tygodni, lub częściej, w miarę potrzeby, np. w przypadku zgubienia podkowy. Zawsze powinien to robić specjalista, który potrafi właściwie zrobić korektę kopyta i odpowiednio dobrać podkowę.

Konie można kąpać, ale tylko wtedy gdy temperatura powietrza przekracza 18(C. Nie należy tego robić po obrokowaniu lub gdy koń jest zgrzany, chory. Czas kąpieli nie powinien przekroczyć 20 minut. Trzeba bardzo uważać, aby woda nie nalała mu się do uszu! Jeździec zwykle płynie obok konia, trzymając go tylko za ogon lub grzywę, bowiem trzymając za wodze bardzo łatwo konia przewrócić.

9. KONSERWACJA SPRZĘTU JEŹDZIECKIEGO

Siodła, juki i uprząże muszą być zawsze czyste i odpowiednio konserwowane. Do natłuszczania stosuje się tłuszcze roślinne (oleje, oliwę) lub zwierzęce (lój, tran). Tłuszcze te nie powinny być solone.

Po każdorazowej jeździe suszymy czapraki i co jakiś czas trzeba je przetrzepać. Potniki pierzemy w przypadku silnego zabrudzenia.

10. SCHORZENIA KONI I ZASADY UDZIELANIA PIERWSZEJ POMOCY

10.1. Urazy

- Rany

Są to przerwy łączności tkanek, mogą być wywołane przez cięcie, rozdarcie, uklucie, zgniecenie lub uderzenie. W zależności od przyczyny, która spowodowała zranienie powłok ciała określa się ich charakter. Dotyczą one przeważnie skóry i warstw podskórnych, lecz przy mocniejszych urazach mogą być głębokie i obejmować mięśnie, ścięgna, a nawet kości.

Postępowanie w ramach pierwszej pomocy

Po stwierdzeniu przyczyny zranienia i określeniu charakteru rany oraz jej rozległości podejmujemy odpowiednie postępowanie we właściwym zakresie, które może być wystarczające, bez konieczności interwencji lekarza. Jeśli rozległość rany jest duża i towarzyszy temu krwawienie, a także uszkodzenie tkanek głębokich, należy wezwać lekarza weterynarii, a przed jego przybyciem udzielić pierwszej pomocy. Przy ranach powierzchownych i świeżych, które nastąpiły bezpośrednio w naszej obecności, postępowanie jest zawsze podobne.

Ranę należy dokładnie umyć wraz z okolicą przyległą. Jeśli jest ona zabrudzona dokonujemy tego przez umycie wodą przegotowaną z mydłem, po czym ranę osuszamy i przemywamy środkiem dezynfekującym używając tamponów nasączonych roztworem rivanolu, nadmanganianu potasu lub wody utlenionej, a brzegi delikatnie przemywamy roztworem jodyny. Jeśli

nie ma obfitego krwawienia zasypujemy ranę zasypką sulfatiazolową lub antybiotykiem w proszku i zakładamy opatrunek zabezpieczający przed zanieczyszczeniem kurzem, odchodami, a szczególnie przed owadami, które w takich miejscach znajdują doskonałe siedlisko do żerowania i składania jaj. Najlepiej ranę taką pokryć płatem jałowej gazy, nałożyć płat waty i założyć opatrunek mocujący z owijki bandaża lub chusty mocującej opatrunki bezpośrednio. Gdy zwierzę ma dostęp do wylizywania rany lub pocierania o nią kończyną, należy ją zabezpieczyć przed tymi działaniami poprzez uwięź lub unieruchomienie kończyny. Przy ranach rozległych wymagających złączenia brzegów za pomocą szycia chirurgicznego, należy niezwłocznie po dokonaniu zabiegów bezpośrednich wezwać lekarza weterynarii.

U koni poważne niebezpieczeństwo stwarza infekcja laseczkami tężca, co jest szczególnie groźne przy ranach klutych, do których głębi nie dochodzi powietrze i w tych warunkach rozwijają się laseczki tężca stanowiące niebezpieczeństwo śmiertelne. Celem zapobiegnięcia takim niebezpieczeństwom należy profilaktycznie szczepić konie zanim dojdzie do urazu. Jeśli do uszkodzenia doszło u koni nie szczepionych, wówczas podajemy surowicę przeciw tężcową. *Ze względu na tą okoliczność w metryczce konia winna być adnotacja wraz z datą szczepienia bądź podania surowicy.*

Przy ranach głębokich, mocno krwawiących, po zabiegach mycia i dezynfekcji, podejmujemy tamowanie krwotoku przez założenie opatrunku uciskowego (włożenie do rany gotowych tamponów z gazy lub, jeśli rany są na kończynach, przez podwiązanie opaską uciskową powyżej miejsca zranienia. Opaskę utrzymujemy do przyjazdu lekarza. Przy dużym zranieniu występuje bolesność wywołująca niepokój i zdenerwowanie zwierzęcia. Celem obniżenia bólu można podać pyralginę w zastrzyku, ogólnie domięśniowo w okolicy dużych partii mięśniowych (szyja, pośladki). **Osoby użytkujące konie winny być w tym zakresie przeszkolone.**

Jeśli zranienie głębokie wystąpi w *obrębie stawu*, wówczas istnieje groźba uszkodzenia torebki stawowej, więzadła czy ścięgien, co stwarza poważne niebezpieczeństwo. Kończynę taką należy unieruchomić, z raną postępować podobnie jak opisano wyżej i niezwłocznie wezwać lekarza weterynarii.

Najcięższe zranienia dotyczą otwarcia powłok brzusznych lub klatki piersiowej i te z reguły skazane są na niepowodzenie, gdyż w pierwszym przypadku może nastąpić wypadnięcie jelit, a w drugim odma płuc. W lżejszych przypadkach jedynie szybka interwencja lekarska może być skuteczna.

Do ran specyficznych należy zaliczyć rany kłsane (przez psy, wilki i inne zwierzęta dzikie). Poza szarpanym charakterem rany wymagającej opatrzenia, należy zachować ostrożność z uwagi na niebezpieczeństwo zakażenia wścieklizną ludzi i innych zwierząt. W takich przypadkach, szczególnie w rejonach leśnych, w których istnieje niebezpieczeństwo występowania wścieklizny, konie winny być szczepione przeciw tej groźnej chorobie, a w ich metrykach powinno się znajdować świadectwo szczepienia. Jeśli go nie posiadają, a taka obawa zachodzi, zwierzęta należy poddać obserwacji lekarsko-weterynaryjnej.

Inne rany specyficzne to rany wywołane ukąszeniem przez jadowite gady (żmije). Niezależnie od przeplukania rany środkiem dezynfekującym, należy usiłować wycisnąć krew wraz z jadem a w rejonach o dużym zagrożeniu w apteczce pierwszej pomocy powinna być surowica przeciw jadowa, którą trzeba podać bezpośrednio po ukąszeniu. Również w tym zakresie jeźdźcy bądź instruktorzy powinni być przeszkoleni.

Gojenie się ran

Gojenie się ran przebiega zależnie od ich charakteru w trzech formach. Jeśli są to rany nikłe, niewielkie i nie zakażone, to ich gojenie przebiega w ciągu kilku dni na zasadzie tzw. rychło-

zrostu, tj. szybkiego uzyskania spójności między przerwanymi tkankami. Częstszą jednak formą jest tzw. *gojenie pod strupem*. Ma to miejsce wówczas, gdy opatrzmy rozległą, a ociekającą krwią i limfą ranę i w miejsce zrobionego opatrunku wytworzy się strup.

Gojenie to można wspomagać smarując strup maściami antybiotykowymi (detromycynową, oxyterramycynową i inne) lub na zmianę z maściami kortyzonowymi (melcortolon, hydrokortizon itp.).

Najczęstszą jednak formą gojenia się ran jest tzw. *ziarninowanie*. Przebiega ono niemal we wszystkich ranach zakażonych oraz w tych przypadkach, gdy powierzchnia tkanek uległa silnemu uszkodzeniu i ich brzegi są od siebie oddalone. Oddalone tkani obumierają, a rana wypełnia się młodą tkanką bujającą z części nieuszkodzonej. W tych przypadkach mamy do czynienia z blizną. Postępowanie przy gojeniu ran ziarnizujących jest podobne jak przy strupie, przy czym rany te należy korygować, aby nie doszło do nadmiernego ziarninowania tzw. *wzrostu dzikiego mięsa*. W takich przypadkach jedynie wycięcie chirurgiczne rany i podjęcie gojenia na nowo może przynieść oczekiwane efekty.

- *Otarcia*

Są to uszkodzenia powierzchowne naskórka i skóry właściwej, które występują bardzo często, na skutek niewłaściwej uprzęży, złego jej założenia i niedopasowania do budowy konia. Są to rany różnej wielkości, a na ich powierzchni włosy zazwyczaj są wytarte, wycieka z nich limfa i występuje obrzęk. Towarzyszy im piekący ból będący wynikiem miejscowego procesu zapalnego. Postępowanie jest stosunkowo proste. Otarcie wymaga dobrego umycia wodą z mydłem, mocnej dezynfekcji roztworem rivanolu i kilkukrotnego jodowania oraz zasypiania zasypką sulfatiazolową (pabiamid). Na kilka dni konia należy wyłączyć z użytkowania jeśli otarcie nastąpiło od uprzęży lub siodła. Jeżeli jest to otarcie zewnętrznych powierzchni niezależnych od położenia sprzętu jeździeckiego, koń może być użytkowany lecz ze świadomością, że pewne miejsca na jego ciele są bolesne i należy kontynuować ich leczenie.

- *Stłuczenia*

Są to uszkodzenia mechaniczne tkanek dokonane tępym przedmiotem. W trakcie tego urazu nie następuje przerwa ciągłości tkanek. Przyczynami stłuczeń są zwykle uderzenia kijem lub innym twardym przedmiotem tych części ciała konia, które są pokryte małą ilością tkanek miękkich. Dotyczą one zwykle kończyn, głowy oraz grzbietu konia. Najczęściej następują przez pokopanie się koni, upadek na twardym gruncie, uderzenia głową o twarde przedmioty, upadku ciężkiego sprzętu na grzbiet. Stłuczenia można podzielić na cztery kategorie w zależności od siły działania bodźca i stopnia uszkodzenia naczyń krwionośnych w miejscu urazu, powstanie obrzęku, krwiaka i stanu zapalnego. Zasadniczym postępowaniem w pierwszym okresie po urazie jest działanie przeciwzapalne polegające na stosowaniu zimnych i ściągających okładów (kostki z lodu, zimne mokre kompresy, roztwór kwaśnej wody - altacet). Okłady te należy zmieniać kilkakrotnie w ciągu dnia przez okres 2-3 dni. Jeśli okolica pourazowa przyjmuje normalną temperaturę ciała przestajemy stosować zimne okłady i przechodzimy do rozcierania środkami resorbującymi - maści rozgrzewające, wcierki maści kamforowej, jodowo-kamforowej fluidosanu itp.

- *Wykręcenie i zwichnięcie stawów*

Wykręcenie jest związane z przemieszczeniem częściowym kostek lub zakończeń kostnych w stawie. Zwichnięcie natomiast jest następnym stopniem tego procesu. Przy uszkodzeniu tym dochodzi często do zerwania więzadeł i wylewów krwawych.

Zjawiska te mogą wystąpić we wszystkich stawach po niewłaściwym stąpnieniu lub przy usunięciu się podłoża. U koni najczęściej dochodzi do wykręcenia stawu kolanowego. Wszystkim

wykręceniom i zwichnięciom towarzyszy kulawizna, a przy badaniu przez ucisk występuje zawsze reakcja bólowa. Charakterystyczny obraz ma zwichnięcie stawu barkowego u koni. Wówczas kończyna przednia staje się jakby skrócona i odstaje od tułowia. Również zwichnięcie rzepki w stawie kolanowym powoduje przeprost kończyny tylnej i jej unieruchomienie. W takich przypadkach konieczna jest interwencja lekarza weterynarii, który musi pod znieczuleniem ustawić na właściwe miejsce przemieszczone elementy kończyn. W przypadkach lżejszych wyłączamy konia z użytkowania na okres 3-4 dni i stosujemy okłady z altacetu pod ceratką zmieniając je 3-4 razy w ciągu dnia. Podobnie postępujemy w przypadkach zapaleń ścięgien i pochewek ścięgowych.

- Naderwania ścięgien oraz mięśni

Wszystkie te zmiany określa się potocznie mianem „grzania ścięgien” ze względu na silny odczyn zapalny miejscowy, który powoduje wzrost ciepłoty wyraźnie różnicującej miejsce chore od zdrowego w trakcie badania kończyny, które jest proste i nie wymaga specjalizacji, a jedynie świadomości o takich zaburzeniach w funkcjonowaniu narządu ruchu.

- Złamania kości

Złamania to całkowite lub częściowe przerwanie ciągłości tkanki kostnej. Powodem są urazy lub wady w budowie kości. Złamanie całkowite obejmuje cały przekrój kości zaś częściowe lub nadłamania występują na kościach płaskich. Złamania mogą być poprzeczne, skośne, podłużne, śrubowate z przemieszczeniem lub bez, otwarte (kość złamana wychodzi na zewnątrz) lub zamknięte.

Objawem jest niemożność podparcia się na kończynie, czasami jej bezwładne zwisanie, ruchomość w częściach pozastawowych. Rokowania są w tych przypadkach niekorzystne i zwykle kończą się ubojem zwierząt. Wyjątkowo cenne osobniki mogą być leczone operacyjnie, co przy obecnej technice nie stanowi problemu, ale czas wyłączenia zwierzęcia i ograniczone jego późniejsze użytkowanie czasami przesądzają o decyzji. Niezależnie od naszych podejrzeń o stanie faktycznym musi zdecydować lekarz weterynarii.

Pozytywne rokowania dotyczą tych przypadków, w których nastąpiło jedynie pęknięcie kości, najczęściej koronowej i kopytowej, co wykaże zdjęcie RTG.

10.2. Schorzenia narządu ruchu

- Kulawizny

Są to zaburzenia w prawidłowym ruchu kończyn, będące efektem szeregu schorzeń mięśni, stawów, nerwów, naczyń krwionośnych lub kopyt.

Pomimo różnej etiologii zawsze charakteryzują się tymi samymi objawami manifestowanymi upośledzeniem ruchu konia.

Z uwagi na różny stopień schorzeń dzielimy je według zaawansowania objawów na trzy grupy:

- 1° jeśli zwierzę opiera kończynę w postaci stojącej normalnie, a przy ruchu nieznacznie kuleje, zwłaszcza w klusie.
- 2° następują wyraźne zaburzenia w ruchu nawet w stępie, jakkolwiek w pozycji stojącej zwierzę opiera się na kończynie normalnie.
- 3° koń nie opiera się na kończynie w pozycji stojącej, a przy wymuszeniu ruchu unosi ją lub odstawia poruszając się na trzech kończynach. Taki stan ma miejsce zazwyczaj przy złamaniach kości.

W diagnostyce kulawizn zmierzamy do zlokalizowania przyczyny zaburzenia ruchu konia i znalezienia upośledzonego miejsca. Wyróżnia się:

- *kulawiznę z podparcia* - jeśli zwierzę odczuwa ból w momencie stąpienia kończyną o ziemię i ciągle ja podrywa zanim wysunie do przodu, oraz
- *kulawiznę z wykroku* - objawia się bolesnością podczas prostowania kończyny w wykroku, co powoduje jego skrócenie.

Z praktycznego punktu widzenia te informacje są bardzo ważne, gdyż każdy użytkownik konia winien znać moment, w którym następuje upośledzenie ruchu konia, znaleźć miejsce dotknięte urazem i podjąć odpowiednie postępowanie.

Celem znalezienia miejsca, które powoduje upośledzenie ruchu, należy konia oglądać w pozycji stojącej oraz w stępie i kłusie przeprowadzając go równolegle oraz prostopadle do oglądającego. Podczas takiego oglądania jesteśmy w stanie ocenić:

- przerzucanie ciężaru ciała na kończynę zdrową, aby odciążyć chorą i manifestuje się to „zapadaniem” na kończynę zdrową.
- zmiany w zasięgu ruchu przy oglądaniu z boku.

Analizując przyczyny kulawizn możemy stwierdzić, że są one wynikiem wielu schorzeń, jak też wadliwej pielęgnacji - niewłaściwego podkuwania konia lub jego braku oraz higieny podszwy. (Dwa ostatnie czynniki będą omawiane oddzielnie). Należy też podkreślić, że prawidłowość i częstotliwość kucia zależy od charakteru kopyta i twardości rogu. Istotną rolę odgrywa codzienne czyszczenie kopyt, szczególnie odsłanianie strzałki w rowkach bocznych i pośredkowych, które mogą być siedliskiem ciał obcych powodujących poważne kulawizny. Codzienne czyszczenie ich i natłuszczanie odpowiednim tłuszczem (łój zwierzęcy, dziegć, tran, itp.). Poza podszwą należy dokładnie oglądać koronkę a także zgięcie kolanowo-kopytowe i pięcionowo-koronowe, które są narażone na zanieczyszczenia i uszkodzenia. Właściwe zdiagnozowanie i opatrzenie tych zmian powoduje ich ograniczenie, zaś przy zaniedbaniach mogą powstać poważne następstwa.

Należy też zwracać uwagę na wrażliwość narządu ruchu młodych koni (2,5 - 4 lat), których ścięgna i kopyta ciągle jeszcze się rozwijają i z tego względu nie można ich nadmiernie eksploatować, a także utrzymywać szczególną higienę narządu ruchu.

- Kulawizny wywołane schorzeniem kości i stawów

Zapalenia stawów wywołują kulawizny małe lub średnie, z podparcia które zaznaczają się przy skrętach konia oraz podczas prowadzenia pod górę. Schorzenie to dotyczy głównie koni młodych, wierzchowych i zaprzęgowych, które są przeciążone i źle podkuwane. Zmiany zapalne obejmują głównie staw, koronowo-pięcinowy oraz skokowy i kolanowy. Efektem przejścia takich schorzeń są deformacje w obrębie stawów, które ograniczają ich ruchomość. Zaniedbanie występującej na tym tle kulawizny może doprowadzić do utraty zdolności użytkowej konia, zaś wczesna reakcja, a szczególnie oszczędzanie młodych koni może zapobiegać uszkodzeniu. Jeśli występują zauważalne zmiany, to szybko podjęta kuracja lekarsko-weterynaryjna przywraca konia do pełnej wartości użytkowej.

Charakterystycznymi zmianami powodującymi kulawizny są skostnienia w stawie skokowym zwane szpatem - charakteryzują się one powolnym opuszczaniem kończyny tylnej, co szczególnie się uwidacznia po wcześniejszym uniesieniu jej do góry i gwałtownym opuszczeniu połączonym z ruszeniem konia. Konie takie jakkolwiek obciążone defektem są przydatne do pracy.

- *Schorzenia kopyt*

Wyróżnia się szereg schorzeń kopyt zarówno w obrębie jego części gąbczastej podszwy, części ożywionej wewnętrznej, kości kopytowej i jej połączeń stawowych, części rogowej, puszki kopytowej oraz koronki (ryc. 3A,B,C). Niektóre z nich powodują kulawizny bezpośrednio po rozwinięciu się procesu, niektóre zaś dopiero po pewnym czasie po ich rozprzestrzenieniu i braku leczenia. Z tych też względów istotne jest właściwe i szybkie określenie stanu zmian chorobowych oraz podjęcia postępowania terapeutycznego, aby nie dopuścić do rozwoju procesu chorobowego. Do zmian tych zaliczamy:

Szczelinę rogową - jest to przerwa w ciągłości rogu kopytowego, ciągnąca się od koronki do podstawy kopyta lub odwrotnie - wychodzi od podstawy kopyta. W zależności od zaawansowania zmian i ich głębokości może wystąpić kulawizna, ale nie jest to zasadą. Przy głębokich zmianach ze szczelin wypływa krew lub ropa. Przyczyny tkwią w jakości rogu i podkuwaniu. Dlatego też leczenie pod kierunkiem lekarza weterynarii polega na ustaleniu zasad postępowania.

Zatrat - powstaje na skutek uszkodzenia - zranienia koronki kopytowej. Najczęściej zdarza się, jak sama nazwa wskazuje na drodze „zatrutowania”, czyli przystąpienia jednej kończyny na drugą i uszkodzeniu hacem koronki kończyny drugiej. Zdarza się to przy gwałtownym zawracaniu koni zmęczonych i źle podkutych, na terenach nierównych, oślizgłych, stokach kamienistych itp. Może być też spowodowane przez drugiego konia towarzyszącego. Przebieg jest różnorodny i zależy od stopnia uszkodzenia koronki będącej warstwą twórczą kopyta. Mogą wystąpić deformacje kopyta. Postępowanie - jak przy wszystkich zranieniach. Jeśli powstaną komplikacje, kulawizny i zmiany wysiękowe czy wytwórcze, należy skontaktować się z lekarzem weterynarii.

Gnicie strzałki - rozpoczyna się od strzępiastego uszkodzenia ramion strzałki i rozpadlin w rowku pośrodkowym. Rozwijający się proces gnilny powoduje martwicę znacznej części podszwy aż do odpadania strzałki. Towarzyszy temu cuchnący wyciek mazistej masy. Kulawizna występuje rzadko, zwykle przy nastąpieniu na twarde przedmioty. Przyczyną jest zła pielęgnacja kopyt, brak dbałości o higienę, czyszczenie i natłuszczanie podszwy i strzałki rogowej, stanie na mokrej i brudnej ściółce. Postępowanie przy stanach rozpadlin wiąże się z usuwaniem zmartwiałych części, rozcyszczaniu, umyciu w wodzie z roztworem mydła, zakładaniu kryształków siarczanu miedzi (siny kamień) w rozpadliny, smarowanie podszwy dziegciem.

Zagwożdżenie - polega na uszkodzeniu części ożywionej kopyta, które nastąpiło przy podkuwaniu na skutek wbicia podkowiaka poza linią białą, która jest wyznacznikiem granicy między puszką rogową i tworzywem kopytowym. Następuje uszkodzenie naczyń i nerwów, bolesność, kulawizna, a czasami bezpośrednio podczas kucia pojawia się krew lub, jeśli stan ten przedłuży się, to nastąpi wypływ ropy. W każdym z omówionych przypadków, szczególnie jeśli po podkuwaniu wystąpi kulawizna, konia należy rozkuć, zdjąć podkowę i wyciągnąć podkowiaki, wystrugać głębiej miejsce od strony podszwy, w którym nastąpiło uszkodzenie, aby zapewnić spływ wysięku zapalnego, czy ropnej wydzieliny; moczyć w roztworach dezynfekcyj-

nych, podać antybiotyki, zrobić opatrunek dezynfekujący przy zabrudzeniu. Dalsze postępowanie obowiązuje podobnie jak przy każdym zranieniu.

Wczesne zauważenie zmian spowodowanych zagwożdżeniem umożliwia szybko usunąć defekt ruchowy i zlikwidować proces zapalny.

Zwrócić uwagę na fachowe podkuwanie, właściwe dopasowanie podkowy, struganie podeszwy oraz prawidłowe wbijanie podkowiaków.

Nagwożdżenie - spowodowane jest uszkodzeniem części naczyniowej tworzywa kopytowego przez wbicie ostrego przedmiotu (gwóźdź, szkło, ostra blacha) w trzon strzałki lub rowek strzałkowy boczny. Wbicie może być z pozostawieniem wewnątrz odłamanych części ostrego przedmiotu lub tylko głębokim zakłóciu. Najczęściej dochodzi do tego przez nastąpienie na ostry przedmiot. Zawsze występuje duża kulawizna z podparcia. Przebieg zależny jest od miejsca uszkodzenia i głębokości oraz stanu zaawansowania procesu. Szczególnie w tych przypadkach zachodzi niebezpieczeństwo infekcji tężcem, gdyż proces zapalny toczy się w zamkniętych tkankach bez dostępu powietrza.

Należy przeprowadzić dokładne badanie podeszwy po jej wyczyszczeniu i umyciu, uciskając palcem lub czułkami kopytowymi na trzon strzałki, ramiona i rowki strzałki celem znalezienia bolesnego miejsca. Po zlokalizowaniu, poszukiwać ciała obcego strugając w głąb warstwę gąbczastą aż do tworzywa, usunąć ciało obce lub jeśli to było zakłucie, dotrzeć do miejsca infekcji, spuścić płyny zapalne, zdezynfekować nadmanganianem potasu, wodą utlenioną, kopyto namoczyć w roztworze kreoliny 3%, założyć odpowiedni opatrunek dezynfekujący. Postępowanie przeciwieżcowe analogiczne jak w zranieniach.

- Wrzód kopyta

Zapalenie tworzywa piętka - jest następstwem nagniotu - odcisnięcia twardym przedmiotem części ożywionej od części rogowej i gąbczastej. Zniszczenie naczyń krwionośnych, w tym obszarze powoduje obumarcie części podeszwy, strzałki, piętka i ich owrzodzeniem i odrzuceniem martwej tkanki. Diagnoza przy zauważeniu kulawizn polega na ucisku poszczególnych części podeszwy. Należy usunąć martwicę miejscową, moczyć kopyta w 3% roztworze kreoliny, przeprowadzić dezynfekcję i smarować środkami antybiotycznymi, założyć opatrunki.

Uwaga: zmiany te występują najczęściej po urazach spowodowanych odgnieceniem części miękkiej podeszwy przez drobne kamienie wkladowane w rowki przyśrodkowe strzałki, ich ucisk na ściany przedkątne i piętki, a także nadeptnięcia na skaliste brzegi trzonem strzałki.

Są to uwagi dla użytkowników koni w turystyce i rekreacji górskiej, w których to warunkach istnieje duże niebezpieczeństwo występowania omawianych zmian.

- Rak kopyta

Jakkolwiek przyczyna nie jest znana, to jednak uważa się, że zaniedbany proces gnilny i rozpadliny w obrębie strzałki kopytowej może ulec rakowaceniu. Objawia się wyciekami mazistej masy cuchnącej, która zalega pod strzałką, oddziela ją od kości, a tworzywo powlekają kałofiorowate rozrosty, które rozprzestrzeniają się na całą podeszwę. Początkowo nie występuje kulawizna, a pojawia się dopiero przy głęboko zaawansowanym stanie choroby. Leczenie możliwe tylko chirurgicznie poprzez usunięcie bujających części, wypalenie ich i regenerację tworzywa i podeszwy.

- *Gruda (zapalenie skóry w zgięciu pęciny)*

Objawia się zaczerwienieniem skóry, obrzękiem i łuszczeniem strupów na powierzchni przyśrodkowej skóry pęciny. Przyczyny trudno określić, ale na pewno zła higiena, mokra ściółka, zabrudzenie, brak pielęgnacji i czyszczenia kończyn są czynnikami stymulującymi występowanie zmian. W grę wchodzi również infekcja wirusowa. W leczeniu czasem bardzo łatwa, a czasem trudna, zwłaszcza jeśli przejdzie w formę wysiękowo-zgorzelinową połączoną z obumieraniem skóry w zgięciach pęciny lub grude brodawczycową - wysięki i wykwyty kalafiorowate. Dwie ostatnie formy schorzenia są ciężkie i ich leczenie często jest bez powodzenia. Ważną sprawą jest higiena środowiska. Suche i czyste stanowiska, czyszczenie i mycie dolnych części kończyn i zgięć, profilaktyka przy uszkodzeniach zewnętrznych skóry w tych okolicach przez smarowanie maściami kortyzonowymi i stosowanie środków dezynfekujących. W przypadku zauważenia zmian zabezpieczają przed ich rozprzestrzenianiem się.

- *Ropowica*

Proces zwany flegmą polega na wniknięciu drobnoustrojów do małych ran, które namnażają się, wędrując drogą naczyń krwionośnych i limfatycznych, przenoszą się na tkanki miękkie. Objawem jest często kulawizna, obrzęk jednej kończyny, podwyższona temperatura ciała, bolesność przy dotyku i szybko tworzące się ciastowate obrzęki. Leczenie tylko przez lekarza weterynarii, konieczna szybka interwencja.

Uwaga: nie lekceważyć małych zranień, szybko je dezynfekować, aby nie dopuścić do infekcji wewnątrz tkanek miękkich.

- *Ochwat*

Właściwa i pełna definicja tego procesu brzmi: powierzchowne, rozlane, aseptyczne zapalenie tworzywa kopytowego. Rozwinięcie samej definicji mówi o tym, że proces jest nieinfekcyjny, rozległy na całe tworzywo kopytowe, co powoduje duży ucisk poprzez płyn wysiękowy zapalny gromadzący się między kością a podszwą. Oczywiście wiąże się to z głęboką kulawizną. Proces obejmuje zwykle dwie kończyny przednie, zależnie od przyczyny, ale może dotyczyć jednej kończyny, np. ochwat transportowy lub wszystkich czterech - ochwat poporodowy lub po przebyciu chorób zakaźnych.

W oparciu o przyczyny zmiany te można ująć w kilka grup:

- tło żywieniowe (duże ilości ziarna, zwłaszcza świeżego). Skutki wówczas dotyczą kończyn przednich,
- tło transportowe - długotrwały transport wagonem lub długie podchody po twardym gruncie, które mogą powodować odklejenie ścian od tworzywa.

Uwaga: istotne dla użytkownika konia w turystyce górskiej.

- przeziębienie, utrzymywanie konia w stresowych warunkach,
- powikłania poporodowe lub po przejściu chorób zakaźnych,
- zatrucia niektórymi roślinami lub substancjami.

Niezależnie od przyczyny schorzenia cechują się podobnymi objawami: duża kulawizna, która występuje ciągle, uniemożliwia przemieszczanie się koni, zwierzęta przyjmują specyficzne

postawy przenosząc ciężar ciała na tylne kończyny, występują poty, brak apetytu, podwyższone tętno, chore kopyta są gorące. Postępowanie - szybki podjęcie działania w ramach pierwszej pomocy daje dobre efekty. Po zdiagnozowaniu schorzenia należy ograniczyć pojenie, żywić tylko suchymi paszami - siano, słoma, stosować grubą i świeżą ściółkę, kopyta okładać zimnymi kompresami - glina zwilżana zimną wodą lub lodem, wprowadzanie do zimnego strumienia czy bajorka. Konieczna pomoc lekarza weterynarza. Zapobieganie - prawidłowe żywienie z obniżoną ilością białka, nie stosować dużych ilości okopowych, a szczególnie świeżych ziaren owsa lub innych zbóż.

10.3. Schorzenia przewodu pokarmowego

- *Morzyska (kolki)*

Pod nazwą morzysko (kolka) kryje się cała grupa zmian następujących w przewodzie pokarmowym konia, schorzeń i upośledzeń funkcji, których jedną wspólną cechą jest ból, który koń manifestuje w charakterystyczny sposób. Ich zróżnicowanie w wyniku badania klinicznego jest bardzo trudne, stąd potraktowano je jako jedną wspólną grupę pod kątem objawowym i nazwano kolkami. Trzeba zaznaczyć, że odwrotnie jak w innych chorobach nasilenie bólów morzyskowych nie jest miernikiem schorzenia. Czasem małe i niegroźne bodźce mogą powodować silne objawy zewnętrzne, zaś bardzo poważne i niebezpieczne zmiany powodują objawy łagodniejsze.

Wspólnymi objawami zmian zachodzących w przewodzie pokarmowym jest zanik apetytu, krótkie i gwałtowne pobieranie pokarmu i zaprzestawanie, grzebanie kończynami przednimi, oglądanie się na boki, gryzienie powłok brzusznych lub zwracanie głowy w stronę bolesną, pokładanie się, a nawet tarzanie przy silnych bólach, kropelkowe oddawanie moczu. Objawom tym towarzyszy zawsze przyspieszenie oddechu, tętna, pocenie się, a w szczególnych przypadkach przyjmowanie patologicznych pozycji (np. pozycji siedzącego psa, co jest charakterystycznym objawem przed pęknięciem żołądka).

Wspólne jest też postępowanie ogólne. Chorego konia należy postawić oddzielnie, nacierać go wiechciami masując powłoki brzuszne lub piastkować je, okładać brzuch ciepłymi okładami, okryć kocami. Należy też usunąć pokarm. Wskazane jest oprowadzanie konia, a w przypadkach chęci do tarzania należy krótko uwiązać i nie pozwalać na to, gdyż istnieje wówczas groźba skrętu jelit. Można stosować wlewy doodbytnicze - lewatywa wody ciepłej, kilkakrotnie je powtarzając.

Najczęściej mamy do czynienia z tzw. morzyskiem skurczowym (skurcz żołądka i jelit), np. na skutek pojenia zimną wodą zgrzanych i zmęczonych koni. Objawia się to silnymi bólami skurczowymi, które po zastosowaniu wymienionych zabiegów, a zwłaszcza podania środków rozkurczowych i przeciwbólowych (pyralgina, vegantalgin) szybko mijają. Może jednak forma ta przejść w następną, bardziej skomplikowaną, jaką jest morzysko gazowe (wzdęcie żołądka i jelit), co następuje na skutek fermentacji karmy w skurczonych partiach jelit. Przyczyna może być podawanie zepsutej fermentującej paszy. Widocznym objawem jest wzdęcie powłok brzusznych. Towarzyszą temu średnie lub silne bóle z przerwami, zanika apetyt, naprzemiennie pojawiają się poty. Postępowanie jest podobne jak w poprzednich przypadkach, a jeśli bóle nie przechodzą, wówczas konieczne jest interwencja lekarska, odgazowanie jelit przez punkcję lub sondę i płukanie żołądka i jelit wraz z podaniem środków rozkurczowych.

Bóle morzyskowe występują również na skutek zalegania treści. Są to bóle średnie i narastające, przy analogicznych jak powyżej objawach zewnętrznych. Stan utrzymuje się czasem długo

i wówczas mówimy o tzw. zapieczeniu tzn. zatkaniu. W związku z tym brak oddawaniu kału lub oddawanie w małych ilościach. Wskazana jest lewatywa wodą gotowaną, co może ułatwić przesunięcie mas kałowych w tylnych odcinkach jelit. Samowyleczenie przy stosowaniu pierwszej pomocy jest możliwe, jednak przy długo trwających bólach należy wezwać pomoc lekarza weterynarii.

Objawy podobne występują przy *przeładowaniu żołądka*, co może doprowadzić przy rozwiniętej fermentacji do *pęknięcia żołądka i jelit*. Są to przypadki rzadko spotykane, gdyż zazwyczaj wcześniej nadchodzi fachowa pomoc. Gdy jednak zostaną zaniedbane, wówczas ich przebieg jest śmiertelny.

Mogą również występować bóle *spowodowane niedrożnością jelit na skutek ich zatkania* przez masy kałowe, co ma miejsce przy niewłaściwym żywieniu. Mogą być spowodowane przez ciała obce, które tworzą konkrementy wraz z niestrawioną paszą i noszą nazwę kamieni jelitowych. Mogą je również powodować kłębowiska pasożytów, które przy tym uszkadzają jelita, zaburzają ich kurczliwość powodując dalsze komplikacje jak skręt jelit czy wPOCHWIECIE. W sytuacjach takich występują napadowe bóle kolkowe, które mogą się cofać przejściowo i wracać, przechodzą w bóle ciągłe, którym towarzyszy pocenie się i zmiany tętna. Rozwiązanie problemu może nastąpić tylko na drodze interwencji fachowej, ale przed jej przybyciem należy podjąć działanie w ramach pierwszej pomocy.

Bóle morzyskowe mogą też występować na skutek zaburzeń w układzie moczowym, a szczególnie przy skurczach pęcherza moczowego, co powoduje utrudnienie w oddawaniu moczu, pokładanie się, stękanie, kropelkowe oddawanie moczu. Przyczyny są różnorodne. Postępowanie - ciepłe okłady na okolicę pęcherza i podanie środków rozkurczowych (pyralgina, ve-gantalgin).

10.4. Schorzenia układu oddechowego

Układ oddechowy konia jest bardzo delikatny, wrażliwy na infekcję, alergię i stany zapalne. Z racji użytkowania konia w różnych warunkach klimatycznych (w deszczu, śniegu, w zawieci przy zmęczeniu pod jeźdźcem czy jukiem), co będzie miało miejsce w turystyce, należy przybliżyć zarówno hodowcom, jak też jeźdźcom niektóre wiadomości z zakresu funkcjonowania układu oddechowego oraz podstawowych zmian, które mogą wystąpić i muszą być zauważone zarówno w stajni, przed wyruszeniem w trasę, jak też podczas wycieczki.

Najważniejszą rolę w funkcjonowaniu układu oddechowego odgrywają warunki zoohigieniczne pomieszczeń, w których konie przebywają. Konie winny być w innych niż inne zwierzęta domowe pomieszczeniach. Nie muszą to być wytworne budowle, a wystarczy zwykła szopa, czysta, z dobrym podłożem, widna, z dobrą wymianą powietrza. Nie trzeba się obawiać o utrzymanie ciepła. Jeśli tylko nie ma przeciągów, a jest zapewniona wymiana świeżego powietrza, to pomieszczenie takie jest dla konia bardzo dobre zwłaszcza dla jego układu oddechowego. Nie jest on narażony na wilgotność, wdychanie amoniaku i innych zapachów oraz pyłów, a to są czynniki obniżające odporność układu oddechowego.

O tych warunkach trzeba zatem pamiętać przede wszystkim jeżeli chcemy mieć zdrowe i silne do użytkowania konie, które nie będą się męczyć na trasie, słabnąć i pocić.

Do schorzeń, z którymi spotykamy się najczęściej zaliczyć można:

- **Katar nosa** - będący wynikiem zaziębienia, działania kurzu, pyłów uczulających powodujących nieżyty błon śluzowych nosa. Objawia się on jedno lub obustronnym wypływem

surowiczym lub śluzowatym z nosa przy braku objawów ogólnych. Ulega zwykle samowyleczeniu po kilkudniowym zwolnieniu z pracy, pojeniu ciepłą wodą i zabezpieczeniu dopływu świeżego powietrza. W przypadku przedłużenia się stanu katarowego należy skonsultować z fachowej pomocy zwłaszcza gdyby nastąpił wzrost temperatury powyżej 39°C.

- **Dychawica płuc** - która ma charakter przewlekły i uważa się, że jej tło jest alergiczne. Może też być następstwem po przechorowaniu górnych dróg oddechowych, po stanach zapalnych, nieżytowych, przejściu procesu zółzowego. Objawami dychawicy są trudności w oddychaniu określane jako miechowanie, szczególnie widoczne podczas wysiłku (kiedy ruchy przepony przenoszą się na powłoki brzuszne), napady suchego kaszlu, zwłaszcza przy zmianach temperatury. Duszność wzrasta w dni gorące, a zmniejsza w chłodne. Użytkowanie konia jest jednak ograniczone i stan ulega systematycznemu pogorszeniu.

Podobny w objawach jest obraz **rozedmy płuc**, jakkolwiek przyczyna jest zupełnie inna. Utrudniony jest wydech ze względu na zniszczenie pęcherzyków płucnych. Towarzyszy temu częsty kaszel i silny ruch powłok brzusznych celem usunięcia z płuc zalegającego powietrza.

Użytkowanie konia w obu wyżej wymienionych przypadkach jest ograniczone i nie stwarza perspektyw na przyszłość.

- **Zapalenie płuc** - występuje w kilku postaciach, których szczegółowa analiza w tym opisie nie miałaby większego sensu. Istotne dla użytkownika jest poznanie objawów, które mogą słabnąć bądź nasilać się, gdyż proces zapalny obejmować może dodatkowo oskrzela, mieć charakter ostry czy przewlekły.

Zmianom zapalnym płuc i oskrzeli towarzyszy przyspieszenie oddechów, utrudnione oddychanie, suchy kaszel, gorączka powyżej 40°C, osowiałość, słaby apetyt lub brak całkowity. Czasami przy formach nieżytowych pojawia się obustronny wypływ z nosa o charakterze śluzowatym lub ropnym, a nawet rdzawym w wyniku domieszki krwi.

Jakkolwiek zalecane jest w ramach pierwszej pomocy stosowanie okładów zimnych lub rozgrzewających, to osobiście tego nie polecam. Jeśli stwierdzimy stan zapalny płuc i oskrzeli, któremu towarzyszy wysoka temperatura powyżej 40°C, to konieczna jest szybka interwencja lekarska. Jedynie podawanie antybiotyków lub sulfonamidów może ten proces zatrzymać i zlikwidować. Konia należy wyłączyć z użytkowania na okres około 2 tygodni po zakończeniu leczenia celem wzmocnienia organizmu, a wdrażając go ponownie do pracy należy racjonalnie poszerzać czas użytkowania, a nie przejść gwałtownie do pełnej eksploatacji.

- Dychawica świszcząca jest efektem uszkodzenia nerwu krtaniowego. Objawia się charakterystycznym charczącym oddechem przy wdychaniu powietrza, co szczególnie uwidacznia się podczas ruchu. Możliwość leczenia tylko na drodze operacyjnej. Schorzenie to należy do tzw. „wad zwrotnych”.

10.5. Schorzenia i zmiany skórne

Skóra i włos konia wymagają odpowiedniej pielęgnacji. Nie przestrzeganie zasad higieny jest powodem częstych schorzeń. Z tych też względów omówione zostaną niektóre schorzenia i

zmiany powstające na skórze, które są uciążliwe dla zwierzęcia, powodują jego nerwowość (nadpobudliwość) utrudniają często eksploatację oraz oszpecają.

- **Świąd skóry** - należy do najczęstszych objawów, które są uwarunkowane działaniem wielu czynników. Występuje często silne i stałe swędzenie skóry powodujące drapanie się zwierzęcia kończynami, wygryzanie, ocieranie o przegrody, ściany, drzewa i inne przedmioty aż do uszkodzenia skóry włącznie.

Wśród przyczyn podkreśla się przede wszystkim niewłaściwą pielęgnację lub jej brak, niewłaściwe żywienie - i to jest przyczyna najczęstsza, tło alergiczne (świąd w różnych okresach oraz działanie oktopasożytów (wszy, świerzbowce, sierściojady, a nawet pierzojady jeśli konie przebywają w pomieszczeniu razem z drobiem).

Zanim przystąpimy do leczenia winno się określić przyczynę swędzenia co nie jest proste. Do najłatwiejszych należy wyeliminowanie ewentualności pasożytów zewnętrznych i w związku z tym przeprowadza się kąpanie zwierzęcia całego z grzywą i ogonem w środkach przeciw pasożytom zewnętrznym (roztwór neguvonu lub biocydu). Kąpanie powtórzyć po 2 tygodniach. Równocześnie zastosować niskobiałkową dietę, najlepiej siano i wodę bez pasz treściwych. Jeśli swędzenie się utrzymuje należy stosować środki przeciw alergiczne (phenazolina, Calcium Polfa, w formie tabletek do paszy lub iniekcji). Również stosować środki uspakajające i przeciwświądowe, a także mazidla i maści kortyzolowe na swędzące i pokryte wypryskami miejsca. Dodatkowo należy pamiętać o wtórnych otarciach skóry w wyniku swędzenia (traktować je jak omówiono w rozdziale o otarciach).

- **Wypryski**

Na powierzchni skóry w różnych miejscach oraz na szyi i głowie, ale również na klatce piersiowej i zadzie pojawiają się zgrubienia skóry większych lub mniejszych rozmiarów. Na skutek wycierania się zwierząt z uwagi na towarzyszący tym wykwitom świąd tworzą się z nich pęcherzyki ropne lub wysiękowe, z których sączy limfa i w ten sposób powstają w tych miejscach strupy. W miejscach zerwanych strupów powstają głębsze infekcje przechodzące nawet w owrzodzenia. Po wygojeniu strupów na niektórych powierzchniach ciała wypada włos a czasem zniszczeniu ulegają cebulki włosowe, tym samym uniemożliwiając jego regenerację. W ten sposób powstają wyłysiałe place.

Najczęstszą przyczyną wyprysków są błędy żywieniowe oraz skłonność do alergii, szczególnie na ukąszenia i jad owadów. Zazwyczaj utrzymuje się tendencja do nawrotów. W postępowaniu profilaktycznym musi się uwzględnić odpowiednią dietę, podawanie środków przeciwalergicznym, a wypryski smarować maściami kortyzonowymi.

- **Pokrzywka** - na całej powierzchni skóry pojawiają się duże bąblowate wypryski. Włos w tych miejscach jest nastroszony i wnet wypada plackowato. Przebiegowi towarzyszy silny świąd i związane z tym konsekwencje. Przyczyną podobnie jak przy wypryskach jest nadwrażliwość skóry na ukąszenia owadów, a taki jest efekt spożycia niektórych pasz, przebycia chorób zakaźnych. Bąble najlepiej smarować wodą z octem, przemywać środkami dezynfekcyjnymi, a na sączącym się miejscu stosować zasypki sulfatiazolowe. Wyleczenie następuje w ciągu kilku dni po zmianie diety, podaniu środków przeciwalergicznym oraz postępowaniu zewnętrznym.

Podobne zmiany następują na skórze szyi, kłębu i grzbietu oraz miejscach przylegania uprzęży w okresie letnim jako wynik wrażliwości na pot. Zmiany te cofają się w okresie zimowym.

Właściwa różnica między tymi jednostkami chorobowymi pod względem przyczyn i objawów jest niewielka. Zawsze towarzyszy im wykwit i świąd. W związku z tym postępowanie jest analogiczne jak wyżej omówiono.

Mówiąc o uszkodzeniach skóry trzeba wspomnieć o odgnieceniach spowodowanych źle dopasowanym siodłem i uprzężą, co w tym opracowaniu jest istotne. Jeśli takie uszkodzenie nastąpi konia należy wyłączyć z użytkowania na kilka dni, wyleczyć odgniecenia wg wcześniej opisanych zasad i dopasować odpowiedni sprzęt.

Uwaga: Inne zmiany skórne na kończynach, a szczególnie w zgięciach pęcinowych i kolano-
wych (gruda, brodawczyca) zostały omówione w rozdziale „Schorzenia narządu ruchu”.

10.6. Inne schorzenia

- Mięśniochwat - choroba poświęteczna

Groźne schorzenie, które występuje głównie u koni limfatycznych, pogrubionych, otłuszczonych i dobrze żywionych. Przyczyny są natury metabolicznej. Choroba występuje po dniach przestoju, w czasie których mięśnie nie pracują i spada poziom enzymów rozkładających kwas mlekowy, który jest normalnym produktem przemiany w trakcie pracy i poruszania się konia. **Stąd też po nagłym wyjściu ze stajni, które następuje po okresach dłuższego nieużywania konia do pracy, wydziela się kwas mlekowy, który nie jest rozkładany i powoduje porażenie mięśni.** Choroba objawia się niezdolnością ruchową, sztywnością kończyn tylnych, przykurczem i sztywnięciem dużych partii mięśniowych zadu i grzbietu, drżeniem i potami. Objawy te narastają w czasie bardzo szybko i czasami dochodzi do bezruchu, a nawet kładzenia się konia w zaprzęgu, co jest już stanem bardzo dużego zagrożenia. (mocz koni chorych ma zabarwienie czarne pochodzące od barwnika mięśni mioglobiny, która przenika do krwi).

Właściciele koni powinni uprzedzać jeźdźców o tym niebezpieczeństwie przed wyruszeniem na trasę po okresach spoczynku koni.

W przypadku zauważenia wymienionych zmian konie należy wprowadzić (jeśli to możliwe) do ciepłego pomieszczenia, okryć kocami i silnie rozmasować spirytusem i wiechciami słomy okolice zadu i grzbietu. Wezwać natychmiast lekarza weterynarii, a do czasu jego przybycia intensywnie udzielać pierwszej pomocy. Zaleca się również rozgrzewanie przez prasowanie gorącym żelazkiem wilgotnego koca, którym okrywamy chorego konia.

Najważniejsza jest profilaktyka, która polega na zapewnieniu codziennego ruchu koniom wyłączonym z pracy. Może to być wybieg lub lązowanie. W tym okresie trzeba również pamiętać o obniżeniu racji pokarmowych, a szczególnie pasz o dużej zawartości białka.

- Zolzy

Choroba dotyczy błon śluzowych nosa, jamy gębowej, lokalizuje się głównie w węzłach chłonnych podszczękowych. Wywołana jest przez bakterię paciorkowiec zółtowy, który powoduje powiększenie węzłów chłonnych, obrzęk gardła i opuchnięcie powłok zewnętrznych w kącie żuchwy, widoczne gołym okiem, wzrost temperatury ciała do 40°C i powyżej. Początkowo objawia się trudnościami połkniętymi, brakiem apetytu, obfitym wyciekami z nosa o charakterze śluzowym przechodzącym w ropny. Towarzyszy temu ciężki oddech ze względu na ucisk

na krtani i gardło. Utrudnione jest też pojenie konia, a podawana woda często wycieka nosem. Zazwyczaj zapadają zwierzęta młode, które chorobę przechodzą ciężko, zostają wychudzone i osłabione.

W ramach pierwszej pomocy należy stosować okłady rozgrzewające na okolice zgięcia żuchwowego i gardła poimocy ciepłą wodą z otrębami i podajemy rozdrobnioną paszę z siemieniem lnianym gotowanym. W przypadkach cięższych konieczna jest pomoc lekarsko-weterynaryjna.

Istnieje możliwość uodpornienia koni przez szczepienie ochronne. Chore zwierzęta należy izolować, gdyż choroba może się rozprzestrzenić na inne konie.

- Grypa koni

Wywołana przez wirus grypy a często dołączają się infekcje bakteryjne. Występuje zwykle w okresie zmian pogody wiosną, jesienią i zimą. Objawia się silnym kaszlem, wyciekami z nosa, powiększeniem węzłów chłonnych (podobnie jak przy zółzach). Często przechodzi w stan zapalny oskrzeli i płuc o ciężkim przebiegu. Chore konie należy bezwzględnie odłączyć od zdrowych i przetrzymywać w oddzielnym pomieszczeniu przez okres dwóch tygodni aby uniknąć zarażenia koni zdrowych. Podejrzane o chorobę kaszlące konie termometrujemy dwa razy dziennie. Jeśli temperatura wzrośnie powyżej 39°C konieczna jest pomoc lekarska.

W ramach zapobiegania należy pamiętać, że koń winien być zawsze na świeżym powietrzu. Wówczas odporność jego układu oddechowego jest duża i nie dochodzi do infekcji. Najczęściej zapadają konie słabe i przebywające w przegrzanych, niewietrzonych pomieszczeniach.

- Schorzenia błon śluzowych, jamy gębowej i uszkodzenia zębów

Jakkolwiek o schorzeniach tych niewiele się mówi to jednak z uwagi na dobro konia i wiedzę właściciela uważam za stosowne zwrócenie na nie bacznej uwagi. Często bowiem, zwłaszcza u koni starych następują zmiany w zgryzie polegające na wytworzeniu się ostrych zrębów ściany bocznej lub przyśrodkowej zarówno na zębach żuchwy jak też szczęki górnej. Wiąże się to z nadmierną wyrostowością zębów, osłabieniu mięśni twarzy co powoduje niewłaściwe ścieranie zębów przedtrzonowych i trzonowych. Te ostre brzegi powodują uszkodzenie błon śluzowych policzka lub języka. Objawy są szczególnie charakterystyczne i uwidaczniają się podczas gryzienia siana lub sietki. Po zetknięciu się pokarmu z uszkodzonymi błonami śluzowymi lub ich przecięciu przez ostry brzeg zębów, zwierzęta wypluwają oślinione kęsy karmy. Po zaobserwowaniu takiego zjawiska należy zbadać zgryz wyciągając język konia i odchylając policzki z jednej i drugiej strony. Jeśli stwierdzimy wyżej wymieniony stan należy zęby spiliować tarnikami do tego przystosowanymi, a uszkodzone błony śluzowe zdezynfekować.

Długotrwałe utrzymywanie takiego stanu powoduje chudnięcie konia, na co powinniśmy zwrócić zawsze uwagę poszukując przyczyny.

U bardzo starych koni możemy mieć do czynienia również z trudnościami w pobieraniu paszy w wyniku nadmiernej wyrostowości zębów siecznych, co uniemożliwi z kolei jej rozdrabnianie przez zęby trzonowe. Stan jest raczej trudny do korygowania i w związku z tym konia należy wybrakować. W przeciwnym razie będzie chudł i zginie z wycieńczenia.

- Robaczyce koni

Zarobaczenie koni zazwyczaj nie stanowi poważnego problemu, jednakże przy większej inwazji niektórych robaków powoduje bóle kolkowe, chudnięcie i osłabienie zwierzęcia. W związku z tym musimy pamiętać o konieczności profilaktycznego odrobaczenia koni około dwa razy w ciągu roku dodając do paszy odpowiednie preparaty, w które można się zaopatrzyć w punktach weterynaryjnych.

Czasami widzimy w odchodach zwierząt dorosłe formy pasożytów - głównie glisty, ale należy wiedzieć, że cykl rozwojowy pasożyta jest złożony i zanim osiągnie formę dojrzałą przechodzi wiele przeobrażeń poprzez formy pośrednie. Dlatego też wskazane jest odrobaczenie profilaktyczne, nie bacząc na to, czy w kale pojawiają się pasożyty, czy nie, bo one zawsze występują tylko w różnym stopniu.

Wśród najczęściej spotykanych form pasożytów mamy do czynienia z:

- *larwami gza końskiego*. Giez koński składa jaja na skórze zwierzęcia, które są zlizywane, docierają do żołądka i tam się rozwijają wbijając się w błonę śluzową. Po dziesięciu miesiącach odrywają się i są wydalane z kałem. Przepoczwarzają się poza organizmem i przechodzą w formy dojrzałe i cykl się powtarza. Przy robaczycach obserwuje się zazwyczaj osłabiony apetyt, osowiałość koni i nastroszenia sierści.
- *Tasiemce* występują u koni rzadko. Objawy podobne jak przy wszystkich pasożytach. Postępowanie - odrobaczenie sezonowe środkiem uniwersalnym przeciw robakom płaskim i obłym.
- *Glistnice* są najczęstszą formą pasożytów u koni. Lokują się w jelitach i są wydalane z kałem jako długie żółtawej barwy 15-30 cm długości twory. Młode glisty odżywiają się treścią jelitową, a dorosłe mogą ponadto uszkadzać jelita i pobierać krew konia. Robaczy cy tej towarzyszą czasem biegunki lub bóle kolkowe. Odrobaczanie analogiczne jak przy innych robaczycach przewodu pokarmowego.
- *Słupkowce* to pasożyty bytujące w ścianie jelita grubego jako formy dojrzałe, zaś formy młode rozwijają się w naczyniach krezki jelitowej. Pasożyty te mogą powodować zapalenia i uszkodzenia jelit aż do ich perforacji, co kończy się zapaleniem otrzewnej.

Występują również robaczyce płucne, które powodują trudności oddechowe.

Wśród ektopasożytów spotykamy się ze świerzbem i sierściojadami. Niezależnie od formy pasożytów wewnętrznych po ich zaobserwowaniu lub drapaniu konia i łysieniu należy przeprowadzić kąpiel przeciwpasożytniczą odpowiednimi środkami, a zabieg przeprowadzać wg zaleceń lekarza weterynarii.

11. PODSTAWOWE WIADOMOŚCI DIAGNOSTYCZNE

Wskaźnikiem stanu zdrowia zwierzęcia jest prawidłowa funkcja układu krążenia, układu oddechowego i pokarmowego oraz temperatura zwierzęcia charakterystyczna dla danego gatunku. Stąd też mając podejrzenie o stan zdrowia konia posługujemy się pomiarem temperatury, tętna i oddechów oraz obserwujemy pobieranie pokarmu i oddawanie kału i moczu.

Temperaturę mierzy się w odbytnicy termometrem ze szkła szlifowanego, który mocuje się spinką do włosa ogona zabezpieczając go przed zbiciem. Termometr winien być uprzednio

zdezynfekowany przez potarcie spirytusem denaturowanym i powleczony wazeliną aby ułatwić jego wprowadzenie ruchem śrubowym do odbytnicy.

Tętno najlepiej mierzyć na tętnicy podszczękowej uciskając ją czterema palcami do przyśrodkowego zrębu żuchwy w pobliżu gardzieli.

Oddechy liczymy patrząc na ruchy klatki piersiowej lub przykładając rękę do nozdrzy konia w odległości kilku centymetrów zatykając jeden otwór nosowy, aby całe wydychane powietrze uderzało o rękę.

Tabela przedstawia zakresy temperatury, tętna i oddechów u koni. Wielkość odchylenia od pomiaru norm wskazuje na stan choroby zwierzęcia.

Wiek koni	Temperatura wewnętrzna ciała w °C	Tętno / min	Oddechy / min
1. konie dorosłe	37,5 - 38,0	30 - 40	8 - 12
2. źrebięta do 1 roku	37,5 - 38,5	50 - 70	12 - 15
3. źrebięta małe do 2 tyg.	38,9 - 39,5	80 - 120	15 - 25

Material źródłowy

1. Bielański W., Janowski T., Tarczyński S. „Weterynaria dla zootechników”, PWN Warszawa - Kraków 1973
2. Brzeski E. „Użytkowanie koni”, Wyd. AR Kraków 1983
3. Dziarski L. „Weterynaria w chowie zwierząt”, Wyd. Poznań 1992
4. Müller E. „Poradnik weterynaryjny dla rolników”, PWRiL Warszawa 1974
5. Popesko P. „Atlas anatomii topograficznej zwierząt domowych” PWRiL, Warszawa 1977
6. Saba L., Białkowski Ż. „Wybrane zagadnienia profilaktyki weterynaryjnej dla zootechników”, Wyd. AR Lublin 1990

Maciej Jackowski

Podstawowe zasady żywienia koni

Należy pamiętać o tym, że koń jest zwierzęciem roślinożernym choć nie jest przeżuwaczem, a rolę przedżołądków, w których u przeżuwaczy odbywa się wstępne trawienie paszy, spełnia u konia jelito ślepe.

W związku z tym w żywieniu koni trzeba stosować zawsze pasze bardzo dobrej jakości, nie spleśniałe, aby nie doszło do niepożądanego fermentacji i zaczopowania światła jelita ślepego. Schorzenia przewodu pokarmowego, choćby kolki, powodują uniemożliwienie pracy konia, a często mogą spowodować skręt jelit i zejście śmiertelne zwierzęcia.

Ze względu na mniej szłą objętość przewodu pokarmowego koni niż (proporcjonalnie) innych zwierząt roślinożernych oraz ze względu na specyfikę użytkowania koni (nagły wydatek dużej ilości energii) konie karmimy kilka razy dziennie dawką pasz o dużej zawartości pasz treściwych, a więc o większej wartości energetycznej. Najczęściej są 3 odpasy dziennie.

Dawkę dzienną układamy w oparciu o normy żywienia koni kierując się następującymi kryteriami:

- masa ciała,
- wielkość wykonywanej pracy,
- stan fizjologiczny,
- wiek,
- stan zdrowia,
- rodzaj wykonywanej pracy.

Ilość białka ogólnego strawnego jest też u koni, w przeliczeniu na liczbę jednostek owsianych, mniejsza niż u innych zwierząt roślinożernych i wynosi dla koni młodych poniżej 1,5 roku życia – 100-120 g/l jednostkę owsianą, a u koni starszych – 80-100 g.

W zależności od cech indywidualnych, konie różnie wykorzystują pasze. Stąd też powiedzenie „pańskie oko konia tuczy”, gdyż tylko codzienna obserwacja kondycji koni może pozwolić na prawidłową korektę ułożonej dawki. Dawki ułożone wg norm, traktujemy orientacyjnie.

Dla nie pracujących klaczy pełnej krwi angielskiej, czystej krwi arabskiej i półkrwi, należy stosować takie normy, jak dla koni lekko pracujących, dla koni pracujących, wg norm dla koni roboczych – odpowiednio do masy ciała i wielkości wykonywanej pracy.

Ponadto, klacze karmiące i żrebne powinny dostawać dodatek paszy wynoszący dziennie 1-2 jednostek owsianych o zawartości ok. 100 g białka w jednostce, 7 g wapnia, 5 g fosforu i 25 mg karotenu. Klacze karmiących nie powinno się używać do pracy poza terenem gospodarstwa.

W miarę możliwości, konie powinno się karmić zawsze o tej samej porze dnia. Powinny one mieć zapewnioną dostateczną ilość czystej wody do picia (w warunkach stajennych najlepiej poidła samoczynne). Jeśli poimy konie z wiadra, to koń powinien mieć swoje własne.

Żywienie i pojenie powinno odbywać się regularnie. Bardzo ważnym jest, by pasze podawane koniom były z jednej strony - bardzo dobrej jakości, a z drugiej zaś strony, by stanowiły urozmaiconą smakowo i jakościowo dawkę pokarmową. Poprawę smakowitości i wzbogacenie dawki w niezbędne mikroelementy i witaminy uzyskuje się najczęściej poprzez stosowanie dodatków pasz przemysłowych lub ziaren motylkowych do obroku. Aby zachować równowagę gospodarki sodowo - potasowej w organizmie często wskazanym jest dodawanie do pasz (okopowe, siano): soli kuchennej, NaCl, nie więcej jednak jak kilkanaście - kilkadziesiąt gramów dziennie, pamiętając, że nadmiar soli kuchennej wzmacnia pragnienie. Aby zaś zwiększyć przyswajalność podawanych pasz, zwłaszcza ziarna, dobrze jest podawany owies zgnieść w gniotowniku, a inne ziarna (jęczmień, kukurydzę, groch, bobile, peluszkę, pszenicę) ześrutować. Wartościowymi dodatkami do obroku mogą być również obok paszy treściwej, sieczka - krótka (2-3 cm) ze słomy owsianej, pszennej lub żytniej, pasze przemysłowe (susz z traw, otręby, mleko w proszku, dodatki witaminowo-mineralne, wysłodki buraczane, młóto, melasa, susz owocowy, susz ziemniaczany, łuska kakaowa, odpad piekarniczy i inne) zwilżenie paszy wodą zabezpiecza, by koń nie „wydmuchał” słomy i pylistych pasz przemysłowych. Krótka sieczka ze słomy zmusza konia do gryzienia i żucia podanej karmy. Nie pozwala na połykanie pobieżnie rozdrobnionej paszy, przez co poprawia się jej wstępne trawienie.

Warunkiem prawidłowego żywienia własnymi mieszankami są: dobrej jakości pasze użyte do mieszanek, dobre wymieszanie i właściwie rozdrobnienie wszystkich składników oraz krótki okres (3-5 dni) przechowywania takiej mieszanki w pomieszczeniu suchym, ciemnym i nie-zbyt ciepłym (+3°C - +15°C).

Przykładowa dawka dla konia o masie ciała 550 - 600kg, wykonującego średnią pracę może dziennie zawierać, w zimie: ok. 5 kg owsa, 6 kg siana (I pokos, koniec kwitnienia, łąkowe), 3 kg słomy żytniej i 3 kg buraków półcukrowych, o tyle część paszy treściwej można zastąpić innymi dodatkami smakowymi - np. zamiast 5 kg owsa można podać:

- 4 kg owsa i 1 kg jęczmienia; lub
- 4 kg owsa i 1 kg otręb pszennych (dla klaczy wysokożrebnej lub karmiącej), lub
- 4 kg owsa i 1 kg kukurydzy (dla koni w słabszej kondycji, na opasanie), lub
- 4 kg owsa i 0,35kg suszu z traw, 0,20kg grochu, 0,20 kg peluszek oraz 0,10kg mleka w proszku;

Można też sporządzić własną mieszankę, np.

50% owies

20% jęczmień

10% kukurydza

10% otręby pszenne

5% susz z traw

5% wysłodki buraczane + mieszanka mineralno-witaminowa dla koni hodowlanych.

Wartościowym dodatkiem wzbogacającym paszę, również przeczyszczającym przewód pokarmowy jest skielkowane ziarno oraz mash. W najprostszy sposób kielki jęczmienne przygotowuje się następująco: do nierdzewnej brytwanki lub kuwety emaliowanej, bądź z tworzywa sztucznego, wsypujemy ziarno jęczmienia warstwę o grubości około 2 - 3 cm. Jęczmień powinien być wcześniej przeplukany i przez kilka godzin namoczony w wodzie. Równomiernie rozsypane ziarno zalewamy wodą aż do jego przykrycia i pozostawiamy w ciepłym miejscu na kilka dni. Po upływie 3 - 5 dni ziarno kiełkuje. Jeśli nie chcemy, by kielki były zielone - ziarno trzymamy bez dostępu światła (przykryte lub w ciemnym pomieszczeniu). Gdy kielki mają już wysokość 3 - 5 cm, powstały „materac” zwijamy i wkładamy koniowi do żłobu. Jednorazowo nie powinno się podać więcej niż 1,5 - 2 kg dla konia o masie ciała 600kg.

Także mash w prosty sposób można przyrządzić we własnym zakresie: 20 dkg siemienia lnianego gotujemy przez 2 - 3 godzin w 20 litrach wody, zbierając tworzącą się pianę, mieszając by się nie przypaliła. Do koryta wsypujemy ok. 2 kg ziarna owsa, na to ok. 2 kg otrąb pszennych. Gdy siemię jest już rozgotowane, gorący, ciągnący się płyn wlewamy ostrożnie do przygotowanego koryta z owsem i otrębami. Nie mieszając posypujemy z wierzchu dalsze 2 kg otrąb, a na nie 2 kg owsa. Przykrywamy wieczkiem lub deską i pozostawiamy w temperaturze pokojowej na około 30 - 60 minut. Jeszcze letnie mieszamy dokładnie (można dosypać suszu z traw, lub gdy dla źrebiąt lub młodzieży - mleka w proszku) i takie ciepłe podajemy koniom do żłobu - około 1 - 2 kg na konia.

Mash i kielki dobrze jest przygotowywać 1 - 2 razy w tygodniu, zwłaszcza w okresie zimowym, gdy nie ma pastwiska. W sezonie pastwiskowym podawanie skielkowanego ziarna nie jest specjalnie zalecane, natomiast mash, zwłaszcza koniom młodym (0,5 - 2,5 lat) oraz kłaczom karmiącym można podawać przez cały rok.

Na rynku do nabycia są również gotowe mieszanki pasz treściwych, lub granulaty, które mogą zastąpić przyrządzanie obroku.

W dni wolne od pracy ilość zadawanej paszy treściwej trzeba zmniejszyć o połowę – zapobiega to powstawaniu mięśniochwatu - tzw. choroby poświątnej.

W czasie rajdu paszę treściwą podajemy koniom bądź z wiadra, bądź w czasie popasów i noclegów w stajniach - ze żłobów, bądź z płóciennych karmiaków, zawieszanych koniom na popasie na szyi. Zazwyczaj obrok podajemy 2 lub 3 razy dziennie (o ile wieziemy ze sobą południową porcję owsa, karmiak i przewidziany popas jest wystarczająco długi). Jeśli nie, to paszę treściwą i siana podajemy koniom tylko rano i wieczorem, zaś w czasie południowego popasu (jeśli nie jest to w zimie!) pozwalamy koniom na pasienie się.

Poić konie możemy w czasie marszu, wjeżdżając głęboko do wody (aby się nie „zapoprężyły”) lub na popasie, gdy nie są już zgrzane i spocone, najlepiej przed wymarszem w dalszą drogę (przed osiodłaniem ponownym, lub przy nie dociągniętym jeszcze popręgu).

W zależności od wysiłku ponoszonego przez konie podczas rajdu, stosujemy odpowiednie dawki paszy dla koni średnio, lub zazwyczaj ciężko pracujących. W nocy, podczas popasu w stajni, konie powinny mieć zadane siano do woli i obfitą ilość słomy na ściółkę. Jeśli konie po wieczornych odpasie przebywają na pastwisku – należy sprawdzić jego jakość, stan (czy nie ma możliwości aby konie uciekły lub zrobiły sobie krzywdę), a także zapewnić zwierzętom dostęp do wody (w miarę możliwości).

Część tego pastwiska powinna być zadaszona (np. wiata) lub zadrzewiona, aby koniom zapewnić schronienie w razie deszczu lub zawieruchy.

Maciej Jackowski

Pomieszczenia dla koni – stajnie

Ze względu na wystrój wewnętrzny stajnie mogą być stanowiskowe, boksowe lub biegałnie. Ze względu na konstrukcję budowy mogą być słupowe i bezsłupowe.

W stajniach o konstrukcji słupowej nie powinno się urządzać biegałni (słupy podtrzymujące strop mogą być przyczyną urazów u koni, zwłaszcza u źrebiąt).

Bardzo często w obrębie jednego budynku znajduje się kilka oddzielnych pomieszczeń, w których utrzymywane są różne grupy koni, nazywanych oddziałami lub też stajniami, zdarza się, że o tym wystroju wnętrza.

Biegałnie są stajniami przeznaczonymi głównie dla młodziży i dla źrebiąt. Także na biegałniach utrzymywane są klacze z sysakami. W takim przypadku matki są uwiązywane przy umieszczonych wzdłuż ścian długich żłobach, a źrebięta biegają cały czas luzem, mając specjalne małe żłóbki na paszę treściwą rozmieszczone w środkowej części stajni. W przypadku utrzymywania w biegałniach odsadków, to często już w tej grupie koni rozdzielają się ogierki od klaczek i grupuje w oddzielnych stajniach. Konie wiązane są tylko na czas zadawania paszy treściwej, poza tym biegają w stajni luzno.

Analogicznie utrzymywana w stajniach jest młodziż, przy czym na pewno w osobnym pomieszczeniu (stajni) ogierki, a osobno klaczki.

Są różne normy powierzchni jaka winna przypadać na jednego konia w biegałni.

Najczęściej przyjmuje się, że na klacz z sysakiem trzeba przeznaczyć 8-9 m² powierzchni, w zależności od rasy i kalibru matki oraz wieku źrebięcia, a dla odsadków i młodziży 5-8 m², zależnie również od rasy koni, ich temperamentu - a co za tym idzie i ruchliwości (pobudliwości) oraz wieku i masy ciała.

Stajnie boksowe są najbardziej komfortowymi pomieszczeniami dla koni. Przeznacza się je przede wszystkim dla sztuk cennych, a więc ogierów, koni sportowych wysokiej klasy, bardzo cennych klaczy hodowlanych, a także w porodówkach, w ambulatorium, w izolatce, w stajniach wyścigowych oraz w stajniach dla roczniaków pełnej krwi, jak również wszędzie tam, gdzie potrzeba jest zapewnienia koniom jak najlepszych warunków bytowania.

Boksy mają wymiary: od 3 x 3 do 4 x 4 m, w porodówkach dla dużych koni nawet do 20 m. W boksach konie nie są wiązane i podobnie jak w biegałniach chodzą w nich luzem.

Dla ogierów buduje się boksy wysokie do 2 m, przy czym dolne 120 cm jest od strony korytarza ścianą stałą, wyżej z prętów umieszczonych co ok. 10 cm (tak, by koń nie wsadził między nogi), zaś między końmi ściana jest zazwyczaj stała, uniemożliwiająca im kontakt ze sobą.

Dla klaczy boksy są niższe, często od strony korytarza do wysokości 120 cm tylko.

Najczęściej stajnia boksowa posiada biegnący przez środek pomieszczenia **korytarz paszowo-gnojowy**, który powinien być szerokości umieszczonych po jego końcach, na ścianach krótkich, wrót. Zazwyczaj ma on około 3 m szerokości.

Drzwi do boksów mogą być otwierane w stronę korytarza lub rozsuwane, na połowę szerokości ściany przedniej boksu.

Stół paszowy znajduje się w boksie wzdłuż ściany długiej lub w jednym z jego rogów żłób, w drugim kosz na siano, a ostatnio coraz częściej umieszcza się żłoby obrotowo w ścianie przedniej, tak, aby paszę treściwą można było zadawać z korytarza, nie wchodząc do środka.

Stanowiska stosujemy dla koni najmniej cennych - roboczych, klaczy jałowych, rekreacyjnych, dla remontów. Nie zapewniają koniom swobody ruchu, ale dają największą oszczędność miejsca. Mogą być oddzielone od siebie ściankami lub zawieszanymi drążkami, tzw. przedzielnikami.

Szerokość stanowiska powinna być nieco większa niż wysokość konia w kłębie, a więc dla większości ras i typów koni około 160 - 180 cm, zaś jego długość wraz ze stołem paszowym powinna być nieco mniejsza niż podwójna skośna długość tułowia zwierzęcia, to jest nie mniej niż 3 m. W stajniach, przez ich środek, między ścianami krótkimi, powinien przebiegać 3 m szerokości **korytarz paszowo-gnojowy**. Od ścian długich, spod stołu paszowego w kierunku korytarza powinien być niewielki spadek, około 2%.

Po obu stronach korytarza zaopatrzony jest w **rowki ściekowe** o głębokości ok. 5 cm i takiej szerokości, by swobodnie mieściło się w nim kopyto konia - nie będzie wtedy dochodzić do zakleszczania się go lub do obłamywania rogu kopytowego.

Posadzka na korytarzu winna być łatwa do sprzątania i nie śliska. W ostatnich latach powszechnie stosuje się odpowiednią wylewkę betonową.

W stanowiskach, boksach i na biegalniach posadzka musi być przede wszystkim ciepła i trwała. Też najczęściej ostatnio spotyka się wylewkę betonową, zwłaszcza przy stosowaniu obfitego ścielenia ściółką. Może to być jednak podłoga drewniana, z klinkieru (bardzo dobra, choć droga), z kostki drewnianej lub glinobita.

Wrota powinny być dwu-skrzydłowe i dwudzielne, najczęściej 3 m szerokości i wysokości. **We wrotach drewniane wałki obrotowe**, by wybiegające ze stajni konie nie obijały sobie boków.

Przeznacza się jedno wrota na 10-12 koni, przy założeniu, że w stajniach powinno być co najmniej dwoje wrót (dla większych obiektów o obsadzie powyżej 10 koni).

Prawidłowe oświetlenie w stajni zapewniają odpowiedniej ilości okna w kształcie leżącego prostokąta o wym. 70 x 100 cm, umieszczone co najmniej 2 m nad ziemią.

Dla koni roboczych stosunek powierzchni okien do powierzchni podłogi powinien wynosić 1:15, dla koni hodowlanych 1:12, dla młodzieży 1:10, a w maneżach 1:8. Ponadto stosuje się oświetlenia sztuczne.

Prawidłowa wentylacja zapobiega skażeniu powietrza szkodliwymi domieszkami gazowymi.

Wysokość stajni nie powinna być niższa niż 3 m ani większa niż 5 m.

Pomieszczeniami dodatkowymi są: paszarki, dyżurki, szorownie, siodlarnie, ambulatoria, apteki, rymarnie oraz wiele pomieszczeń przystajennych, jak magazyny paszowe, stodoły stogi i

brogi, powozownie, garaże, wiaty na sprzęt rolniczy, maneże, kryte ujeżdżalnie, porodówki, izolatki, okólniki letnie i zimowe, paddocki, przepędy i bieżnie.

Osobnymi rodzajami pomieszczeń dla koni są **wiaty umieszczane na pastwiskach przy stosowanym całodobowym lub wolnowybiegowym wypasie i utrzymaniu koni**. Mają one zazwyczaj 2-4 ścian, zadaszenie i są zaopatrzone w żłoby i koryta z wodą (lub poidła). Nie posiadają wrót, a konie, w zależności od potrzeby, wchodzą sobie do nich i wychodzą swobodnie, kiedy chcą.

W praktyce rajdowej

najczęściej korzysta się albo z wcześniej przygotowanych stajen, które spełniają powyższe wymagania, albo doraźnie z wiat i szalasów pasterskich lub też z namiotów, albo pozostawia się konie pod gołym niebem.

Korzystając z przygodnych pomieszczeń (czasami niespodziewanie trzeba szukać schronienia) należy zwrócić uwagę by wnętrze i wejście do stajni nie były niebezpieczne dla koni lub nie stwarzały zagrożenia okaleczenia. Nie mogą też się w nich znajdować przedmioty ostre, kanciaste. Podłoga musi dawać pewne oparcie i winna być sucha.

Uchwyty do wiązania koni nie mogą pozwalać zwierzętom na samowolne spuszczenie się w nocy. Nie może być przeciągów, a okna nie powinny znajdować się zbyt nisko. Dla koni tego wymagających muszą być odpowiednie przegrody.

Wejście do stajni nie może być ani za ciasne, ani za niskie, a samo pomieszczenie odpowiedniej wysokości. W przypadku pozostawiania koni na noc pod gołym niebem, powinny być one umieszczone w solidnej zagrodzie, lub jeśli są pętane czy wiązane - pod stałą kontrolą człowieka.

Zawsze organizując nocleg podczas rajdu należy pamiętać o tym, że nie można pozostawić koni samych sobie - trzeba wyznaczać przez całą noc dyżury i dozór zwierząt. Zapewni to prewencję przed przykrymi niespodziankami rano.

Także musi być przygotowane miejsce na właściwe rozłożenie sprzętu (głównie rzędów), aby mógł on wyschnąć, był nie poplątany i przygotowany do ponownego użycia następnego dnia.

Tak sprawę przedstawia dr inż. Maciej Jackowski - hipolog i praktyk z wieloletnim doświadczeniem, który w swej karierze zawodowej odwiedził wiele obiektów hodowlanych w Polsce i za granicą.

Bywają jednak sytuacje, w których organa nadzoru budowlanego wymagają, aby w projekty budowy nowych lub modernizacji istniejących stajni powoływały się na normy i wytyczne do projektowania.

Z a l e c e n i a dotyczące STAJNI DLA KONI I OBIEKTÓW POMOCNICZYCH

Opracowano na podstawie „Wytycznych do projektowania obiektów inwentarskich”

1. Układ funkcjonalny.

O układzie funkcjonalnym budynku decyduje usytuowanie stanowisk i boksów dla koni oraz innych pomieszczeń w stosunku do głównego ciągu komunikacyjnego wewnątrz budynku.

Stosowane są układy poprzeczne i podłużne w stosunku do osi podłużnej budynku.

2. Obiekty pomocnicze.

2.1. Magazyn słomy i siana powinien być usytuowany jak najbliżej pomieszczeń dla koni z zachowaniem odpowiednich przepisów prawa budowlanego.

2.2. Zalecany jest **podręczny magazyn słomy i siana** o pojemności odpowiedniej do dobowego zużycia. Orientacyjna pojemność magazynu na jednego konia:

2.2.1. - siano 23,4 m²

2.2.2. - słoma 35,2 m²

2.2.3. - pasze treściwe 2,5 m²

2.3. **Pojemność magazynu** powinna być obliczana w zależności od rasy koni i ustalonego sposobu ich żywienia, zależnego od rodzaju wykonywanej pracy. Magazyn pasz treściwych należy lokalizować blisko stanowisk dla koni.

2.4. **Drogi transportowe i drogi przeprowadzania koni** powinny mieć możliwie mało zakrętów a ich nawierzchnia powinna być utwardzona.

2.5. **Gnojownia** powinna być usytuowana w sposób nie kolidujący z drogami transportowymi oraz drogami przeprowadzania koni. **Należy dążyć do lokalizowania gnojowni możliwie blisko stanowisk koni i możliwie daleko od pomieszczeń przeznaczonych dla ludzi.** (patrz pkt. 4).

3. Wymagania dotyczące instalacji.

3.1. Do pojenia koni, przygotowania paszy oraz na cele porządkowe (mycie żłobów, paszarni, korytarzy itp. należy przyjmować:

3.1.1. na jednego dorosłego konia - 70 litrów / dobę przy wodociągu,

- 60 litrów na dobę bez wodociągu.

3.1.2. dla źrebiąt do 1 roku - współczynnik korygujący w wysokości 0,30

3.2.3. dla źrebiąt powyżej 1 roku - współczynnik korygujący w wysokości 0,90.

3.2.4. Temperatura wody nie powinna być niższa niż 8o-C.

3.2.5. **Poidła samoczynne** powinny być umieszczane na poziomie żłobu.

3.3. W pomieszczeniach dla koni należy przewidzieć **punkt czerpalny** ze złączką do węża, umieszczony nad rowkiem ściekowym.

3.4. Wodę należy doprowadzić **do pomieszczeń przygotowania pasz treściwych i do pomieszczeń sanitarnych dla ludzi.**

3.5. W przypadku braku możliwości wykonania wodociągu należy przewidzieć **zbiornik na wodę** o pojemności co najmniej 1/2 całkowitego dobowego zapotrzebowania.

3.6. Obiekty powinny posiadać **hydranty p. pożarowe** wykonane zgodnie z przepisami prawa budowlanego.

3.7. **Do usuwania nieczystości płynnych z pomieszczeń dla koni** należy wykonać rowek odpływowy o wymiarach:

max. głębokość	12 cm.
szerokość	12 do 20 cm.
spadek	1 do 2 % w kierunku studzienki zbiorczej

Studzienka zbiorcza powinna być zakryta odpowiednią pokrywą.

3.8. Wymagania dotyczące **odprowadzenia ścieków z pomieszczeń sanitarnych dla ludzi** określają przepisy prawa budowlanego.

3.9. **W pomieszczeniach pomocniczych** należy przewidzieć możliwość odprowadzenia ścieków za pomocą kratki ściekowych.

4. Gnojownia.

4.1. Obliczanie pojemności gnojowni.

4.1.1. **Powierzchnia płyty gnojowni** powinna wynosić 1,6 m² na jednego konia przy założeniu składowania do wysokości 2 m. i czterokrotnym wywożeniu obornika w ciągu roku.

4.1.2. **Do odprowadzania płynnych składników obornika** oraz wód opadowych należy przewidzieć zbiornik na ścieki o pojemności 0,4 m³ na każde 10 m² płyty gnojowni.

4.2. Warunki jakim powinna odpowiadać gnojownia.

4.2.1. Płyta gnojowa i jej ściany **muszą być wykonane z materiałów** nie przepuszczalnych, odpornych na działanie kwasów i zasad oraz wód gruntowych.

4.2.2. **Dno płyty** należy wykonać ze spadkiem 2 do 2,5 % w kierunku rynienek odprowadzających ścieki.

4.2.3. **Obramowanie gnojowni** powinno mieć wysokość 1 do 1,2 m z możliwością wjazdu do środka.

4.2.4. Przy pomieszczeniach dla **powyżej 12 koni gnojownia** powinna być **przejazdowa**.

4.2.5. Płyta gnojowni **powinna wytrzymywać obciążenie pojazdem z ładunkiem do 4 ton**.

5. Instalacja elektryczna.

5.1. Powinna być zabezpieczona przed działaniem wilgoci i wykonana zgodnie z polskimi normami.

5.2. Natężenie światła zgodnie z normą PN-68/E-02033.

5.3. Gniazda powinny być rozmieszczone w odległościach ok. 15 m. od siebie.

5.4. Osprzęt elektryczny powinien być umieszczony tak, aby konie nie miały do niego dostępu.

6. Klasa odporności ogniowej budynku.

6.1. Budynki dla koni zaliczane są do III klasy odporności ogniowej.

6.2. **Budynek należy wyposażać w instalację odgromową i odpowiednie gaśnice.**

6.3. **Przed wprowadzeniem koni budynek** powinien być poddany inspekcji straży pożarnej.

7. **Temperatura w budynku nie powinna być niższa niż 12°C a wilgotność powietrza powinna wynosić 75-75%.**

Stajnia powinna mieć odpowiednią wentylację grawitacyjną.

8. **Wskaźniki powierzchni użytkowej.**

8.1.stanowisko dla 1 konia	- 6,0	- 8,0 m ²
8.2.boks dla klaczy ze źrebakiem	-10,0	- 12,0 m ²
8.3.stanowisko dla źrebaka do 1 roku	- 4,5	- 6,0 m ²

9. **Żłoby dla koni.**

Urządza się je najczęściej przy ścianie wzdłuż całej szerokości stanowisk.

W praktyce stosuje się dwa typy żłobów:

- **ciągłe** z kamionki lub betonu z lekkim spadkiem w kierunku otworu spustowego,
- **segmentowe** - oddzielne dla każdego konia.

Żłoby wykonane z desek powinny być obite blachą.

Wymiary żłobów.

szerokość górna	- 40 - 50 cm.	szerokość dolna	- 20 - 40 cm.
głębokość	- 25 - 35 cm.		
wysokość	- od podłogi stanowiska do górnej krawędzi 80 - 110 cm. w zależności od wysokości konia.		

Drabina (kosz) na siano - powinna być ustawiona za tylną krawędzią żłobu.

Wysokość górnej krawędzi drabiny - ok. 180 cm od podłogi.

Rozstaw prętów w drabinie - 15-18 cm.

10. **Posadzki.**

należy wykonać na podłożu eliminującym straty ciepła.

Wskazane jest wykonanie posadzki stanowisk dla koni z klocków z twardego drewna.

11. **Korytarz.**

Szerokość korytarza nie powinna być mniejsza niż 120 cm.

12. **Spadki.**

- korytarz 0,5 - 1,0 % w kierunku kratki ściekowej,
- paszarnia 1,0 - 2,0 % w kierunku kratki ściekowej.

13. **Wymagania dotyczące ścian i sufitów.**

Powierzchnia ścian i sufitów powinna być **gładka, bez wystających belek i podciągów**. Powinna być **łatwo zmywalna, nie nasiąkliwa, łatwa do odkażania**.

Ściany i strop budynku powinny być ocieplone (zabezpieczone przed przemarzaniem).

Poddasze użytkowe może być wykorzystane jako magazyn siana lub słomy, z pozostawieniem na zimę warstwy siana lub słomy o grubości co najmniej 50 cm.

14. **Otwory okienne i drzwiowe.**

W pomieszczeniach dla koni należy stosować **okna w kształcie leżącego prostokąta** z podwójnymi szybami, otwierane na zewnątrz przez uchylanie dolnej lub górnej krawędzi, z możliwością regulowania wielkości otwarcia.

Parapety i ościeża powinny być ścięte pod kątem 130°.

Okna w ścianie przy której stoją konie powinny być umieszczone na wysokości nie mniejszej niż 160 cm. od posadzki.

Stosunek sumy powierzchni okien do powierzchni podłogi powinien wynosić 1:20 do 1:25. Zalecane jest projektowanie drzwi zewnętrznych dzielonych poziomo w połowie wysokości dla zapewnienia możliwości przewietrzania w okresie letnim.

15. Plac do jazdy wierzchem.

Powinien mieć kształt prostokąta o wymiarach co najmniej 20 x 40 m. (zalecane 60 x 100 m). Nawierzchnia powinna być równa, bez widocznych spadków. Zalecana jest odwodnienie placu w formie drenażu.

Nawierzchnia gruntowa lub piaszczysta, bez kamieni, żwiru itp.

16. Wybieg - pastwisko.

Dla 10 koni należy przyjmować teren o pow. ok. 1 ha. Teren powinien być ogrodzony ogrodzeniem z żerdzi lub rur o wys. 120 cm.

Zalecany jest podział pastwiska na kwatery, które z kolei mogą być dzielone na mniejsze powierzchnie np. pastuchem elektrycznym.

Andre Grange

PODKUWANIE

Pierwsze podkowy pojawiły się już w Starożytności. Kowalstwo rozwija się do XVI w., kiedy to osiąga największy rozkwit, trwający do II Wojny Światowej.

Podkuwanie ma zabezpieczyć kopyta przed ścieraniem się oraz wszelkimi mechanicznymi obrażeniami.

Podkowa

Jest to wygięty, dopasowany do kształtu kopyta pasek metalu. Budowa podkowy przedstawiona została na schemacie nr 4

- Rozmiar - odpowiada wielkości kopyta. Jest oznaczony za pomocą cyfry lub litery w zależności od marki podkowy (podkowy produkowane seryjnie)
- Kształt - forma nadana podkowie, dostosowana do kształtu kopyta.
- Buchta - wyłobienie (spłaszczenie) wewnętrznego brzegu górnej części podkowy, zapobiegające odgnieceniu podeszwy. Podkowy na przednie kopyta są zaokrąglone (zawierają się w kwadracie). Zewnętrzne ramię jest szersze i bardziej wygięte niż wewnętrzne.

Liczba otworów na podkowiaki waha się od 6 do 10 w zależności od rozmiaru podkowy. Znajdują się one w przedniej połowie podkowy. Kapturek usytuowany jest na środku przedniej części podkowy. Podkowy na tyle kopyta są bardziej owalne (zawierają się w prostokącie). Zewnętrzne ramię jest szersze, liczba otworów na podkowiaki różni się podobnie jak w przypadku podków na przednie kopyta. Znajdują się one w przedniej części podkowy na ok. 2/3 długości. Dwa kapturki wystają z zewnętrznego brzegu przedniej części podkowy.

Grubość podkowy.

Podkowy seryjne mają grubość od 8 do 10 mm. W razie potrzeby można założyć grubszą podkowę, jednak nie jest to wskazane, gdyż nadmiernie obciąża ona kończynę konia i zwiększa odległość między strzałką, a podłożem. Poza tym koń łatwiej ją gubi. Grubych podków używa się czasami do podkuwania wadliwych lub chorych kopyt.

Szerokość podkowy

Szerokość ramion podkowy w podkowach seryjnych waha się od 20 - 30 mm. Podkowa chroni podeszwę kopyta. Im ramiona są szersze tym lepsza jest amortyzacja. Ale równocześnie takie podkowy szybciej się zużywają, są cięższe i bardziej śliskie. Nadmiernemu zużyciu przeciwdziała się stosując szerszą, a nie grubszą podkowę

Długość ramion

Zależy od rozmiaru podkowy. Mierzy się ją od środka części przedniej do linii łączącej końce obu ramion. Podkowa powinna dokładnie pokrywać brzeg podeszwy i wystawać nieco poza tylną część kopyta (w zależności od budowy kopyta, sposobu użytkowania konia, chodów). Końce ramion nie powinny jednak przekraczać linii piątek. Na kopyta o niskiej tylnej części zakładamy podkowy o jak najdłuższych ramionach. W przypadku koni sportowych i rajdowych, jeśli podkowa ma zbyt długie ramiona, istnieje ryzyko jej zerwania (przez zahaczenie kopytem tylnej nogi, zahaczenie o korzeń itp.)

Mimo to nie należy nigdy zakładać podków o zbyt krótkich ramionach, gdyż grozi to m. in. zgnieceniem tylnej części kopyta, zwiększonym obciążeniem ścięgien (wyjątek stanowią rzadkie przypadki podkuwania korekcyjnego).

Ciężar podkowy.

Ciężar różni się znacznie w zależności od sposobu użytkowania konia (począwszy od wyścigów, skończywszy na użytkowaniu przy orce). Może on dochodzić do 2,5 kg!. Zależy również od materiału z jakiego wykonana jest podkowa: aluminium, stal, plastik itd. Oraz od jej rozmiaru, szerokości i grubości.

Pamiętajmy:

- ciężka podkowa ma lepsze działanie amortyzujące: lepiej chroni kopyto
- jednak dodatkowy 1 kg na nodze konia to jak 8 kg na grzbiecie.

Dlatego dobierając podkowy, należy zawsze zachować rozsądny umiar.

Buchta

Chroni podeszwę przed naciskiem podkowy. Różni się w zależności od podeszwy, szerokości podkowy i użytkowania konia.

Brzeg podkowy

Brzeg podkowy powinien wystawać poza kopyto, w przedniej części na ok. 1 mm, w okolicy piątek ok. 3 - 4 mm. Tylko wtedy zachowuje ona swoje elastyczne właściwości, a jej tylna część kopyta może swobodnie rozszerzać się podczas ruchu. Dzięki wolnej przestrzeni narastający róg nie wystaje poza podkowę.

Umożliwia to również poprawienie **wadliwej symetrii podłużnej** kopyta. Wystający brzeg podkowy zwiększa jednak ryzyko jej zgubienia (zahaczanie tylnym kopytem, wessanie w błocie itp.).

Podkucie powinno jak najmniej krępować kopyta. Dlatego należy:

- odpowiednio podebrać róg kopyta
- dopasować rozmiar podkowy do wielkości kopyta (nie może być za mała!)
- dobrać taką podkowę, której ramiona będą wystawały poza tylną część kopyta (mają one chronić tę część kopyta, zmniejszać obciążenie, odciążyć ścięgna)

- tak dopasować podkowę, aby nie wystawała ani zbyt dużo, ani zbyt mało poza brzeg kopyta (nie powinna w żaden sposób krępować kopyta)
- wybrać podkowę z przynajmniej niewielką buchtą francuską i podniesionym przodem
- przymocować podkowę w taki sposób, żeby nawet jeśli mamy tylko 6 gwoździ, sięgały one do połowy podkowy (przednie kopyta) i do 2/3 podkowy (tylne kopyta). Znajdujące się w kopycie podkowiaki zmniejszają jego elastyczność i mogą spowodować pęknięcia puszeki rogowej, zwłaszcza jeśli są za grube.
- prawidłowa postawa kopyta zachowana jest tylko przez krótki okres po podkuciu, dlatego należy przekuwać konie regularnie co 6 - 8 tygodni.

W czasie podkuwania zdarzają się „wypadki” zarówno z winy kowala jak i konia.

Zagwożdżenie.

Powstaje na skutek wbicia podkowiaka w miękką część tworzywa kopytowego. Przyczyną może być cienka, stroma ściana puszeki kopytowej, nieprawidłowe wbicie podkowiaka, złe dopasowanie podkowy, poruszanie się konia. Gdy to nastąpi, koń gwałtownie wyszarpuje nogę, a po wyciągnięciu podkowiaka może pojawić się kilka kropel krwi. Należy wyjąć podkowiak, a do otworu po nim wlać środek odkażający. Trzeba się upewnić, że koń był szczepiony przeciw tężcowi. Zagwożdżenie nie jest groźne. Może wystąpić krótka, przejściowa kulawizna.

Z zagwożdżeniem mamy do czynienia również wówczas gdy gwoździe zostały wbite zbyt blisko ściany twórczej, ale nie przebiły jej. Kilka dni po podkuciu koń zaczyna kuleć, a kopytu jest wyraźnie cieplejsze. W takim wypadku należy:

- Przy pomocy młotka sprawdzić, które gwoździe zostały źle wbite
- Rozkuć konia i sprawdzić czy nie nastąpiło zakażenie
- Rozszerzyć podkowę i nie wbijać ponownie podkowiaków w bolące miejsce.

Podeszwa wystrugana i uciskana.

Z reguły występuje krótka kulawizna. Podeszwa została zbyt mocno wystrugana.

Przypalenie podeszwy.

Powstaje, jeśli podczas kucia na gorąco, podkowa była zbyt długo przyłożona do słabego kopyta, a przypalony róg nie został zestrugany. Jeśli oparzenie jest głębokie, to rana jest poważna, a leczenie długotrwałe, w takim przypadku:

- Stosuje się szeroką podkowę z buchtą i wkładką gumową
- Należy wezwać weterynarza.

PODSTAWOWE NARZĘDZIA KOWALSKIE

Narzędzia do rozkuwania

- rozkuwacz (obcinak do gwoździ) - lekko zaostrozony, służący do odginania i wyciągania gwoździ
- duże obcęgi kowalskie - służą do zdejmowania podkowy z kopyta

Narzędzia do strugania

- nożyk do kopyt - wygięty, cienki nożyk, którego używa się do strugania podszwy i przycinania strzałki
- nóż do kopyt - solidny nóż służący do formowania ściany puszki kopytowej (ściana rogu kopytowego) i nacinaniu wgłębienia na kapturek
- drewniany młotek kowalski (podbijak) - uderza się nim w nóż do kopyt przy obcinaniu wyrosniętej ściany kopyta
- zdzierak (tarnik) - służy do wyrównywania ściany kopyta

Narzędzia do przymierzania podków

- szczypce do podków - używane są do przenoszenia podków (ich końce wchodzą w dziurki na podkowiaki)

Narzędzia do przybijania podków

- młotek do gwoździ - służy do wbijania i wyciągania gwoździ
- obcęgi - używane do wyciągania gwoździ

Narzędzia do nitowania

- dłutko - służy do wycinania rowka na koniec gwoźdźca
- obcęgi kowalskie - służą do obcinania gwoździ i przytrzymywania ich końców zaginanych przy pomocy młotka
- zdzierak (tarnik) - używa się go do wygładzania wszelkich nierówności

KOLEJNOŚĆ KUCIA

Podchodzenie do konia.

Przed podejściem konia zawsze należy uprzedzić. Następnie trzeba oglądnąć nogi, kopyta, ocenić postawę kończyn i jej ewentualne nieprawidłowości; dokładnie oglądnąć konia w ruchu, w stępie i klusie. Dopiero wówczas można zdecydować, jak konia podkuć

Podnoszenie nóg.

Istnieją dwa sposoby:

- Kowal jest sam. Równocześnie trzyma i podkuwa nogę. Przednie nogi trzyma między udami, tylne opiera na udzie.
- Kowal pracuje z pomocnikiem. Pomocnik trzyma przednią nogę dwiema rękami w taki sposób, że nadgarstek konia znajduje się między jego udami. Tylne noga oparta jest na udzie pomocnika, który podtrzymuje ją na napiętym skórzanym pasku opasującym staw skokowy i przechodzącym pod pęcinę.

Rozkuwanie.

Kiedy noga jest już dobrze unieruchomiona, kowal wyciąga gwoździe przy pomocy obcinaka, uderzając w niego drewnianym młotkiem. Następnie wkłada szczypce obcęgi pomiędzy podko-

wę, a kopyto i podważa ją w kierunku pionowym zaczynając od końców ramion. Po zdjęciu podkowy czyści kopyto przy pomocy noża do kopyt, porównuje postawę kopyta ze zużyciem podkowy.

Struganie.

Jest to najtrudniejsza czynność, wymagająca dużo wyczucia. Polega na przygotowaniu kopyta do podkucia poprzez skrócenie narośniętego rogu puszki kopytowej (przy pomocy noża do kopyt i tarnika) oraz usunięcie martwego rogu podeszwy i strzałki (przy pomocy nożyka do kopyt).

Wybór podkowy.

Wybierając podkową, jej grubość i szerokość, należy wziąć pod uwagę pracę wykonywaną przez konia. Rozmiar podkowy nie może być zbyt duży ani zbyt mały.

Formowanie podkowy.

Polega na nadaniu podkowie kształtu pasującego do kopyta. Podkową formuje się na kowadle za pomocą młotka kowalskiego. Następnie się ją buchtuje. Przykładamy podkową do kopyta dopiero gdy jest płaska. Kapturek powinien przylegać do środka przedniej ściany, a brzeg podkowy wystawać poza kopyto (mniej z przodu, więcej z tyłu).

Wypróbowanie podkowy.

Uformowaną „na oko” podkową trzeba dopasować do kopyta. W tym celu rozgrzewa się ją do koloru ciemnoczerwonego i przykładą do podniesionego kopyta. Oglądając później przysmolony róg sprawdza się czy leży ona równo na całym brzegu podstawowym. Następnie usuwa się przysmolony róg z przedniej części kopyta przy pomocy nożyka do kopyt. Ponieważ operacja ta może być niebezpieczna, należy zachować przy niej szczególną ostrożność. Otwory na podkowiaki muszą być dostatecznie duże, aby gwoździe łatwo w nie wchodziły.

Przybicie podkowy.

Rozmiar gwoździ należy dobrać do wielkości otworów i grubości ściany puszki kopytowej. Podkową przykładą się do oczyszczonego kopyta i przytrzymuje ręką. Drugą ręką ustawia się podkowiak w środku dziurki pamiętając o odpowiednim nachyleniu w stosunku do ściany kopyta (kierownik powinien znaleźć się od wewnętrznej strony podeszwy). Ustawienie podkowiaka ma ogromne znaczenie, gdyż od tego zależy wysokość na jakiej ukaże się jej koniec (nie powinna ona być niższa od 1/3 wysokości kopyta).

Aby uniknąć skaleczenia, należy ostre końce podkowiaków natychmiast zagiąć w stronę puszki kopytowej. Jako pierwsze wbija się 2 podkowiaki z przodu, później ostatnie tył i na końcu resztę. Po wbiciu wszystkich podkowiaków, dobija się je drewnianym młotkiem).

Nitowanie.

Należy obciąć końce podkowiaków tuż przy rogu kopytowym i pod każdym z nich wyciąć w kopycie rowek. Następnie przy pomocy obcę i podbijaka zaginamy końcówki podkowiaków tak, aby weszły w rowki. Ostatnią czynnością jest przygięcie kapturka do ściany kopyta i wygładzenie nierówności pilnikiem.

Andre Grange

RYMARSTWO

Wiadomości ogólne

Rymarz - producent lub sprzedawca uprzęży dla zwierząt jucznych (koni roboczych)

Siodlarz - rzemieślnik trudniący się wyrobem siodeł oraz innych części rzędu końskiego

Skóra po zdjęciu ze zwierzęcia poddawana jest procesowi garbowania, w trakcie którego konserwuje się ją i przygotowuje do wykorzystania przy wyrobie artykułów skórzanych. Warstwę zewnętrzną skóry, czyli naskórek nazywamy licem. Warstwę wewnętrzną czyli skórę właściwą, nazywamy mizdrą. Skórę przecina się wzdłuż, nie wszerz (patrz strzałka), co uzasadnione jest większą w tym kierunku, odpornością na rozciąganie.

Wyprawa skór

Jest to zespół operacji, w wyniku którego otrzymujemy:

- Ze skóry surowej - skórę zakonserwowaną
- Ze skóry zakonserwowanej - goliznę

Z golizny - skórę gotową.

1. Warsztat mokry

Operacja ma na celu:

- Przywrócenie pierwotnej wilgotności skóry i jej oczyszczenie (moczenie)
- Usunięcie włosów i naskórka (odwłosianie)
- Usunięcie mięsa, tłuszczu i chrząstek (mizdrowanie)
- Ujednolicenie grubości skóry (dwojenie)

2. Garbowanie

Garbowanie właściwe zabezpiecza skórę przed zepsuciem. Polega głównie na usunięciu wapna (odwapnianie), użytego podczas odwłosiania.

3. Wykańczanie

Nadawanie skórze pożądanej grubości przez struganie i szlifowanie. Następnie skóra jest barwiona i impregnowana, co czyni ją bardziej miękką i wytrzymałą.

Międlenie.

Mechaniczny proces zmiękczenia skóry oraz nadawania jej odpowiedniej rozciągliwości. Wykańczanie i ewentualne natłuszczenie.

Rozkrój skóry.

Jest to dzielenie skóry na części, w zależności od jakości i przeznaczenia.

- Dwa półkrupony - skóra przecięta na dwie części, wzdłuż linii grzbietu, używana do wyrobu dużych przedmiotów.
- Kark - część odpowiadająca szyi zwierzęcia, średniej jakości, często pomarszczona. Używana głównie do wyrobu części ekwipunku (juki, uździenice).
- Krupon - najbardziej wartościowa, najmocniejsza, odporna na odkształcanie część skóry. Wykorzystywana do wyrobu dużych oraz często używanych części rzędu końskiego (tybinki, puśliska, uzdy, uździenice).
- Tylne części - często stanowi część kruponu.
- Bok - skóra niskiej jakości, rozciągliwa. Używa się jej w rymarstwie do wyrobu części chomąta.

Uwaga:

„siła skóry” to grubość skóry np. skóra o sile 3 = skóra grubości 3 mm

Istnieją dwie podstawowe metody garbowania skóry:

- Garbowanie roślinne - przy użyciu garbników naturalnych, głównie kory dębu lub kasztanowca - długość garbowania różni się w zależności od garbarni.
- Garbowanie mineralne lub chromowe - przy użyciu alunu lub chromu (dwuchromian potasowy albo itiosiarczan sodowy) - długość garbowania różni się w zależności od garbarni.

Narzędzia podstawowe

- Nóż rymarski półokrągły - służy do rozcinania skóry.
- Radelko - służy do znaczenia punktów szycia, aby otrzymać prosty szew (dostępne w formie kółka zębatego lub zwykłe do wbijania).
- Numer kółka określa liczbę ząbków przypadającą na 1 cal (=2,54 cm).
- Szczypce rymarskie płaskie - służą do przytrzymywania skóry podczas szycia.
- Szydło w kształcie rombu (łopatkowe) - używa się go do nakłuwania dziurek „zamykających się” po przewleczeniu nici. Wykonane nim dziurki są lekko pochylone i odporniejsze na rozdarcie.
- Szydło okrągłe - służy do ponownego przekłucia dziurki (nie niszczy nitki).
- Igły - mają zaokrąglone końce)

Nici

Mogą być lniane lub nylonowe, zwykłe, woskowane lub smołowane. Są dostępne w różnych kolorach i różnych grubościach: od 732 do 132 dla nici lnianych (132 najgrubsza, a 332 najczęściej używana).

Narzędzia dodatkowe:

- Brzeźnik - służy do stępiania ostrych krawędzi skóry (nie tylko ze względów estetycznych, ale również dla zabezpieczenia skóry konia przed obtarciem).
- Brzegownik - wzmacnia skórę i wyciska ozdobną linię wzdłuż brzegów
- Cyrkiel - można go uznać za narzędzie podstawowe, służy głównie do określania odległości między dziurkami na trzpień sprzączki
- Nóż mechaniczny - służy do krojenia skóry w pasy
- Dziurkacz - służy do robienia pojedynczych dziurek np. na trzpień sprzączki. Wykonuje się je uderzając w niego młotkiem.
- Wycinak - używa się go do robienia większej ilości dziurek.

Ręczne szycie dwiema igłami pozwala nam uzyskać mocny, solidny szew.

PRZYGOTOWANIE DO SZYCIA.**Przygotowanie skóry.**

Zanim wyznaczymy i wyłobimy szew, stępiamy ostre krawędzie skóry i nadajemy jej pożądany kształt (przy pomocy brzegownika). Cyrkiem (lub innym narzędziem) wyznaczamy linię szwu, która najczęściej znajduje się 3 mm od brzegu skóry (pomocna jest linia zaznaczona brzegownikiem).

Zaznaczamy punkty szycia radełkiem, a jeśli go nie mamy, staramy się, aby odległości między nimi były mniej więcej równe. Następnie jeśli jest taka potrzeba ścieniamy (fazujemy) skórę tzn. ścinamy ukośne łączone końce. Fazujemy skórę głównie przy naprawie wodzy (wyrobie lejcy) lub wszywaniu sprzączek i kólek.

Nawlekanie igiel.

W rymarstwie szwy wykonuje się używając nici z dwiema igłami (po jednej na każdym końcu), ale w niektórych przypadkach można posłużyć się tylko jedną igłą.

Zanim nawleczyemy igły należy nawoskować lub nasmarować nitkę „zaostrzając” tym samym jej końcówkę i łącząc włókna, dzięki czemu łatwiej przechodzi ona przez wykonaną szydłem dziurkę, jednocześnie konserwując szwy. Istnieją dwie metody nawlekania igiel przedstawione na zamieszczonych niżej schematach. Rezultat jest ten sam.

Zaszywanie sprzączek i wsuwek**Zaszywanie sprzączek.**

W przygotowanej jak zwykle skórze robimy zakład, czyli ścieniamy skórę spadziście od strony mizdry, a następnie wycinamy otwór na trzpień sprzączki. Otwór, który wykonujemy przy pomocy wycinaka, może być okrągły (wówczas wycinamy tylko jedną dziurkę) lub podłużny (wtedy wycinamy dwie dziurki i łączymy je przy pomocy noża półokrągłego).

Po umieszczeniu sprzączki w zakładzie, zaginamy pasek mizdrą do mizdry i zaznaczamy linie i punkty szwu. Szew możemy wykonać bezpośrednio lub po sklejeniu skóry. Należy pamiętać, aby wzmocnić początek i koniec szwu podwójnym szyciem.

Zaszywanie wsuwek.

Wykonanie pierwszego szwu jest łatwe (wkładamy wsuwkę tak, by znajdowała się ma połowie szerokości zakładu. Należy jednak pamiętać o podwójnym przeszyciu pierwszej i ostatniej dziurki, ze względu na bezpieczeństwo i solidność szwu. Następnie regulujemy długość wsuwki, skracając ją przez stopniowe przybliżanie. I znowu pierwszą i ostatnią dziurkę przeszzywamy dwukrotnie.

Podstawowe naprawy.

Na rajdach i wycieczkach często zdarzają się uszkodzenia rzędu jeździeckiego, spowodowane często niewłaściwym obchodzeniem się z min przez mało doświadczonych jeźdźców. Trzeba być na to przygotowanym i umieć wykonać drobne naprawy przy użyciu „reperaturki” rymarskiej zawierającej 2 igły, ok. 20 m. nici, małe kawałki skóry, nóż do skór. po 2 sprzączki do puślik i popręgów, kilka nitów i ewentualnie kilka sprzączek typu „Conway”. oraz rurkowy dziurkacz do wybijania otworów.

Najprostszym, ale i najmniej trwałym sposobem łączenia dwóch zerwanych pasków jest „**metoda nacięć**”. Nacinamy na końcach pasków dwa podłużne otwory i wkładamy jeden opasek w drugi.

Kolejny sposób to „**sznurowanie**”. Na końcach pasków robimy po dwie dziurki i przeszzywamy je nicią.

Jest to rozwiązanie zastępcze, np. przy przerwaniu wodzy. Należy je zastąpić normalnym szwem.

Nitowanie przy użyciu różnego rodzaju nitów.

- „pełnych” najczęściej miedzianych lub mosiężnych,
- pustych „rurkowych” najczęściej ze stali niklowanej lub pokrytej mosiądzem.

Nitów używa się do drobnych napraw lub jako ozdób. Połączona nitem skóra „pracuje” tylko w jednym miejscu, w przeciwieństwie do zeszytej skóry.. Wskutek naciągania się skóry nit może niespodziewanie „puścić” i np. zranić konia.

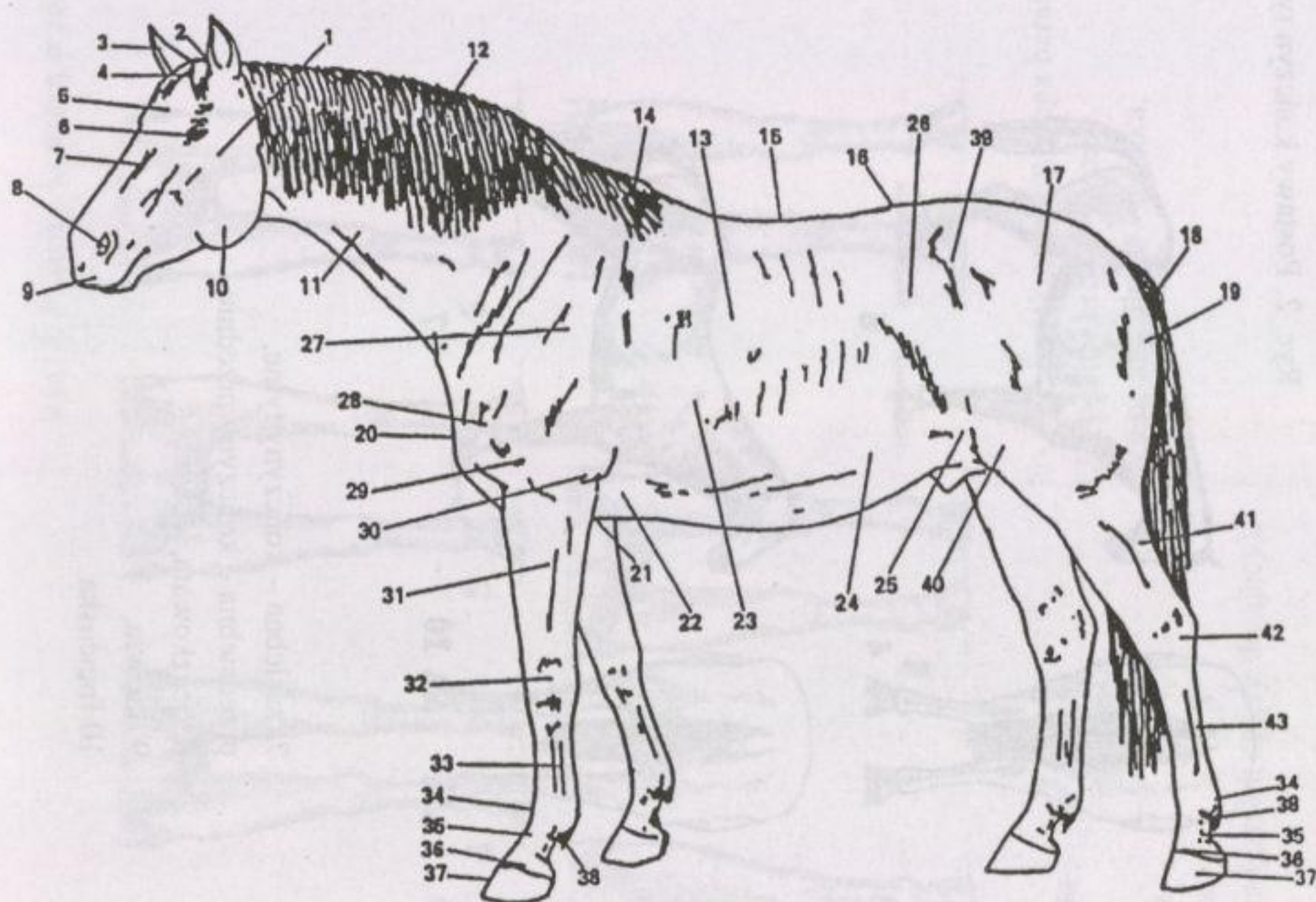
Nitowanie jako sposób naprawy może być traktowane jako prowizoryczne i powinno być zastąpione normalnym szwem. Nit dobrze założony i „trzymający” można pozostawić jako uzupełnienie szwu.

Nity należy dobierać do grubości łączonej skóry. **Zbyt długie nity łamią się często podczas nitowania i uszkadzają skórę.**

Sprzączki „Conway”

Są bardzo praktyczne, ponieważ, aby połączyć nimi dwa rzemienie wystarczy zrobić dwie dziurki. Rozmiar sprzączek „Conway” należy dobrać tak, aby rzemienie nie miały w nich nadmiernego luzu.

Ryc. 1. Części pokroju konia

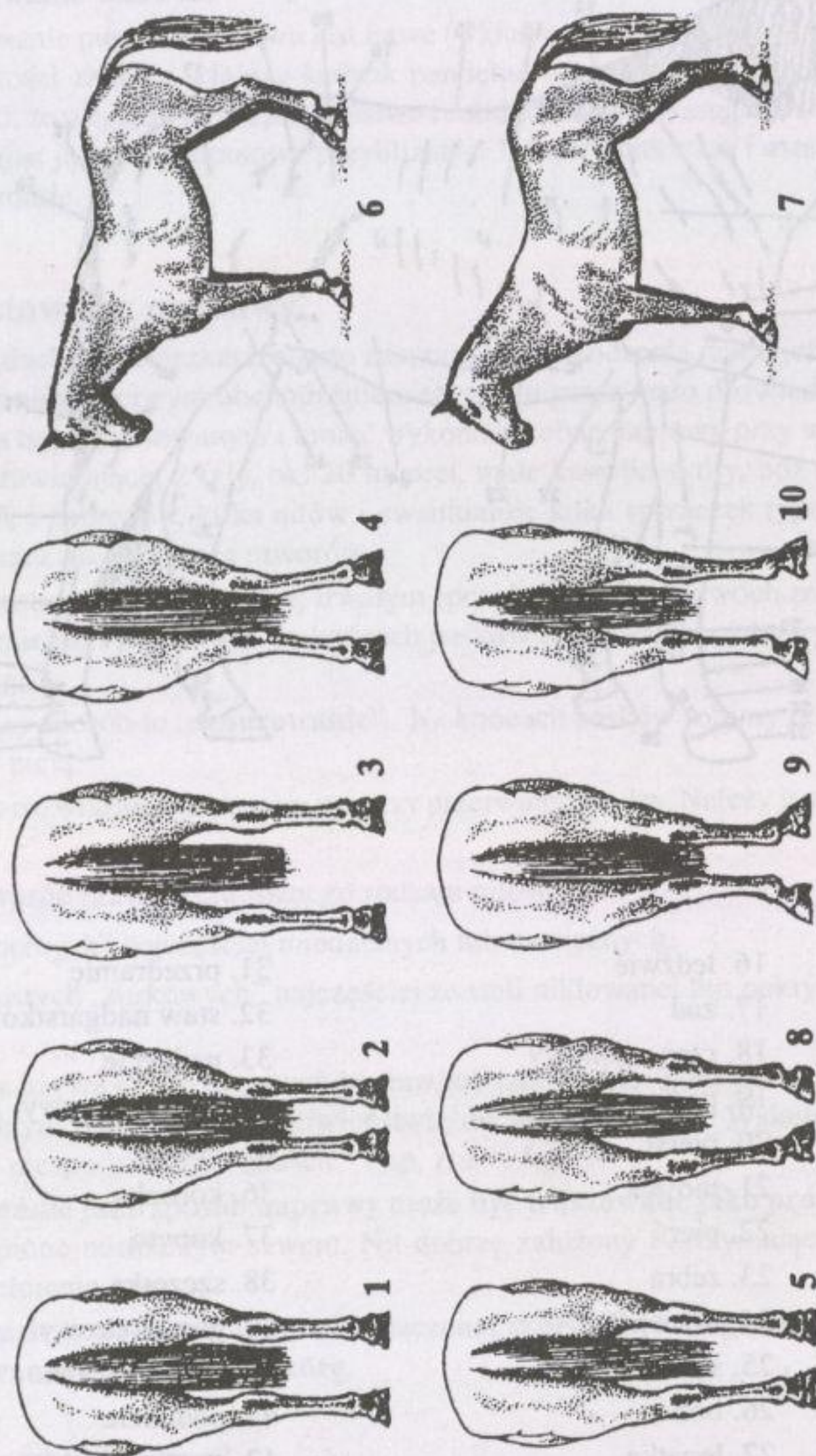

1. głowa
2. potylicą
3. ucho
4. grzywka
5. czoło
6. oko
7. kość nosowa
8. nozdrza
9. chrapa – górna warga
10. ganasz
11. szyja
12. grzywa
13. żebra
14. kłab
15. grzbiet

16. lędźwie
17. zad
18. rzep ogonowy
19. pośladek
20. piersi
21. mostek
22. pierś
23. żebra
24. brzuch
25. słabizna
26. bok
27. łopatka
28. staw barkowy
29. staw łokciowy
30. wyrostek łokciowy

31. przedramię
32. staw nadgarstkowy
33. nadpęcie
34. staw pęciny
35. pęcina
36. koronka
37. kopyto
38. szczotka
39. guz biodrowy
40. rzepka, kolano
41. podudzie
42. staw skokowy
43. nadpęcie

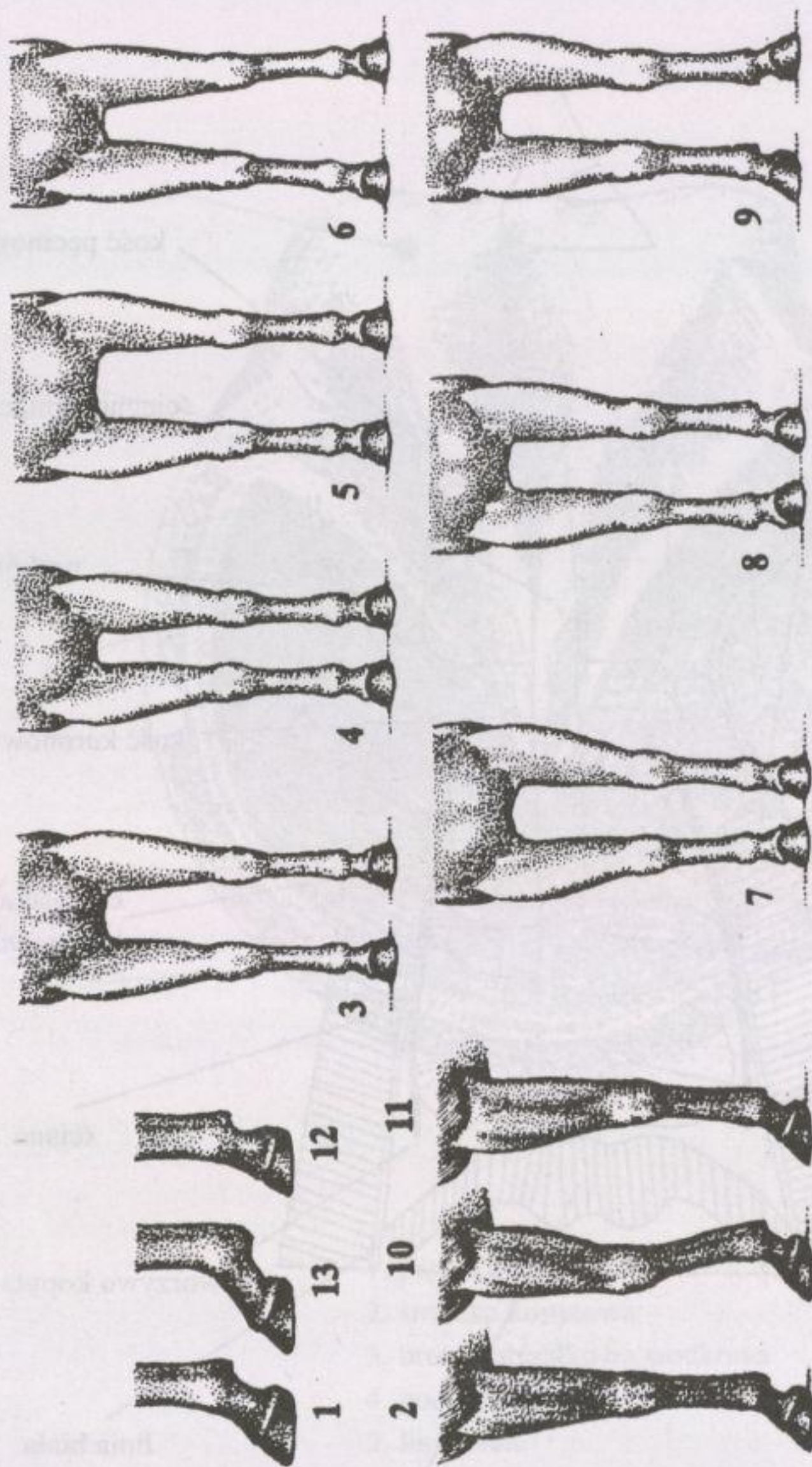
Ryc. 2. Postawy kończyn tylnych

1. prawidłowa,
2. wąska ,
3. szeroka,
4. krowia,
5. zbieżna
6. szablasta – kończyny tylne

7. zasiebna – kończyny tylne,
- przedsiebna – kończyny przednie,
8. beczkowata,
9. krowia,
- 10 francuska

Ryc. 3. Postawy kończyn przednich

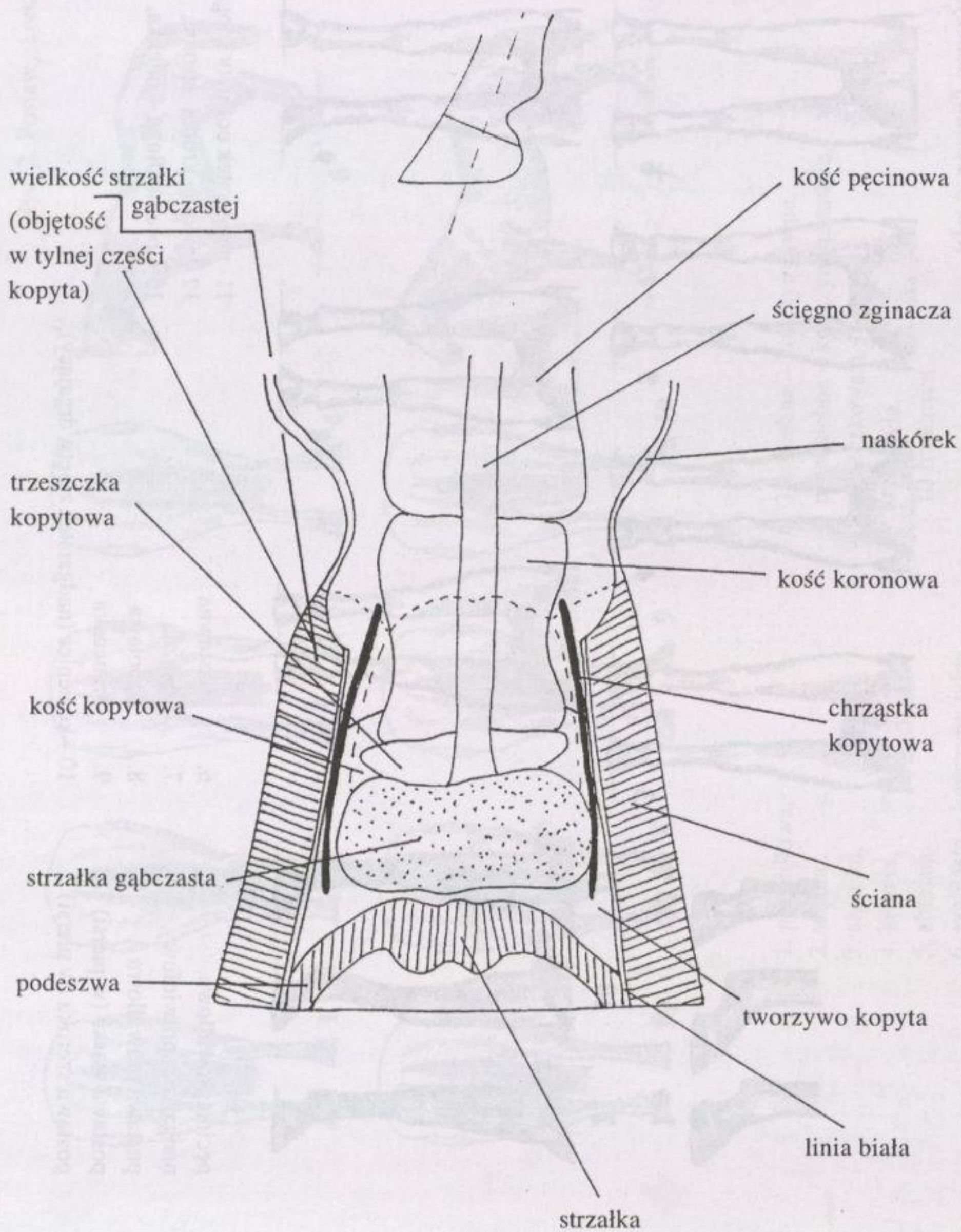
1. pęcina prawidłowa,
2. nadgarstek prawidłowy,
3. postawa prawidłowa
4. postawa wąska (w piersi)
5. postawa szeroka (w piersi)

6. rozstawna
7. zbieżna
8. szpotawa
9. francuska

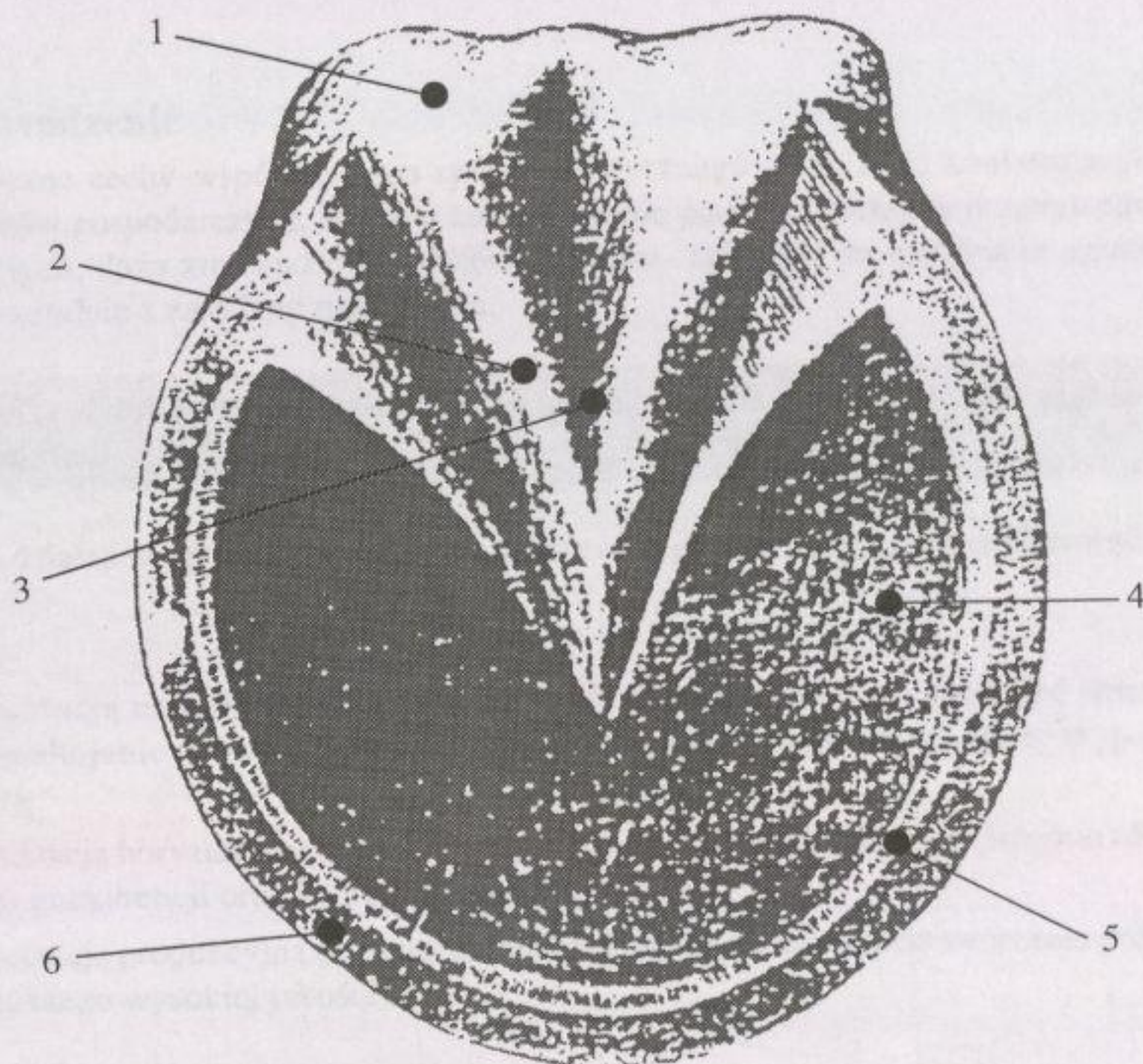
10 – kozieniec (nadgarstek zgięty, drgający),

- 11 – nadgarstek cofnięty (noga barania),
- 12 – pęcina krótka – stroma,
- 13 – pęcina długa – miękka,

Ryc. 4. Przekrój kopyta

Ryc. 5. Puszka kopytowa od strony podeszwowej

1. piętka kopytowa
2. strzałka kopytowa
3. bruzda strzałkowa środkowa
4. podeszwa kopyta
5. linia biała
6. ściana wsporowa

MARKETING USŁUG AGROTURYSTYCZNYCH

Wprowadzenie

Specyficzne cechy współczesnego rynku turystycznego: duża ilość konkurujących ze sobą podmiotów gospodarczych, znaczne zróżnicowanie potrzeb i preferencji nabywców usług turystycznych, duża zmienność warunków działania- skłaniają do rozwijania agroturystyki w Polsce, zgodnie z zasadami marketingu.

Filozofią działania marketingowego jest czerpanie zysku z zaspokajania potrzeb nabywców.

Sukces działań w agroturystyce zależeć będzie od tego, czy podejmując je kierować się będziemy:

- orientacją na nabywcę (która oznacza, że nasza działalność musi być skierowana na zaspokojenie potrzeb osób zamierzających skorzystać z naszej oferty wypoczynku na wsi);
- orientacją horyzontalną (należy uwzględnić w naszych działaniach istnienie bliższej i dalszej konkurencji oraz jej poczynania);
- orientacją produkcyjną (co należy rozumieć jako stałe dążenie do tworzenia produktu turystycznego wysokiej jakości).

Marketingowa koncepcja prowadzenia działań agroturystycznych polega na doborze odpowiedniego zespołu instrumentów i działań oraz na spójnym, skoordynowanym ich stosowaniu w formie określonej kompozycji marketingowej.

W zakresie działalności usługowej, a do takiej z pewnością zaliczymy turystykę wiejską, wyróżnia się cztery podstawowe elementy kompozycji marketingowej:

- produkt turystyczny,
- cena,
- promocja,
- dystrybucja

Najnowsze koncepcje marketingowe w usługach dodają do powyższej kompozycji jeszcze jeden składnik, a mianowicie ludzi (chodzi o osoby bezpośrednio zaangażowane w świadczenie usług turystycznych, bądź ich sprzedaż).

Rozpoczęcie świadczenia różnego typu usług turystycznych przez rolników i innych mieszkańców wsi musi być poprzedzone:

- sformułowaniem ogólnych celów działalności (punktem wyjścia w procesie wyboru celów działalności winno być uwzględnienie trzech podstawowych zasad postępowania:
- należy podejmować taki rodzaj działalności, który jest pożyteczny społecznie i ekonomicznie;
- trzeba przystosować własne zasoby do podjętych działań;
- należy prowadzić działalność turystyczną w sposób przynoszący zysk;
- określeniem zasobów (poprzez analizę naszych atutów i słabości) oraz zewnętrznych warunków działania (określonych w oparciu o ocenę szans i zagrożeń);
- badaniami marketingowymi (ażeby podejmować różne decyzje w zakresie działalności turystycznej trzeba wcześniej dysponować zestawem istotnych z tego punktu widzenia informacji);
- segmentacją rynku (nie można działać na rzecz wszystkich, trzeba z całego potencjalnego rynku nabywców usług turystycznych, wybrać jakąś ich część („segment”) - która może być zainteresowana naszą ofertą, a równocześnie jej potrzeby będziemy mogli w jak najlepszy sposób zaspokoić.

W niniejszym opracowaniu skupimy się wyłącznie na kompozycji **marketingowej** (tzw. **marketingu-mix**), pozostawiając problematykę badań rynku i jego segmentacji.

Produkt turystyczny

Wśród wszystkich elementów kompozycji marketingowej podstawowe znaczenie ma **polityka produktu**. Jej celem winno być takie kształtowanie oferty wypoczynku na wsi, aby była ona samodzielna i oryginalna.

Przy podejmowaniu decyzji - **jaki konkretny produkt turystyczny zamierzamy utworzyć** - trzeba poddać ocenie wszelkie zasoby jakimi dysponuje dany obiekt, osoba fizyczna, grupa mieszkańców wsi zaangażowana w działalność turystyczną (zasoby materialne, finansowe, ludzkie).

Równocześnie, przy opracowywaniu ofert aktywnego wypoczynku na wsi uwzględnić należy walory: **wypoczynkowe, przyrodnicze i antropogeniczne** (różnego typu obiekty kultury materialnej) oraz tzw. **walory specjalistyczne** (np. **możliwość jazdy na koniach, pływania na łódkach czy kajakach, wędkowania, uprawiania różnego rodzaju sportów, itp.**) - dotyczące zarówno danego obiektu, działalności innych mieszkańców wsi czy w pobliskiej okolicy.

Analiza szeroko pojętych zasobów, będących swoistymi „surowcami” niezbędnymi dla stworzenia pakietu różnorodnych propozycji spędzania wolnego czasu w środowisku wiejskim, winna zawierać zestawienie zarówno mocnych, jak i słabych stron wszystkich rozpatrywanych elementów oraz niezbędnych działań, które należy podjąć, aby poszczególne „surowce” mogły być udostępnione turystom.

Przegląd posiadanych zasobów obejmować powinien sześć najważniejszych elementów, potrzebnych do utworzenia kompleksowej oferty turystycznej:

- zakwaterowanie i wyżywienie (jakie rodzaje będą możliwe, co należy uczynić dla właściwego przygotowania bazy, jakie będą koszty, jakie planujemy rozmiary przedsięwzięć itp.),
- walory krajobrazowe (lista atrakcji okolicy, formy ich wykorzystania, niezbędne działania dla ich przystosowania do działalności turystycznej, koszty udostępnienia walorów turystom, czy plany perspektywiczne rozwoju okolicy sprzyjają formom turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki ? itp.),
- dostępne urządzenia (infrastruktura turystyczna: obiekty sportowe, kulturalne, oświatowe, rozrywkowe, rzemieślnicze, hobbystyczne itp. - jaki jest ich standard z punktu widzenia turystów, co należy zmienić, jakie będą koszty tych przedsięwzięć?),
- formy spędzania wolnego czasu (czy są specyficzne formy spędzania czasu w danej wsi bądź okolicy, czy mogą w nich uczestniczyć turyści, w jaki sposób można zaoferować nowe formy spędzania wolnego czasu, co należy w tym zakresie zrobić, jakie będą koszty tych przedsięwzięć, a jakie dochody?),
- możliwe usługi dla turystów (wyżywienie, sklepy, poczta, apteka, ośrodek zdrowia, stacje obsługi samochodów, transport i komunikacja, wypożyczalnie sprzętu turystycznego i sportowego, nauka bądź doskonalenie jazdy na koniach, przewodnictwo turystyczne, opieka nad dziećmi itp. - czy tego typu usługi mogą być świadczone?, co trzeba zrobić dla ich uruchomienia?),
- ludzie i ich kompetencje (kto może uczestniczyć w działaniach turystycznych, jakie są potrzeby szkoleniowe, czy istnieje możliwość zespolenia wysiłków, czy są osoby mogące spełniać funkcje liderów itp.?).

Wszystkie wymienione wcześniej działania zmierzają w konsekwencji do tego, aby **potencjalnym nabywcom zaoferować tylko taki produkt turystyczny, który w konkretnym gospodarstwie, w naszej wiejskiej społeczności, możemy w najlepszy sposób utworzyć.**

Pamiętać przy tym należy, iż **podstawą sukcesu działań marketingowych jest przede wszystkim jakość.**

Tworząc ofertę turystyczną wysokiej jakości będziemy zdolni, **ludzi zainteresowanych aktywnym wypoczynkiem na terenach wiejskich, uczynić naszymi klientami - gośćmi, a następnie honorowymi ambasadorami, którzy polecając swoim znajomym dany obiekt, bądź pakiet turystyczny, wydatnie pomogą w pozyskiwaniu nowych turystów.**

Natomiast **zła jakość naszego produktu turystycznego szybko spowoduje odwrotny skutek - plajtę całego przedsięwzięcia.**

Trudno jest jednoznacznie określić jakość produktu turystycznego - jest ona bowiem jednocześnie oceniana przez dwie strony - świadczących usługi oraz ich nabywców.

Z punktu widzenia „producentów” usług turystycznych, jakość wyraża **stopień w jakim oferta odpowiada wymogom** - bądź to określonych norm prawa turystycznego, czy standardów klasyfikacyjnych - bądź wymogom stawianym przez samych „producentów” w oparciu o własne wyobrażenia, czy wzorowanie się np. na produktach oferowanych przez inne podmioty działające w turystyce krajowej lub zagranicznej.

Powyższą ocenę komplikują jednak turyści.

Z punktu widzenia rynkowego, jakością produktu turystycznego jest bowiem stopień w jakim produkt ten spełnia wymagania i oczekiwania nabywcy.

W ramach jakości, ocenianej subiektywnie przez turystów, wyodrębnić należy dwie jej kategorie:

- jakość techniczno - użytkową, czyli to, co nabywca otrzymuje od usługodawcy w ramach pakietu usługowego (np. wygodne pokoje sypialne, właściwie urządzony pokój dzienny, sprzęt sportowy i turystyczny, ogród rekreacyjny z urządzeniami pozwalającymi zaspakać różne potrzeby gości, miejsca do parkowania samochodów, warunki płatności, itp.);
- jakość abstrakcyjną, czyli tzw. emocjonalną zawartość usługi - sposób w jaki turysta jest obsługiwany (zaangażowanie gospodarzy, ich zachowanie, lojalność w stosunku do własnych gości, wiarygodność, uprzejmość, kompetencja, sposób załatwiania reklamacji, nastrój w obiekcie turystycznym itp.);
- jakość oferty turystycznej posiada wreszcie swój trzeci, znacznie szerszy wymiar. Pojęcie to bowiem obejmuje:
- jakość środowiska naturalnego wsi i okolicznych rejonów (odpowiedzialność w tym zakresie winna spoczywać na wszystkich mieszkańcach wsi, zaś system norm i zasad obcowania ze środowiskiem winny wyznaczać lokalne władze samorządowe),
- jakość walorów wypoczynkowych, przyrodniczych i antropogenicznych (należy stworzyć możliwość korzystania z tych komponentów szeroko rozumianego produktu turystycznego polskiej wsi - poprzez ich wyeksponowanie, zagospodarowanie, utworzenie systemu informacji, udostępnienie do zwiedzania itp.),
- jakość infrastruktury technicznej i społecznej (drogi, oświetlenie ulic, kanalizacja, oczyszczalnie ścieków, zagospodarowanie śmieci, system usług bytowych itp.).

Poza uwzględnieniem własnych zasobów, ważnym zadaniem ułatwiającym wybór obszaru działalności turystycznej, jest określenie, jacy nabywcy kupować będą naszą ofertę wypoczynku na wsi, gdzie są oni zlokalizowani, jakimi motywami kierują się przy zakupie (przykładowo - czy są to motywy ekonomiczne, czy socjologiczno-psychologiczne, racjonalne czy emocjonalne).

W procesie tworzenia produktu agroturystycznego należy rozróżnić dwie podstawowe dziedziny działalności:

- **kształtowanie ofert,**
- **dostosowywanie ofert.**

Kształtowanie ofert - to wybór dziedziny, w której dany obiekt jest najlepszy oraz odgraniczenie jego działalności od innych podmiotów turystyki wiejskiej.

Wymienione działania winny zwłaszcza obejmować następujące elementy składowe:

- koncentrację na określonym segmencie rynku,
- wytwarzanie produktów specyficznych, które mogą przyciągnąć turystów,
- eksponowanie i wykorzystywanie różnic w stosunku do konkurencji,
- świadome rezygnowanie z pewnych dziedzin działalności, w wyniku analizy naszych zalet i słabości.

Uwzględnienie powyższych składników działania w procesie tworzenia oferty turystycznej winno w konsekwencji doprowadzić do specjalizacji gospodarstwa agroturystycznego.

A specjalizacja- to tajemnica sukcesu!

Specjalizacja ogranicza co prawda krąg odbiorców naszych usług (czego niektórzy, zwłaszcza początkujący się obawiają), ale równocześnie umożliwia zaspokojenie określonych potrzeb jakiegoś konkretnego segmentu rynku.

Lepiej jest zaoferować mniejszej liczbie nabywców coś szczególnego, aniżeli rozczarować wszystkich. Specjalizacja, o ile do niej mamy zmierzać, musi być prowadzona kompleksowo.

Należy starać się proponować w danej dziedzinie wypoczynku, czy rekreacji, absolutnie wszystko.

Dostosowywanie ofert - to reagowanie na zmieniającą się sytuację rynkową.

Rynek usług turystycznych zmienia się w czasie. Nabywcy poszukują ofert turystycznych coraz lepiej zaspokajających ich potrzeby. Należy zatem nie tylko stale dostosowywać oferty do zmieniających się potrzeb, ale wręcz wyprzedzać przewidywane zmiany na rynku turystycznym, poprzez wprowadzanie produktów posiadających cechy innowacji.

Równocześnie pamiętać należy, że **każdy produkt znajdujący się na rynku, posiada pewien „cykl życia”.**

O urozmaicaniu dotychczasowej oferty, bądź tworzeniu nowej, należy zatem myśleć nie wtedy, kiedy występuje spadek sprzedaży naszych usług, lecz wówczas, kiedy produkt jeszcze się dobrze sprzedaje

Kształtowanie cen usług turystycznych

Z produktem turystycznym bardzo ściśle związana jest cena. Nie ma bowiem na rynku produktu bez ceny i nie ma ceny bez produktu.

Cena jest w istocie jednym z najważniejszych narzędzi, które warunkuje skuteczność i efektywność pozostałych elementów kompozycji marketingowej. Można dysponować bardzo dobrą ofertą turystyczną, stworzyć właściwy system promocji i dystrybucji, ale jeśli cena będzie nieodpowiednia, to całe nasze przedsięwzięcie będzie nieefektywne.

Polityka cen - to rodzaj decyzji przedsiębiorcy (osoby zarządzającej działalnością turystyczną) na jakim poziomie ustawić ceny swoich produktów - niskim, średnim czy wysokim?. Decyzja w tym zakresie jest dość skomplikowana. Trzeba bowiem uwzględnić wiele punktów widzenia na temat cen oferty turystycznej. Inaczej przecież patrzy na cenę nabywca, a inaczej sprzedawca czy usługodawca.

Nabywca utożsamia cenę z określoną sumą pieniędzy, którą wydatkuje ze swoich dochodów; każdy przy tym chce jak najkorzystniej wydać swoje pieniądze.

Podobnie myślą pośrednicy (sprzedawcy). Dla nich cena stanowi negatywną cechę produktu turystycznego i jest w zasadzie przyjmowana z oporami.

Natomiast dla mieszkańca wsi - „producenta” usług turystycznych - cena oznacza zupełnie coś innego. Jest ona bezpośrednim źródłem wpływów pozwalających na pokrycie kosztów działalności i wygospodarowanie zysku.

W gospodarce turystycznej możemy wyodrębnić trzy rodzaje cen:

- ceny kosztowe, które możemy uznać jako minimalne ceny zbytu,
- ceny rynkowe - to takie, które usługodawca chciałby osiągnąć, lecz potencjalny nabywca nie zawsze je aprobuje,
- rzeczywiste ceny rynkowe - stanowiące kompromis pomiędzy ceną kosztową a ceną rynkową.

Według marketingowej filozofii tworzenia cen -

polityka cenowa to nie rachunek kosztów, lecz psychologiczne badanie, jaki poziom cen zaakceptuje nabywca.

Oczywiście, **przy ustalaniu cen oferty turystycznej trzeba przeprowadzić kalkulację kosztów.** Koszty bowiem (jednostkowa wartość środków trwałych i obrotowych, kosztów opału i energii, wynagrodzenia członków rodziny wiejskiej obsługujących turystów, ubezpieczenia, spłaty kredytów, pozostałe koszty) wraz z zakładanym zyskiem tworzą nam w drodze odpowiedniej kalkulacji cenę zbytu.

Poziom ceny rynkowej zależeć będzie natomiast od wielu czynników, w tym od wielkości konkurencji oraz sytuacji rynkowej (czy mamy do czynienia z rynkiem sprzedawcy, czy też z rynkiem nabywcy, jakie są rozmiary popytu).

Ponadto, na poziom cen wpływa:

- charakter produktu turystycznego (czy jest to produkt nowy, czy też od dawna znany, czy zaspokaja potrzeby jednej bądź kilku grup nabywców, czy można go określić mianem unikalnego, czy też niczym szczególnym się nie wyróżnia itp.),
- wyznaczone cele strategii cenowej (czy jej celem jest utrzymanie się na rynku, czy też zwiększenie naszego w nim udziału; ewentualnie czy celem jest osiągnięcie założonego poziomu zysku, bądź ustalonego w procentach zwrotu od poniesionych nakładów inwestycyjnych).

Wreszcie poziom rzeczywistych cen rynkowych zależeć będzie od kosztów - **im wyższa jest cena produktu turystycznego przy stałych kosztach - tym większy jest zysk.**

Z kolei, w sytuacji kiedy ze względu np. na dużą konkurencję podobnych ofert, ceny podnieść nie można, wielkość uzyskanego przez nas zysku zależeć będzie od poziomu kosztów.

Określony poziom cen winien również korelować z przyjętą wielkością obrotu. Przy wyższych cenach możemy przyjąć mniejszą liczbę turystów, bądź zaoferować mniej imprez.

Przy niższych cenach - liczba obsłużonych turystów, czy też zorganizowanych imprez, winna być odpowiednio większa.

Problem polega na wyborze ceny optymalnej.

W turystyce często dla tej samej oferty stosuje się różne ceny

Różnicowanie cen produktów turystycznych dokonywane jest najczęściej według następujących kryteriów:

- **sezon** (w okresie, kiedy najwięcej osób chce korzystać z proponowanym im form wypoczynku np. podczas letnich wakacji, w sezonie narciarskim, stosuje się zazwyczaj wyższe ceny; kiedy jednak chcemy namówić turystów, aby skorzystali z naszej oferty w innych okresach np. w jesieni, czy na wiosnę - wówczas stosujemy argument w postaci niższych cen),
- **jakość** (produkt turystyczny wysokiej jakości winien być oferowany po odpowiedniej cenie - roztważny nabywca rzadko kiedy ulega namowom niektórych sprzedawców, twierdzących, że oferują wysokiej jakości produkt za niską cenę),
- **rodzaj klientów** (dla klientów indywidualnych ceny usług turystycznych będą wyższe aniżeli dla klientów zbiorowych - niekiedy również możemy stosować niższe ceny dla określonej grupy nabywców np. dla dzieci),
- **częstotliwość korzystania** (np. zniżki dla stałych klientów),
- **rodzaj odbiorcy** (jeżeli bezpośrednim odbiorcą naszej oferty turystycznej jest klient, to zazwyczaj proponowane dla niego ceny są wyższe aniżeli oferowane pośrednikom np. biurom podróży - zamierzającym sprzedawać nasz produkt we własnej sieci),
- **rodzaj płatności** (ceny różnicować może forma płatności np. czekiem bądź gotówką - a także termin zapłaty).

Na rynku turystycznym, usługodawcy zainteresowani są uzyskiwaniem wyższych cen za swoje pakiety usług. Trzeba jednak pamiętać, iż żądanie wyższych cen musi się wiązać z osiągnięciem przez klientów dodatkowych korzyści i oferowaniem tych korzyści przez „producenta”. A zatem przy ustalaniu cen trzeba się zastanowić, czy można coś zmienić w naszej ofercie, ażeby móc żądać wyższej ceny.

Równocześnie, sam sposób przedstawienia oferty nabywcom decyduje o możliwości podniesienia ceny.

Nie wystarczy tylko stworzyć dobrą ofertę; trzeba ją tak przedstawić, żeby klient sądził że jest ona niepowtarzalna.

Nie można, przykładowo, przekazywać potencjalnym nabywcom „suchej” informacji, iż tygodniowy pobyt wypoczynkowy w obiekcie turystyki wiejskiej kosztuje określoną kwotę, lecz trzeba opisać co klient za daną cenę otrzymuje. Jeżeli wymienimy wszystkie zalety naszej oferty - wtedy klient łatwiej zaakceptuje wyższą cenę.

Należy także pamiętać, że wysokość ceny produktu turystycznego będzie istotnie wpływać na decyzję zakupu w przypadku:

- dużej podaży (jeżeli na rynku istnieje równocześnie wiele podobnych lub identycznych ofert turystycznych, to klient wybierze niższą propozycję cenową),
- braku znajomości produktu i trudności w jego odróżnieniu od innych (spośród lakonicznie sformułowanych ofert, klient również zazwyczaj zdecyduje się na kupno produktu o niższej cenie).

Wyniki badań marketingowych rynku turystycznego wskazują, iż nie jest korzystna częsta zmiana cen. Nie należy, zwłaszcza pośpiesznie, zmieniać ceny pod wpływem różnych czynników - wówczas traci się prestiż i zaufanie klientów.

Konieczność ustalania cen ofert turystycznych często na wiele miesięcy przed ich sprzedażą, nakazuje wnikliwie analizować możliwości zmian różnych składników kosztów i uwzględniać je przy kalkulacji. Właśnie po to, aby uniknąć ich zmian.

Przy częstych zmianach cen klienci czują się oszukani, płacąc za tą samą usługę coraz wyższe ceny.

Badania wskazują również, że istnieją granice tolerancji ceny pakietów usług turystycznych - przy zbyt wysokiej cenie sprzedaż spada - lecz gdy cena jest za niska - również sprzedaż spada. **Warto także przyjąć zasadę, iż obniżanie ceny produktu turystycznego to ostateczność (stosowana wtedy, kiedy nie możemy nic lepszego wymyślić, lub kiedy zmusza nas do tego konkurencja).**

Zamiast obniżać cenę naszej oferty, lepiej podnieść jakość usług, lub zwiększyć ich zakres.

Na przykład, zamiast obniżyć po sezonie cenę o 50% - lepiej zaoferować za tą samą cenę dwukrotnie większą ilość świadczeń (wypoczywacie w naszym obiekcie dwa tygodnie - płacie tylko za jeden tydzień!).

System dystrybucji

Postępowanie zgodnie z zasadami marketingu, to nie tylko stworzenie dla określonej grupy nabywców ciekawej oferty turystycznej posiadającej właściwą cenę, lecz również stworzenie możliwości efektywnej jej sprzedaży.

Służy temu polityka dystrybucji, polegająca na zapewnieniu efektywnego pod względem społecznym i ekonomicznym „przesuwania” produktów turystycznych ze sfery ich wytwarzania, do ostatecznych odbiorców, przy uwzględnieniu ich potrzeb, wymagań oraz intencji zakupu.

Podstawowym problemem każdego podmiotu gospodarczego (a zatem również osób prowadzących działalność turystyczną na wsi) jest wybór odpowiedniego kanału, bądź kanałów dystrybucji.

Kanał dystrybucji - to zespół kolejnych uczestników dystrybucji oraz zależności między nimi - decydujących o przepływie podstawowych strumieni związanych z działalnością rynkową, od „producenta” usług turystycznych, do ich ostatecznego nabywcy.

W działalności usługowej, w tym również turystycznej, **do tych strumieni można między innymi zaliczyć:**

- negocjacje handlowe,
- zamawianie produktów turystycznych,
- środki aktywizacji sprzedaży,
- przekazywanie należności za sprzedaną ofertę,
- podejmowanie ryzyka, związanego ze sprzedażą,
- informacje rynkowe.

W dystrybucji produktów turystycznych wyróżniamy najczęściej dwa podstawowe kanały:

- kanał bezpośredni (usługodawca - turysta),
- kanał pośredni (usługodawca - pośrednik - turysta).

Wybrane czynniki, warunkujące wybór odpowiedniego kanału dystrybucji:

- stopień znajomości naszych turystycznych działań na rynku (gdy rozpoczynamy działalność, możemy mieć trudności ze sprzedażą nawet najlepszej, oryginalnej oferty, także przy zakrojonych na dużą skalę działaniach reklamowych. Problem polega na tym, że potencjalni nabywcy nie mając żadnego doświadczenia w korzystaniu z usług nowego przedsiębiorcy turystycznego, mogą nieufnie podchodzić do jego propozycji - stąd też warto skorzystać z pośrednika - np. cieszącego się renomą i posiadającego odpowiednią klientelę

biura podróży, które sprzedając jego ofertę, gwarantować będzie nabywcom odpowiednią jakość),

- wykorzystanie miejsc w obiekcie turystycznym, bądź na imprezie turystycznej (przy wysokim wykorzystaniu miejsc pośrednik jest niepotrzebny),
- zmiana kierunku naszej działalności (jeśli dotychczasową ofertę, skierowaną np. na turystów krajowych w starszym wieku, zamierzamy zmienić na propozycje wypoczynku młodzieży w wieku szkolnym, lub ukierunkować na turystów zagranicznym z określonego kraju - np. z Niemiec - wówczas pożądane jest skorzystanie z usług pośrednika),
- popularność wypoczynku na wsi (w fazie „rozbudzania” potrzeby aktywnego wypoczynku w gospodarstwach wiejskich, położonych w nie odkrytych dotychczas turystycznie terenach - warto skorzystać z pośrednika).

Promocja usług agroturystycznych

Ostatnim elementem zespolonych działań marketingowych jest polityka promocji.

Promocja - to zespół środków, za pomocą których dany obiekt agroturystyczny komunikuje się z rynkiem, a mówiąc dokładniej - przekazuje informacje o swojej działalności lub/i konkretnych produktach, czy usługach.

Informacje te przebiegają dwukierunkowo:

- w jedną stronę po linii wytwórca - pośrednik - nabywca;
- w drugą stronę - od nabywcy poprzez pośrednika do wytwórcy usług turystycznych.

W praktyce, budowanie programu promocyjnego działalności turystycznej jest zazwyczaj trudniejsze aniżeli w działalności przemysłowej.

Znacznie łatwiej jest bowiem sprzedać produkt rzeczowy, który można zobaczyć i dotknąć, niż usługę turystyczną, która dostarcza niewymiernych korzyści.

Do podstawowych zadań programu promocyjnego wiejskich przedsiębiorców turystycznych należy zaliczyć:

- prezentację korzyści dostarczanych poprzez zakup oferty wypoczynku na wsi,
- wyróżnienie konkretnej oferty turystycznej na tle innych, konkurencyjnych ofert,
- budowanie reputacji obiektu /przedsięwzięcia oraz dążenie do stworzenia jego marki handlowej,
- w przypadku rozpoczynania działalności, poinformowanie maksymalnie dużej liczby potencjalnych nabywców o działalności i ofercie turystycznej.
- aczkolwiek podmiotem działań promocyjnych jest zawsze turysta - klient ze swoimi potrzebami, to określone działania promocyjne nie odnoszą się tylko do nabywców indywidualnych. Mogą być one skierowane także do biur podróży, pośredniczących w sprzedaży produktów turystycznych, zarówno dla turystów indywidualnych jak i zbiorowych, różne-

go typu organizatorów imprez zbiorowych (np. zakładów pracy, instytucji, stowarzyszeń itp.), a także do osób, bądź instytucji, kształtujących opinię publiczną (np. dziennikarzy prasy, radia i telewizji, redakcji gazet i czasopism, rozgłośni radiowych, stacji telewizyjnych).

Można wyodrębnić zespół celów promocji usług turystycznych. Tworzą go między innymi takie cele jak:

- budzenie potrzeby poznania nowej oferty turystycznej,
- przekonanie o szczególnych walorach oferty,
- podtrzymanie popytu na produkty już znane,
- przekonanie o potrzebie nabycia większego wolumenu produktów,
- zachęcenie do zakupów usług świadczonych w określonym czasie (np. przed sezonem, po sezonie),
- zachęcenie do zakupu usług na określonych warunkach (np. rezerwacja w oparciu o przedpłatę, zakup czarterowy, zakup grupowy, itp.).

Marketingowy system promocji działalności turystycznej składa się z wielu elementów.

Wśród nich wyróżnić należy:

- reklamę,
- wydawnictwa,
- prezentacje,
- public relations,
- sprzedaż osobistą.

Reklama. Zadaniem reklamy jest wykorzystanie wszystkich możliwych dróg komunikacji z docelowymi grupami nabywców usług turystycznych tak, aby ich zainteresowanie zmieniło się w decyzję kupna.

Podstawowe zasady reklamy:

- zasada ciągłości (reklama winna być prowadzona w tej samej postaci przez dłuższy czas),
- zasada kolejnych powtórzeń (kolejne powtarzanie materiałów reklamowych w małych porcjach zwiększa szanse dotarcia do świadomości nabywców),
- zasada równoczesnej różnorodności (np. wizualna, prasowa, pocztowa, radiowa),
- zasada koncentracji (przy ograniczonym budżecie reklamowym należy skupić reklamę na najważniejszych argumentach i wybranych grupach potencjalnych klientów),
- zasada kontrastowości (rodzaj i forma reklamy musi konkretną działalność turystyczną odróżniać od innych propozycji wypoczynku i rekreacji).

Wyróżnić można główne czynniki warunkujące skuteczność prowadzonej przez nas kampanii reklamowej:

- uzyskanie pewności (poprzez badania rynku) że istnieje rzeczywiste zapotrzebowanie na produkt turystyczny, który zamierzamy reklamować,
- jasne zdefiniowanie celów reklamy,
- użycie właściwych środków reklamowych,
- odpowiednie rozplanowanie kampanii reklamowej w czasie,
- odpowiednie zaprojektowanie środka reklamowego i wypowiedzi reklamowej,
- kontrola rezultatów akcji reklamowej i wyciąganie wniosków (np. poprzez wprowadzanie pewnych zmian).

W tworzeniu reklamy należy także uwzględnić fakt, że ludzie przyjmują tylko około 20% informacji przy pomocy rozumu, natomiast aż około 80%- przy pomocy uczuć. Nie możemy zatem używać w nadmiarze argumentów racjonalnych, bowiem nie będą one przez pewną grupę potencjalnych nabywców właściwie odbierane.

Podstawowe metody reklamy usług turystycznych:

- reklama prasowa (ogłoszenia reklamowe w prasie regionalnej, ogólnopolskiej, specjalistycznej, zagranicznej, tzw. artykuły popierane),
- reklama radiowa (komunikaty reklamowe w programach regionalnych i ogólnopolskich krótkie wywiady bądź audycje),
- listy reklamowe,
- reklama zewnętrzna.

Wydawnictwa.

Podobnie jak wymienione wcześniej środki reklamowe, **wydawnictwa winny informować potencjalnych nabywców o obiektach turystycznych na wsi i ich ofercie, podkreślać unikalność i wysoką jakość oferowanych usług, niepowtarzalną atmosferę, uświadamiać i kreować potrzeby i preferencje w zakresie oferowanych form wypoczynku i rekreacji, zachęcać do skorzystania z ofert konkretnych usługodawców.**

Właściwie opracowane i wykonane publikacje stanowić będą dla akwizytorów i pośredników ważny środek wspomagający sprzedaż, dla zrzeszeń turystyki wiejskiej, regionalnych władz istotny argument na wystawach czy targach, zaś przekazywane gościom, stanowić będą często bezpłatną reklamę obiektu turystycznego w kręgach ich znajomych.

Wydawnictwa reklamowe stosowane w turystyce:

- ulotka (informuje dla potencjalnego klienta, przekazywane w sposób przekonujący i krótki o nowym produkcie turystycznym; winna „sprzedawać korzyści”, podkreślać „wyjątkowy charakter” oraz zachęcać do działania w kierunku kupna),
- folder (ogólny wizerunek obiektu turystycznego bądź regionu, winien zawierać główne składniki programu ofertowego oraz informację na temat możliwości zakupu - przewaga zdjęć nad tekstem),

- prospekt (wizerunek, objaśnianie produktu i jego korzyści, kreowanie preferencji, stymulowanie kupna - przewaga zdjęć nad tekstem),
- katalog (przedstawia całą paletę ofert agroturystycznych. Winien zawierać wszystkie oferowane przez nas produkty, usługi dodatkowe, sposoby płatności i inne ważne dla klientów i pośredników informacje),
- plakat (wzmocnienie oddziaływania innych środków reklamowych, przypomnienie oferty, ogólny wizerunek).

Prezentacje.

Podstawową formą prezentacji w „przemyśle turystycznym” są wystawy i targi.

Uczestnictwo w nich stanowi jeden z najbardziej efektywnych, ale równocześnie kosztownych instrumentów promocyjnych.

Z tego powodu na udział w wystawach bądź targach turystycznych mogą pozwolić sobie zrzeszenia turystyki wiejskiej lub władze gminne /powiatowe - pragnące przedstawić ofertę wszystkich obiektów / podmiotów zlokalizowanych na danym terenie.

Do zasadniczych celów uczestnictwa w targach turystycznych zaliczyć można:

- poinformowanie o obiektach/podmiotach i ich ofercie, o walorach terenów wiejskich,
- dbanie o ogólną renomę przedsięwzięć agroturystycznych,
- zawieranie nowych kontraktów handlowych,
- odnawianie dotychczasowych kontaktów z klientami i pośrednikami,
- uzyskanie bezpośrednich sukcesów w sprzedaży,
- obserwowanie poczynąń konkurencji,
- zapoznanie się z nowymi trendami na rynku turystycznym.

Uzyskanie zakładanych celów uczestnictwa w targach turystycznych zależeć będzie w dużej mierze od właściwego przygotowania się do udziału w imprezie.

Public relations.

Pod tym określeniem rozumiemy celowe wysiłki gospodarstw agroturystycznych, zmierzające do wytworzenia w ich otoczeniu zaufania do nich i do ich produktów, wytworzenia dobrej opinii oraz akceptacji publicznej ich działania. Będzie to również stworzenie i utrzymanie pozytywnego wizerunku obiektów agroturystycznych względem klientów i partnerów handlowych.

Główne cele public relations:

- propagowanie rzeczowej, możliwej do sprawdzenia, aktualnej i zrozumiałej informacji o działalności obiektów agroturystycznych (dzięki czemu można nawiązywać i utrzymywać

- kontakty z partnerami handlowymi, przedstawicielami władz administracyjnych, organizacji społecznych, zrzeszeń turystycznych itp.),
- wzbudzanie zainteresowania i sympatii do agroturystyki i jej konkretnych propozycji,
 - podkreślanie pozytywnych cech ich działalności,
 - przewycięzanie ewentualnego, nieprzychylnego nastawienia do określonych obiektów/podmiotów turystycznych pewnych grup otoczenia.

Podstawowe przedsięwzięcia

(raczej stowarzyszeń turystyki wiejskiej, grup mieszkańców wsi prowadzących działalność turystyczną, samorządów gminnych- aniżeli pojedynczych gospodarstw wiejskich):

- przygotowywanie materiałów do artykułów i doniesień prasowych, audycji radiowych i telewizyjnych,
- zorganizowanie krótkiego pobytu promocyjnego dla dziennikarzy,
- zorganizowanie dla przedstawicieli wybranych biur podróży seminarium promującego sprzedaż oferty wypoczynku na wsi,
- wykorzystanie lokalnych jubileuszy, festynów ludowych, dożynek, itp. do promowania przedsięwzięć turystycznych,
- zorganizowanie konferencji prasowych na temat walorów turystycznych konkretnych rejonów wiejskich oraz oferty wypoczynku i rekreacji,
- wypowiedzi znanych ludzi na temat ich pozytywnych wrażeń z pobytu wypoczynkowego w obiekcie turystycznym oraz uzyskanych korzyści,
- odbywanie okresowych i systematycznych spotkań z przedstawicielami władz regionalnych, organizacji samorządowych, regionalnych organizacji turystycznych oraz innych instytucji i organizacji, wywierających znaczny wpływ na życie lokalnej społeczności i opinię publiczną.

Sprzedaż osobista.

Jest to osobista, bezpośrednia prezentacja oferty, podczas rozmowy osoby bezpośrednio prowadzącej działalność turystyczną, bądź akwizytora biura podróży pośredniczącego w sprzedaży oferty, z jednym lub kilkoma potencjalnymi nabywcami, w celu zawarcia transakcji kupna-sprzedaży.

Innymi słowy jest to ustne przekonywanie klientów o zaletach naszej oferty i korzyściach uzyskanych z ewentualnego zakupu.

Istotna rola sprzedaży osobistej, jako środka promocji usług turystycznych, wynika przede wszystkim z dużego znaczenia pracy ludzkiej w świadczeniu tych usług oraz z istoty produktu turystycznego którego nie można zobaczyć w biurze podróży, czy na imprezie targowej.

W związku z powyższym kontakt usługodawcy bądź sprzedawcy z klientem, stosunek do niego, wszechstronna znajomość oferty, pomoc w podjęciu ewentualnej decyzji- ale również wygląd sprzedawcy czy usługodawcy, grzeczność, dyspozycyjność- mogą mieć decydujące znaczenie w pozyskaniu klienta oraz ocenie jakości kupowanej oferty.

Przedstawione wcześniej główne elementy działań promocyjnych mogą posługiwać się zróżnicowanymi instrumentami.

O ich wyborze oraz ustaleniu właściwej kompozycji działań promocyjnych, a także ich intensywności będą decydowały:

- krótko i długofalowe cele działalności turystycznej,
- miejsce promocji w kompozycji marketingowej,
- rodzaj produktu turystycznego,
- charakter popytu na dany produkt,
- adresaci akcji promocyjnej,
- aktualna i spodziewana konkurencja,
- poziom kosztów poszczególnych działań.

Jerzy Pytlik

PODSTAWY SPORZĄDZANIA BIZNES PLANU DLA DZIAŁALNOŚCI AGROTURYSTYCZNEJ

WPROWADZENIE

- Biznes plan na użytek wewnętrzny.
- Biznes plan na użytek zewnętrzny.

Zrozumienie sposobu funkcjonowania i prowadzenia działalności przedsiębiorstwa pozwala znaleźć przyczyny jej sukcesu lub porażki.

Nie ma jednolitej formuły budowania biznes planu.

Zależy ona od celu sporządzenia planu. Odpowiednio opracowana ostateczna jego wersja zwiększa szansę osiągnięcia zamierzonego celu.

Struktura biznes planu.

Przedstawiona struktura pozwoli na uzyskanie materiału roboczego dla skonstruowania własnego planu. Należy również przemyśleć sposób prezentacji planu.

Planowanie jest procesem, gdyż na przestrzeni czasu ulegają zmianie czynniki mające wpływ na przedsiębiorstwo.

Aby sporządzić biznes plan należy:

- przeprowadzić inwentaryzację stanu przedsiębiorstwa oraz środowiska, w którym ono funkcjonuje,
- sformułować cele,
- opracować plany - strategiczny i operacyjny,
- przewidzieć konsekwencje podejmowania różnych przedsięwzięć.
- Właściwa prezentacja biznes planu zwiększa jego oddziaływanie. Dlatego przy konstruowaniu planu warto wziąć pod uwagę następujące wskazówki:
 - zastosowanie skoroszytu (plastikowe okładki spięte odpowiednim grzbietem) ułatwi przeglądanie kolejnych rozdziałów oraz wymianę lub dodanie stron w razie konieczności dokonania poprawki lub uzupełnień,
 - za podsumowaniem (streszczeniem) zamieścić spis treści oraz wyraźnie oznaczyć poszczególne części planu,
 - najistotniejsze informacje można podkreślić przez zróżnicowanie liternictwa,
 - jeżeli biznes plan zawiera szczegółowe dane liczbowe, tablice, wykresy itp., w tekście należy się do nich odwoływać, ale zamieścić je jako załączniki

Biznes plan na użytek wewnętrzny

Biznes plan jest narzędziem pomagającym kontrolować działalność przedsiębiorstwa, planować jego rozwój i prognozować nowe możliwości.

Biznes plan daje możliwość:

- sprawdzenia jak przedsiębiorstwo funkcjonuje (we wszystkich aspektach działalności),
- zidentyfikowania dziedzin nie objętych pełną kontrolą,
- ustalenia wymiernych potrzeb dla prawidłowego działania przedsiębiorstwa,
- wyznaczenia celów dalszej działalności,
- skoordynowania działalności przedsiębiorstwa.

Biznes plan na użytek zewnętrzny

Biznes plan jest potrzebny dla inwestorów i instytucji finansujących. Ma za zadanie przekonać ich, że warto inwestować w to przedsiębiorstwo.

Inwestor jest także przedsiębiorcą. Na nim również spoczywa odpowiedzialność za ryzyko podjętej inwestycji. Musi więc być przekonany, że przedsiębiorstwo przyniesie zysk.

Głównym zadaniem biznes planu jest dostarczenie informacji na temat przedsięwzięć już zrealizowanych oraz planowanych.

Informacje te mają duże znaczenie dla osób podejmujących współpracę z firmą, a także dla pracowników przedsiębiorstwa.

Aby biznes plan uzyskał poparcie finansowe, musi spełniać kilka podstawowych warunków:

- orientacji rynkowej (znajomość potrzeb nabywców - ich charakterystyka, metody sprzedaży),
- konkurencyjności (możliwość uzyskania przewagi nad konkurencją lub znalezienia luki na rynku),
- akceptacji przez klienta (istnieje odpowiednio duża grupa nabywców),
- potrzeb finansowych (wielkość potrzebnych funduszy, skala ryzyka, poziom dochodów, własne środki pieniężne),
- wiarygodności prognoz (poparte - na ile to możliwe - faktami).

Struktura biznes planu

- Strona tytułowa.
- Podsumowanie.
- Historia oraz obecna pozycja przedsiębiorstwa.
- Zarządzanie i organizacja.
- Rynek i marketing.
- Finanse.

Strona tytułowa

- Na tej stronie znajdują się najważniejsze informacje o przedsiębiorstwie, takie jak:
- nazwa przedsiębiorstwa,
- dane tele-adresowe:
- adres przedsiębiorstwa,
- nr telefonów stacjonarnych,
- nr telefonów komórkowych,
- nr faksu,
- nr telefaksu,
- poczta elektroniczna,
- strona internetowa,
- region turystyczny,
- rodzaj przedsiębiorstwa,
- produkty, świadczone usługi:
- działalność podstawowa,
- działalność drugorzędna,
- rok założenia,
- struktura prawna,
- liczba zatrudnionych pracowników,
- obrót przedsiębiorstwa,
- nazwisko i stanowisko osoby, z którą należy się kontaktować oraz nr bezpośrednich telefonów,
- data sporządzenia biznes planu.

Podsumowanie.

Podsumowanie jest streszczeniem opracowanego biznes planu. Dlatego *sporządza się go jako ostatnie działanie planowania*. (Powinno obejmować dwie, trzy strony).

Podsumowanie powinno odpowiedzieć na następujące pytania:

- jaka jest nazwa przedsiębiorstwa?
- jaką posiada strukturę prawną?
- kiedy zostało założone?
- jaka jest jego lokalizacja?
- jakie są główne cele krótko i długookresowe?
- jakie dostarcza produkty, usługi i na czym polega ich przewaga nad konkurencją?
- które rynki są docelowe, ich wielkość oraz perspektywy wzrostu sprzedaży?
- jaka jest misja przedsiębiorstwa?
- jakie czynniki wpływają na sukces przedsiębiorstwa?
- dlaczego przedsiębiorstwo potrzebuje inwestycji?

- jakie znaczenie będzie miała planowana inwestycja?
- ile środków pieniężnych trzeba będzie zaangażować?
- na co środki zostaną wykorzystane?
- kiedy inwestycje będą potrzebne?
- jaki jest potencjalny zwrot inwestycji?
- jakie jest potencjalne ryzyko?
- jakie środki własne zostaną zaangażowane?

Historia oraz obecna pozycja przedsiębiorstwa

Od tej części należy rozpocząć opracowanie biznes planu.

Ma ona odpowiedzieć na następujące pytania:

jaka jest historia przedsiębiorstwa?

- jakie produkty i usługi oferuje przedsiębiorstwo?
- jakie są cele przedsiębiorstwa?
- jaki jest stan prawny przedsiębiorstwa?

jaki jest stan techniczny posiadanych urządzeń i lokali?

Historia działalności przedsiębiorstwa

Geneza powstania przedsiębiorstwa

Należy podać datę i formę założenia firmy oraz spróbować odpowiedzieć na następujące pytania:

- jakie były powody założenia przedsiębiorstwa?
- jakie produkty i usługi świadczy przedsiębiorstwo (ich syntetyczny opis i zastosowanie) oraz co było powodem ich wybrania?
- dlaczego produkty i usługi przedsiębiorstwa znajdują nabywców?
- na czym polega ich przewaga nad produktami i usługami konkurencji?
- kto jest odbiorcą produktów i usług?
- czy produkt jest objęty usługami gwarancyjnymi?
- jakie rodzaje gwarancji są udzielane?
- jakie są koszty i jakie korzyści udzielanych gwarancji?
- w jaki sposób są one realizowane w praktyce?

Misja przedsiębiorstwa

Misja ma przekonać inwestora o wyjątkowym charakterze przedsiębiorstwa.

Sformułowanie misji powinno być zwięzłe.

Misja przedsiębiorstwa określa:

- Jakie są potrzeby odbiorców produktów i usług świadczonych przez przedsiębiorstwo,
- Jakie produkty i usługi przedsiębiorstwo zamierza oferować dla zaspokojenia tych potrzeb,
- Jakie kwalifikacje posiada kadra zarządzająca,

- Jakimi zasobami dysponuje przedsiębiorstwo dla zrealizowania potrzeb klientów,
- Zalety wyróżniające przedsiębiorstwo od innych - filozofia działania,

Rozwój przedsiębiorstwa

Aby przeanalizować ten problem, można postawić pytania:

- jak przebiegał rozwój obrotów?
- jak przebiegał rozwój zysków?
- czy liczba klientów zwiększyła się, czy zmalała?
- czy asortyment wyrobów i usług uległ zmianie?
- czy liczba zatrudnionych pracowników zwiększyła się, czy zmalała?
- czy wzrost lub spadek wymienionych aspektów miał charakter stały, czy ulegał znacznym zmianom?

Ocena dotychczasowej działalności

Dla określenia mocnych i słabych stron dotychczasowej działalności pomocne będzie odpowiedzenie na następujące pytania:

- jakie przedsięwzięcia były najbardziej udane i dlaczego?
- jakie przedsięwzięcia przyniosły niepowodzenie i dlaczego?
- czy nawiązywano już kontakty z potencjalnymi inwestorami?
- w jaki sposób nawiązano kontakt?
- czy udało się znaleźć inwestora?
- jak przebiegała współpraca?
- jakie osiągnięto efekty współpracy?
- jeśli próba pozyskania inwestora nie udała się, to dlaczego (czy przedsiębiorstwo miało na to wpływ)?
- jeśli nie podejmowano prób pozyskania inwestora, to dlaczego?

Aspekty prawne i własnościowe

Należy określić:

- dlaczego wybrana została taka struktura prawna,
- kim jest wspólnik i jakie ma prawa i obowiązki,
- jaki jest podział zysków,
- kto i w jakim zakresie pokrywa straty,
- kto jest właścicielem lokali,
- kto jest właścicielem gruntu,
- czy przewidywane są w tym względzie zmiany, kiedy i jaki będą one miały wpływ na przedsiębiorstwo,
- czy rozwój przedsiębiorstwa wymaga zezwoleń - jakich i kto je wydaje,

Stan techniczny

Należy opisać posiadane urządzenia i lokale oraz ich stan techniczny.

Można dołączyć dokumenty techniczne (w aneksie).

Marketing

Klienci

Należy odpowiedzieć sobie na pytania:

kim są klienci (wiek, płeć, wykształcenie, zawód, zainteresowania, stan cywilny, dochody itp.)?

- ilu ich jest?
- skąd pochodzą?
- jaki produkt lub usługę kupują, kiedy i jak często?
- co wpływa na podjęcie decyzji kupna?
- w jaki sposób do nich dotrzeć?
- jak duży jest rynek docelowy i czy zwiększa się lub maleje?
- czy produkty i usługi odpowiadają potrzebom i życzeniom klientów?
- w jaki sposób można uzyskać te informacje?
- jakie są najważniejsze produkty i usługi oraz jaki jest ich procent w obrocie przedsiębiorstwa obecnie, a jaki powinien być w przyszłości?
- jakie grupy klientów są najważniejsze oraz ich procentowy udział w obrocie przedsiębiorstwa obecnie, a jaki powinien być w przyszłości?
- jak wielka jest konkurencja i jakie są jej mocne strony?
- jakie miejsce na rynku zajmuje przedsiębiorstwo?

Nabywca płaci nie za towar, lecz za korzyści płynące z jego zakupu.

Konkurenci

- Ilu konkurentów posiada przedsiębiorstwo (głównych, drugorzędnych, potencjalnych)?
- Jaka jest jakość produktów i usług konkurencji?
- Jacy to są konkurenci pod względem wielkości, zyskowności, metod działania itp.?
- Jakie są ich mocne i słabe strony?

Cena

- Jakie są całkowite koszty przedsiębiorstwa?
- Jakie są koszty stałe i koszty zmienne?
- Jaki jest wpływ obrotów na cenę?
- Jaką wartość stanowi towar i usługa dla klienta (ile jest gotów za nie zapłacić)?
- Czy ceny są porównywalne z cenami konkurencji - jeśli nie, to czym jest to uzasadnione (np. strategia przedsiębiorstwa, elastyczność popytu, zdolności produkcyjne, koniunktura itp.)?

Reklama i promocja

- Jakie efekty powinna przynieść działalność reklamowa?
- Ile pieniędzy można przeznaczyć na reklamę?

- Co należy przekazać potencjalnym klientom (przesłanie)?
- Z jakich form i środków należy korzystać?
- Jak mierzyć (sprawdzać) skuteczność działalności reklamowej?
- Jakie rezultaty powinna przynieść działalność reklamowa (wartość)?

Miejsce i dystrybucja

- Czy istnieje możliwość znalezienia specjalistów na tym terenie?
- Czy lokalizacja odpowiada kreowanemu obrazowi przedsiębiorstwa?
- Czy lokalizacja i infrastruktura spełnia życzenia klientów?
- Czy klienci mają łatwy dostęp do przedsiębiorstwa?
- Czy wygląd zewnętrzny i wewnętrzny spełnia życzenia klientów?
- Czy organizacja pracy w kontakcie z klientem jest właściwa?

Kanały zbytu

- Czy wybrane kanały zbytu odpowiadają nabywcom?
- Czy zapewnią one wystarczającą sprzedaż (w stosunku do mocy produkcyjnych)?
- Czy wybrane kanały zbytu są efektywne z punktu widzenia kosztów?

Analiza SWOT

Badanie wpływu różnych czynników na działalność przedsiębiorstwa określa się jako analizę SWOT. Oznacza ona mocne strony (siłę - S), słabe strony (wady - W), szanse (okazje - O), zagrożenia (trudności - T).

Wewnętrzne i zewnętrzne czynniki wpływające na firmę

- Czynniki wewnętrzne np.:
 - doświadczenie pracowników,
 - umiejętności kierownictwa,
 - struktura organizacyjna przedsiębiorstwa,
 - stosowana technologia,
 - wyposażenie,
 - stabilność zatrudnienia.
- Czynniki zewnętrzne np.:
 - stan gospodarki,
 - zmiany społeczne, demograficzne, techniczne,
 - polityka regionalna,
 - konkurencja,
 - ulgi podatkowe,
 - przepisy prawne,
 - infrastruktura w otoczeniu przedsiębiorstwa.

Wizja działalności

- Poznanie czynników wpływających na rozwój sektora turystyki oraz przyszłych trendów w tym zakresie, pozwoli na określenie wizji przedsiębiorstwa i środowiska, w którym ono funkcjonuje.
- Wizja ta będzie miała wpływ na kierunki działań i decyzje podejmowane na okres najbliższych kilku (np. pięciu) lat.

Cele krótko i długookresowe działalności przedsiębiorstwa

- Cele krótkoterminowe wyznacza się przeważnie na najbliższe 18 miesięcy.
- Cele długookresowe obejmują zwykle 3 - 5 lat.

Zarządzanie i organizacja

Wyznaczona poprzez analizę SWOT wizja (strategia) działalności oraz celów przedsiębiorstwa, wymaga opracowania planu wdrożenia. Powinny się tutaj znaleźć:

- Struktura organizacyjna.
- Zarządzanie i pracownicy.
- Organizacja i informacja.

Struktura organizacyjna

Określa sposób, w jaki pracownicy współdziałają i komunikują się, a także decyduje o podziale zadań i obowiązków.

Powinna być skonstruowana w ten sposób, by umożliwić szybką reakcję na zmiany rynkowe dla osiągnięcia wyznaczonych celów.

Zarządzanie i pracownicy

- Doświadczenie, kwalifikacje i wykształcenie pracowników.
- Ich umiejętność współpracy i organizowania się w grupie.
- Potrzeby w zakresie zatrudnienia.
- Oczekiwane cechy nowych pracowników i pełnione przez nich funkcje.
- Sposób naboru pracowników.
- Dobór pracowników i ich motywacja do pracy.
- Sposób oceny pracowników.
- Wynagrodzenia i możliwości awansu.
- Podnoszenie kwalifikacji przez szkolenia i praktyki zawodowe.
- Opis rynku pracy - nadwyżka lub niedobór wykwalifikowanych pracowników, ustalony minimalny poziom płac itp.
- Konieczność zatrudnienia pracowników sezonowych oraz sposób ich motywacji.
- Wpływ stosowanej techniki i technologii na poziom zatrudnienia.

Organizacja i informacja

- Systemy informacyjno-ewidencyjne.
- Metody ewidencjonowania.
- Kto jest odpowiedzialny za prowadzenie ewidencji.
- Kto ma dostęp do ewidencji.
- Kto odpowiada za interpretację gromadzonej ewidencji.

Opracowanie prognozy sprzedaży

Prognoza sprzedaży jest najważniejszym zestawieniem liczbowym. W oparciu o nią sporządza się raport przepływu gotówki (cash flow), rachunek wyników, a także ocenę opłacalności przedsięwzięcia. Przy planowaniu wielkości sprzedaży pomocna będzie analiza cyklu życia produktu.

Finanse

Istnieją trzy podstawowe dokumenty finansowe:

- Sprawozdanie z przepływów środków finansowych.
- Rachunek zysków i strat.
- Bilans.
- Przy planowanych inwestycjach, należy również przedstawić budżet inwestycyjny.

Dane finansowe, które należy przedstawić:

- obrót ze sprzedaży produktów i usług,
- koszty sprzedaży produktów i usług,
- koszty stałe,
- koszty zmienne,
- marże zysku brutto,
- ogólną sytuację gospodarczą, inflację.

Prognoza przepływu środków finansowych

Prognozy przedstawiane są zazwyczaj w odstępach miesięcznych dla zobrazowania wpływu sezonowości na przepływ środków finansowych.

Podstawę obliczeń stanowią parametry fizyczne i dołączone do nich wartości.

Przykładowe parametry wydatków:

- wynagrodzenia,
- podatki i składki na ubezpieczenie społeczne,
- podatek VAT,
- wierzyciele,
- odsetki,
- podatek dochodowy,
- dywidenda.

Mając dane dotyczące wpływów, oblicza się saldo, saldo rozpoczęcia i saldo zamknięcia.

Saldo jest to różnica pomiędzy wpływami a wydatkami, osiągniętymi w określonym czasie. Pokazuje więc czy przedsiębiorstwo osiągnęło zysk, czy przyniosło stratę.

Marża brutto (zysk brutto) = wpływy - koszty sprzedaży towarów (np. materiały, podwykonawcy).

Dochód z działalności podstawowej = marża brutto - koszty operacyjne (np. wynagrodzenia, koszty ogólne).

Dochód przed opodatkowaniem = dochód z działalności podstawowej (+) (-) pozostałe wpływy i wydatki (np. udział w zyskach).

Dochód netto (zysk lub strata) = dochód przed opodatkowaniem - podatki.

Bilans

Bilans sporządza się dla danego dnia (przeważnie ostatniego dnia roku rozliczeniowego lub kalendarzowego).

Przedstawia on aktywa (to co przedsiębiorstwo posiada) i pasywa (zobowiązania) przedsiębiorstwa.

Aktywa i pasywa powinny się równoważyć.

Przykład struktury bilansu:

• Środki trwałe	• Kapitał własny
• Grunty i budynki	• Kapitał zakładowy
• Urządzenia	• Zysk lub strata
• Wyposażenie	• Zobowiązania długoterminowe
• Pojazdy mechaniczne	• Zadłużenie długoterminowe
• Wartości niematerialne i prawne	
• Kapitał obrotowy	• Pasywa bieżące
• Środki pieniężne (kasa, konto bankowe)	• Zobowiązania
• Należności	• Wierzyciele
• Udziały	• Inne zobowiązania
• Razem aktywa	
• Razem pasywa	

Jakość usług w turystyce wiejskiej

1. Wymagania w zakresie rodzaju i jakości usług w turystyce wiejskiej

„Plan Główny Rozwoju Turystyki na Terenach Wiejskich i Zalesionych”¹ definiuje pojęcie turystyki wiejskiej jako: „...formę wakacyjnego ruchu turystycznego, powodowanego pragnieniem ciszy i spokoju w wiejskim otoczeniu, z możliwością korzystania z zasobów naturalnych i dziedzictwa kulturowego danego regionu oraz uczestniczenia w życiu wsi.

Odbiorcy turystyki wiejskiej pragną poznawać wieś, jej dziedzictwo, życie i zajęcia. Na ogół ich zainteresowania są szerokie, jednak wielu turystów przyjeżdża na wieś w poszukiwaniu konkretnych zajęć rekreacyjnych, hobby, rozrywek, a nawet po to, by oddać się pracy w przyjemnym wiejskim otoczeniu. Typowy odbiorca turystyki wiejskiej pochodzi z miasta i jest spragniony ciszy, spokoju i otwartych przestrzeni z dala od pełnego stresów i zgiełku życia metropolii. Interesuje go odkrywanie walorów krajobrazu z malowniczymi wioskami i miasteczkami oraz wiejski styl życia.

Odważający wieś to ludzie aktywni, zainteresowani przyrodą i ekologią. Zadowoleni są z pobytu w małych obiektach, pod warunkiem jednak wysokiego standardu. Stronią od masowych form turystyki. Przeważnie dysponują własnym transportem i organizują swoje wakacje samodzielnie, bez pośrednictwa agencji czy biur podróży”.

W definicji wyraźnie podkreślono, że:

- zdecydowana większość potencjalnych klientów turystyki wiejskiej oczekuje szerokiego pakietu propozycji aktywnego wypoczynku w obrębie danej wsi, gminy czy regionu
- oferta turystyki wiejskiej to zróżnicowane możliwości zakwaterowania i wyżywienia w połączeniu z atrakcyjnymi formami spędzania wolnego czasu
- dla komfortu pobytu gości w regionie niezbędna jest dostępność dla gości usług podstawowych, tj. handel, gastronomia, rzemiosło, transport, komunikacja.

Spełnienie oczekiwań potencjalnych gości wymaga zatem aby w ofercie agroturystycznej połączone zostało 5 składników:²

¹ PHARE-TOURIN II, Plan Główny Rozwoju Turystyki na Terenach Wiejskich i Zalesionych, TDI, Warszawa 1997

² na podstawie A.Ganon, Agroturyzm a rozwój wsi. Wprowadzenie do rozwijania przedsięwzięć agroturystycznych, CDiEwR Kraków 1993 (tytuł oryginału: Rural development through agri-tourism. A guide to developing an agri-tourism enterprise.

- Atrakcje środowiska naturalnego.
- Zakwaterowanie.
- Dostępne obiekty i urządzenia.
- Możliwości spędzania wolnego czasu.
- Dostępne usługi.

Podstawowy składnik pakietu turystycznego stanowi **zakwaterowanie**. Wieś odwiedzają najczęściej turyści indywidualni, rodziny lub małe grupy zwiedzających, a wiejska baza noclegowa rozwija się w oparciu o istniejące zasoby mieszkaniowe zagród wiejskich, niewykorzystane obiekty inwentarskie czy przestrzeń rekreacyjną wokół gospodarstwa - oczywiście po dokonaniu odpowiednich prac adaptacyjnych.

Wśród możliwych form zakwaterowania na wsi wyróżnić można kilka typów:

Pokój gościnny jest najbardziej podstawowym rodzajem bazy noclegowej. Przedmiotem wynajmu jest pokój urządzony i wyposażony w sposób pozwalający pełnić funkcje sypialni dla gości. W zależności od liczby miejsc noclegowych, w pokoju wyróżnia się pokoje 1-osobowe, 2-osobowe, rodzinne (dla 3-4 osób) i kwatery grupowe (powyżej 4 osób). W tym typie zakwaterowania urządzenia sanitarne mogą być dzielone z gospodarzami, mogą być do wyłącznej dyspozycji gości, przynależne kilku pokojom gościnnym lub w pokoju może znajdować się niezależna łazienka.

Mieszkańcy pokoi gościnnych powinni mieć możliwość korzystania ze wspólnego pokoju wypoczynkowego lub pomieszczeń wspólnych o podobnej funkcji. Pokoje gościnne mogą posiadać też dostęp do urządzeń kuchennych.

Mieszkanie wakacyjne jest niezależną jednostką mieszkalną, składającą się z 1-3 sypialni, kąpielni wypoczynkowej z wygodną kanapą lub jej odpowiednikiem, niezależnej toalety i łazienki, kuchni z urządzeniami i wyposażeniem do samodzielnego przygotowywania posiłków. Jednostka jest wynajmowana w całości rodzinie lub grupie zaprzyjaźnionych osób.

Dom wakacyjny stanowi niezależny budynek, urządzony i wyposażony podobnie jak mieszkanie wakacyjne i wynajmowany w całości.

Pensjonat to obiekt posiadający co najmniej 7 pokoi gościnnych i zapewniający całodzienne wyżywienie swoim gościom.

Hotel wiejski to obiekt noclegowy, składający się z co najmniej 10 pokoi gościnnych, świadczący usługi gastronomiczne dla swoich gości oraz dla osób z zewnątrz. W hotelach dostępne są także różnego typu usługi dodatkowe.

Zarówno w pensjonatach jak i w hotelach pokoje są najczęściej 1 lub 2-osobowe.

Wieloosobowe pokoje gościnne spotyka się w obiektach noclegowych typu: **domy wycieczkowe**, **schroniska młodzieżowe** i **schroniska turystyczne**. Tego typu obiekty określa się też mianem kwater grupowych.

W sezonie letnim powodzeniem cieszą się **poła namiotowe i kempingowe**. W każdym wiejskim gospodarstwie istnieje możliwość rozbicia namiotu. Przez pole namiotowe należy jednak rozumieć miejsce specjalnie do tego celu przeznaczone i przygotowane, zaopatrzone w zaplecze sanitarne. Miejsca na ustawienie przyczep kempingowych wymagają wyposażenia w przyłącza wody, kanalizacji i elektryczności.

Zróżnicowanym możliwościom zakwaterowania towarzyszą odpowiednio zróżnicowane formy żywienia gości. Zakres wyżywienia dla gości gospodarstw wiejskich zależy od potrzeb gości oraz możliwości gospodarstwa. Pełna usługa żywieniowa to całodzienne wyżywienie, składające się z trzech posiłków: śniadania, obiadu i kolacji. Wyżywienie niepełne, to często zestaw dwóch posiłków dziennie - śniadania i gorącego posiłku wieczornego, zwanego obiado-kolacją. Jest to wygodna forma żywienia dla osób uprawiających sporty lub aktywnie zwiedzające okolicę.

W obiektach oferujących krótkie pobyty, w tym zwłaszcza w pensjonatach i hotelach, popularna jest usługa pod nazwą „Nocleg ze śniadaniem” (B&B - Bed and Breakfast).

W Europie popularyzuje się też koncepcja tzw. samodzielnego wyżywienia.

Polega ona na zapewnieniu gościom możliwości samodzielnego przygotowania wyżywienia poprzez oddanie do ich dyspozycji kompletnie urządzonej i wyposażonej kuchni. Kompletnie wyposażenie kuchni oznacza umieszczenie w niej podstawowych sprzętów gospodarstwa domowego; garnków, naczyń i sztućców, w ilościach odpowiadających liczbie użytkowników. Kwatera z możliwością samodzielnego wyżywienia to najczęściej mieszkanie wakacyjne lub dom wakacyjny, wynajmowany w całości dla jednej rodziny lub grupy przyjaciół, na dłuższe pobyty. Koncepcja samodzielnego wyżywienia jest korzystna nie tylko dla gospodarzy, ale także dla gości. Zasadą jest, że goście nie tylko samodzielnie przygotowują posiłki, ale także samodzielnie sprzątają kwaterę, zwalniając z tych obowiązków gospodarzy. Produkty do przyrządzania posiłków mogą być kupowane w gospodarstwie, zapewniając dodatkowe zyski z bezpośredniej sprzedaży produktów. Inwestycja w urządzenie kwatery z samodzielnym wyżywieniem jest więc dość opłacalna.

Co z punktu widzenia turystyki wiejskiej składa się na atrakcyjność turystyczną wsi?

Zaskakująco: morze, góry, jeziora - choć zdecydowanie sprzyjają rozwojowi turystyki wiejskiej - nie są najważniejszymi wyznacznikami atrakcyjności wsi.

Podstawowym jej elementem jest **krajobraz**. Największe szanse mają wsie położone w malowniczej i urozmaiconej krajobrazowo okolicy, z typową szachownicą pól, bogactwem upraw, sielankowymi widokami pastwisk, wiejskich sadów i zagajników, szemrzących potoków i kolorowych łąk. Turyści, którzy przyjadą na wieś, będą poszukiwać przede wszystkim tego, czego nie mają w mieście - czystej, nie zniszczonej przyrody i nie zdegradowanego krajobrazu. Doceniają miejsca, gdzie odpoczną od miejskiego zgiełku i hałasu. Cieszyć ich będzie cisza i czyste powietrze. Naturalne środowisko to zatem jeden z najważniejszych skarbów mieszkańców wsi, nie zawsze, niestety, dostatecznie doceniany i szanowany.

Oprócz walorów przyrodniczych na atrakcyjność krajobrazu składa się również **zabudowa**. Dla turystyki wiejskiej idealne są wsie, których zabudowa swoim układem i charakterem nawiązuje do tradycyjnego wiejskiego stylu. Nie chodzi tu wyłącznie o stare chaty, jakie możemy znaleźć w skansenach (choć wskazane jest ich przystosowywanie dla gości), ale o taki typ zabudowy, w której dominują zagrody wiejskie, a poszczególne elementy ich architektury uwzględniają regionalną tradycję, domostwom towarzyszą przydomowe sady i ogródki, a

monotonia pól uprawnych przerywana jest zadrzewieniami przydomowymi i śródpolnymi. Tam, gdzie jest ekstensywne, **tradycyjne rolnictwo**, można znaleźć najlepsze warunki dla turystyki dzięki bogactwu atrakcji przyrodniczych i specyfice życia codziennego.

Turyście nie wystarczy sama, nawet najpiękniejsza, przyroda i malowniczy krajobraz. Trzeba mu zapewnić ciekawe formy spędzania wolnego czasu, nie zapominając także o ofercie na niepogodę. Gość nie powinien się nudzić - a nie będzie przecież siedział w domu i oglądał telewizję. To przecież może robić u siebie. Stąd tak ważne jest zapewnienie gościom dostępu do urządzeń i obiektów pozwalających na atrakcyjne spędzanie wolnego czasu.

Podstawową bazę w agroturystyce, dla spędzania wolnego czasu, zapewnia samo gospodarstwo rolne, dając gościom szanse na przyglądanie się czy nawet uczestniczenie w pracach gospodarskich.

Wskazane jest jednakże, aby w regionie istniały **urządzenia sportowo-rekreacyjne**. Gdy w okolicy wielu gospodarzy prowadzi kwatery wiejskie, wówczas znacznie łatwiej jest przygotować wspólnie z lokalnym samorządem sieć urządzeń sportowo-rekreacyjnych. Można udostępnić gościom szkolne boisko sportowe, przygotować plac zabaw dla dzieci, wybrać i oznakować ścieżki spacerowe czy rowerowe. Można rozważać poważniejsze inwestycje, takie jak basen (otwarty lub kryty), kort tenisowy itp. Wbrew pozorom to nie są mrzonki.

W ten sposób, krok po kroku, powstały - wspólnym nakładem mieszkańców oraz władz lokalnych - wspaniałe wyposażone wsie letniskowe w Europie Zachodniej. Takie inwestycje zwracają się po pewnym czasie, gdyż pozwalają na wydłużenie sezonu, przyjęcie większej liczby gości i wzrost dochodów. Buduje się jeden obiekt dla kilku pobliskich wsi. Nie należy zapominać, że urządzenia te służą nie tylko turystom ale także mieszkańcom. Wybór inwestycji zależy od warunków lokalnych: na przykład w regionie bogatym w czyste jeziora budowa odkrytego basenu miałyby się z celem.

Atrakcyjne formy spędzania wolnego czasu są nieodzownym składnikiem oferty turystycznej. Poza aktywnością sportową i rekreacją, urozmaicheniem pobytu turystów może być uczestnictwo w wydarzeniach miejscowego życia: festynach, uroczystościach, obchodach świąt itp. Cieszy, że w ostatnim czasie wiele wsi powraca do wspólnego świętowania w myśl rodzimej tradycji. Do takich świąt należą np. dożynki. Takie wydarzenia to dla gości okazja by poznać, podziwiać i uczyć się miejscowych zwyczajów muzycznych, rękodzielniczych, kulinarnych. Dużą popularnością cieszą się wśród gości: przejazdy bryczką, jazda konna, jazda na kucykach, kuligi, ogniska, pieczenie kielbasek, barana a nawet prosiaka. Organizacja tych atrakcji może być wynikiem dobrego współdziałania gospodarzy z danego regionu: jedni wynajmują pokoje, drudzy wypożyczają konie, jeszcze inni organizują ogniska, następni przygotowują program artystyczny itd. W ten sposób poszerza się oferta pobytu dla gości, a tym samym atrakcyjność turystyczna wsi, co w efekcie przynosi wszystkim więcej korzyści.

Jednym z podstawowych zajęć wakacyjnych jest zwiedzanie.

Zwiedzać można zabytki, miejsca historyczne, pomniki kultury, pomniki przyrody, rezerваты, parki. Obiektów do zwiedzania nie brakuje również na wsi: polskie wsie słyną z przepięknych kościołów, zabytkowych cmentarzy, staropolskich dworów, pradawnych kapliczek. Wiele również zabytków przyrodniczych: parki krajobrazowe, rezerваты przyrody żywej i nieożywio-

nej, drzewa - pomniki przyrody. Pamiętać jednak należy, że obiekty te są prawdziwą atrakcją regionu jedynie gdy dojście do nich jest dogodne, gdy są oznakowane i zadbane.

Ważnym składnikiem oferty turystycznej są **usługi**.

Są wśród nich takie, które wiążą się typowo z turystyką, takie jak wypożyczalnia sprzętu turystycznego - rowerów, sanek, kajaków, czy punkt informacji turystycznej. Ważne są również usługi, które są niezbędne w codziennym życiu każdej wsi - handlowe, rzemieślnicze, bankowe, pocztowe, medyczne, gastronomiczne. We wsi turystycznej zapotrzebowanie na te usługi zdecydowanie wzrasta, gdyż wzrasta liczba osób chętnych do korzystania z nich. Turyści lepiej będą czuli się we wsi, w której funkcjonuje apteka, ośrodek zdrowia, poczta, bank, sklep, restauracja, kawiarnia, itp.

Turystów przyciągają na wieś zwłaszcza:

- specjalne sklepy i karczmy urządzone w wiejskim stylu, sprzedające tradycyjne, lokalne produkty i potrawy;
- obiekty pokazowe, gdzie można przyglądać się a nawet uczestniczyć w określonej produkcji (młyny, serownie, gospodarstwa rolne);
- muzea kultury ludowej i rzemiosła połączone ze sprzedażą pamiątek;
- parki rozrywki dla dzieci z urządzeniami do zabawy, możliwością kontaktu ze zwierzętami, jazdy na kucykach itp.;
- stadniny koni zapewniające możliwość jazdy konnej, hipoterapii.

Sukces turystyce wiejskiej może zatem zapewnić jedynie współdziałanie wszystkich podmiotów uczestniczących pośrednio lub bezpośrednio w ruchu turystycznym. Siłą wiodącą są zwykle kwaterodawcy, jako, że oni tworzą usługę podstawową - oni też nadają ofercie regionu charakter, troszczą się o zachowanie specyfiki turystyki wiejskiej, najbardziej aktywnie uczestniczą w promocji. Kwaterodawcy jednak nie mogą i nie muszą robić wszystkiego sami. Powinni nawiązać współpracę z innymi.

Oto kilka przykładów współpracy:³

podmiot	możliwości współpracy
inni kwaterodawcy oraz sprzedawcy produktów wprost z gospodarstwa	zakup wiejskich produktów, których sami nie robimy (np. masło domowej roboty) podsyłanie sobie nawzajem gości przekazywanie dalej zapytań ofertowych wspólne zajmowanie się gośćmi przygotowanie wspólnego prospektu reklamowego
miejskowa agencja/ biuro informacji turystycznej	zgłaszanie wolnych pokoi / mieszkań wspólna reklama, udział w targach material reklamowo - informacyjny o miejscowości i regionie w prospekcie specjalne wydzielenie informacji o możliwości spędzania „urlopu w zagrodzie”
zakłady hotelarskie	bezpośredni odbiór produktów domowej roboty urządzenie w hotelu wystaw wyrobów wiejskich zwiedzanie gospodarstwa przez gości hotelowych
oferenci podobnych usług	utworzenie grupy ofertowej („oferty specjalne”) wspólna reklama i sprzedaż
punkty rezerwacji	pośrednictwo i rezerwacja miejsc pomoc przy przyjmowaniu gości zagranicznych (problemy językowe)

³ Gäste auf dem Bauernhof. Handbuch, FUAK, Monachium 1992

Ważne jest, że wspólne oferty wypoczynku na wsi, łączące wiele elementów składowych, poza zwiększeniem atrakcyjności i popytu, przynoszą dochody znacznie większej grupie mieszkańców wsi. Zyski z turystyki płyną nie tylko z samego wynajmowania pomieszczeń na noclegi, ale także ze sprzedaży produktów z gospodarstwa bez pośredników i transportu, usług gastronomicznych, sprzedaży wyrobów rzemiosła artystycznego, wynajmu sprzętu turystycznego, koni, usług transportowych, przewodnickich i wielu innych.

Oprócz osób zajmujących się bezpośrednio obsługą gości, zwiększają się także zyski właścicieli sklepów, stacji benzynowych, rzemieślników i innych usługodawców. Uruchomiony zostaje mechanizm nakręcający koniunkturę gospodarczą i tzw. efekt mnożnikowy - zyski z turystyki nie wypływają na zewnątrz, ale pozostają w danej wsi.

Pamiętać należy, że wizerunek turystyki wiejskiej - wizerunek regionu - tworzą wszyscy jego mieszkańcy. Nawet mieszkańcy nie zaangażowani w żaden sposób w turystykę mają na nią wpływ.

Nie jest obojętne dla wizerunku wsi czy obejście, zagroda takiej osoby jest zadbana. Brzydkie obejście, bałagan, nieporządek, czy działalność szkodząca środowisku, będą odbierane negatywnie przez gości, a tym samym wpłyną na osłabienie znaczenia turystyki. **Cała wieś powinna być czysta i zadbana.**

Czystość i porządek są ważne nie tylko ze względów estetycznych i higienicznych. Pozostawiony w nieodpowiednim miejscu złom, rozbite szkło, nie wykoszone rowy przy skrzyżowaniach dróg, stanowią zagrożenie dla mieszkańców i turystów. Uprzątnięcie obejścia czy drogi nie kosztuje. Tym ważniejsze będą przedsięwzięcia gospodarcze (zakłady przemysłowe, hurtownie, składy materiałów), które poprzez swój wygląd i oddziaływanie na środowisko, mogą zasadniczo zmieniać wizerunek wsi. Odpowiedzialność za sukces turystyki wiejskiej w regionie spoczywa więc na całej społeczności. Społeczność powinna zatem wykształcić mechanizmy stymulowania rozwoju i wpływania na jakość turystyki.⁴

Tworzenie pakietów turystycznych powinno być oparte o rzetelną analizę materialnych i niematerialnych zasobów wsi.

Konieczne jest współdziałanie grupy osób posiadających motywację do wspólnego rozwoju turystyki we wsi. Nie bez znaczenia są też umiejętności przywódcze. Tworzenie pakietów, jak również ich promocja i sprzedaż, musi odbywać się w oparciu o plan marketingowy.

Pakiet turystyczny ma zapewniać:

- przedstawienie wszechstronnej oferty wsi, gminy czy regionu
- zaspokojenie zróżnicowanych potrzeb odwiedzających w zakresie zakwaterowania, wyżywienia, sposobów spędzania wolnego czasu
- większą skuteczność w zakresie promocji i sprzedaży produktu (siła przebicia grupy jest znacznie większa od pojedynczej osoby działającej niezależnie)
- ograniczenie nakładów pojedynczych członków grupy i większą efektywność promocji.

⁴ J.Majewski, Agroturystyka to też biznes, Fundacja Wspomagająca Zaopatrzenie wsi w wodę, Warszawa 1997

AGROTURYSTYKA - SKŁADNIKI

ATRAKCJE ŚRODOWISKA	ZAKWATEROWANIE	DOSTĘPNE URZĄDZENIA	MOŻLIWOŚCI SPĘDZANIA WOLNEGO CZASU	DOSTĘPNE USŁUGI
* rolnictwo * krajobraz * klimat * świeże powietrze * przestrzeń * lasy, góry, jeziora, morze * itp.	* pokój gościnny * samodzielne mieszkanie wczasowe / dom * kwatera grupowa * schronisko * wiejski	* gospodarstwo rolne * trasy: * piesze, * rowerowe, * konne * obiekty sportowe * placówki oświatowe	* praca w gospodarstwie * wycieczki: * piesze, * rowerowe, * konne * gry sportowe * uczestnictwo w pokazach * udział w imprezach kulturalnych * nauka * zwiedzanie zabytków * itp.	* sklepy * punkty gastronomiczne * poczta/bank * komunikacja, * transport, * telefon * wypożyczalnia sprzętu * informacja turystyczna * usługi rzemieślnicze * usługi socjalne * itp.

2. Działania zespołowe w turystyce wiejskiej

Jedną z cech agroturystyki jest oferowanie usług przez rozproszone wiejskie gospodarstwa domowe, przeistoczone dla potrzeb turystyki w małe, rodzinne „przedsiębiorstwa”. Ich prowadzenie w sposób profesjonalny, efektywny i oczekiwany przez klientów wiąże się z potrzebą pokonania wielu problemów organizacyjnych, formalno-prawnych, finansowych - związanych najpierw z rozpoczęciem działalności, a następnie z koniecznością utworzenia ciekawej, oryginalnej oferty, poinformowania o niej osób zainteresowanych wypoczynkiem na terenach wiejskich oraz zorganizowania efektywnego systemu sprzedaży, który uczyni z tych osób lojalnych nabywców.

Wielość kwestii, które winny samodzielnie rozwiązać gospodarstwa agroturystyczne, przekracza niejednokrotnie ich możliwości, zwłaszcza, iż świadczenie usług turystycznych nie może przesłaniać zasadniczego rodzaju ich aktywności gospodarczej, jaką jest produkcja rolna.

Sprawdzone w wielu krajach formą stawienia czoła wielu problemom związanym z działalnością turystyczną gospodarstw wiejskich jest łączenie się mieszkańców wsi w grupy, które wykorzystując aktywność, zdolności, umiejętności i zasoby swoich członków, bardziej skutecznie mogą je rozwiązywać.

Grupa interesu w turystyce wiejskiej to zespół ludzi działających na określonym obszarze (wieś/gmina/region), zainteresowanych poprawą swych możliwości uzyskiwania dochodu z działalności turystycznej oraz poprawą struktury obszaru wiejskiego. Grupa interesu może mieć charakter formalny lub nieformalny. Formalną grupą interesu może być np. spółka, spółdzielnia, związek, stowarzyszenie, zrzeszenie, klub, itp.

Podstawą działania związków, klubów i stowarzyszeń jest w Polsce ustawa Prawo o Stowarzyszeniach z dn. 7.04.1989, Dziennik Ustaw nr 20. Do założenia stowarzyszenia niezbędne jest 15 członków założycieli. Konieczne jest opracowanie statutu organizacji oraz rejestracja w sądzie. Cele organizacji określone są w statucie. W przypadku turystyki wiejskiej, koncentrują się głównie na:

- tworzeniu lobby na rzecz rozwoju turystyki
- ochronie interesów członków
- kontroli jakości
- promocji
- marketingu.

Działalność stowarzyszeń ma charakter społeczny i odgrywa istotne znaczenie we wspieraniu i popularyzacji idei turystyki wiejskiej wśród mieszkańców wsi oraz rozwijaniu w tym zakresie współpracy z lokalnymi władzami i samorządami. Upatrując w agroturystyce szanse na poprawę sytuacji materialnej ludności wiejskiej, dostrzegają równocześnie jej szerszy aspekt, jako możliwość umacniania tożsamości kulturowej wsi i propagowania jej regionalnych zwyczajów, tradycji i spuścizny historycznej. Chroniąc interesy swoich członków, świadcząc im fachową pomoc i reprezentując na zewnątrz, dążą do tworzenia korzystnych warunków funkcjonowania turystyki, chronią środowisko oraz współdziałają w rozwoju infrastruktury wiejskiej.

Niezależnie od rodzaju grupy interesu, do jej powstania niezbędne jest poczucie wspólnych korzyści w rozwijaniu turystyki, chęć do współpracy i zaangażowanie oraz przywództwo. Członkowie grupy muszą posiadać urządzenia i obiekty służące zakwaterowaniu, wypoczynkowi i aktywnemu spędzaniu wolnego czasu oraz prowadzić te usługi, lub posiadać potencjalne możliwości ich rozwinięcia. Niezbędne są umiejętności w zakresie przedsiębiorczości i zarządzania. Konieczne jest stworzenie struktury działania.

W pierwszej kolejności praca grupy interesu koncentruje się na tworzeniu poszczególnych części produktu turystycznego i wspólnej jego promocji. Współpraca w zakresie tworzenia produktu może polegać na prostym połączeniu we wspólną ofertę usług świadczonych przez poszczególnych członków grupy, na przykład; noclegi, gastronomia, przejażdżki bryczką, ogniska z pieczeniem barana, nauka haftu ludowego. Rzadko jednak zdarza się, zwłaszcza w początkowym okresie, by w obrębie wsi czy regionu istniał tak szeroki zakres możliwości turystycznych.

Motywelem zawiązania grupy może być potrzeba zbadania istniejącego potencjału i inicjowania działań poszerzających ofertę turystyczną wsi. Wymaga to szczegółowego zdefiniowania tradycyjnych zajęć mieszkańców, określenia ich atrakcyjności dla gości, zbadania zakresu niezbędnych umiejętności i środków dostępnych dla ich uruchomienia. Podział zadań ogranicza nakłady pracy poszczególnych osób, poszerzając równocześnie możliwości, a okresowe dzielenie się informacjami przez członków grupy, wzbudza kreatywne myślenie i poczucie współodpowiedzialności za podejmowane działania.

Tworzenie produktu turystycznego wymaga nie tylko zasobów, ale także odpowiedniej wiedzy o potrzebach i wymaganiach potencjalnych klientów. Celowi temu służą badania rynkowe, wymagające profesjonalnego przygotowania i opracowania. Pojedynczego usługodawcę rzadko stać na rozbudowane badania rynkowe. Zespolenie wysiłków grupy w tym zakresie zdecy-

dowanie obniża jednostkowe koszty i pozwala oprzeć się na reprezentatywnych próbach badawczych.

Formalna organizacja daje możliwości nawiązania współpracy z placówkami naukowymi, które mogą włączyć badania rynku w zakres swoich prac badawczych, czy też staży i praktyk dla studentów. Taka współpraca owocuje wielostronnymi korzyściami.

Jednym z niezbędnych elementów efektywnego działania w turystyce jest promocja.

Równocześnie jest to dziedzina wymagająca najwięcej nakładów finansowych. Wielostronna i szeroka promocja niezbędna jest zwłaszcza regionom czy obiektom, które dopiero zaczynają zdobywać znaczenie na turystycznej mapie. Koszty dotyczą opracowania i wydania materiałów promocyjnych, tj. ulotki, foldery, katalogi, jak również ich rozpowszechnienia. Udział w targach i innych imprezach promocyjnych sprzyja właściwej dystrybucji ofert turystycznych, jednak opłata za uczestnictwo w nich przerasta możliwości pojedynczych oferentów. Wspólne wykupienie stoiska na targach, poza oczywistymi korzyściami ekonomicznymi, daje również szansę na bogatszą, urozmaiconą, kompleksową, a zatem bardziej przyciągającą klientów, prezentację.

Większe organizacje mają większą siłę przebicia w zakresie pozyskiwania sponsorów na swoje działania, w tym także na promocję.

Korzystna jest także współpraca w zakresie sprzedaży produktu. W grupie łatwiej jest bronić się przed nieuczciwością zewnętrznych pośredników, sprawdzać ich wiarygodność i negocjować warunki współpracy. Dzięki organizacji własnego biura rezerwacji i sprzedaży ofert, zysk z pośrednictwa pozostaje do dyspozycji samych oferentów - na utrzymanie biura a nawet na promocję czy reklamę. Profesjonalne biuro sprzedaży to bardzo poważne przedsięwzięcie, wymagające dużego doświadczenia. Możliwe są jednak mniej wymagające, choć bardzo skuteczne, formy współpracy w tej dziedzinie pomiędzy członkami danej grupy, jak na przykład stała aktualizacja informacji o stanie zajętości miejsc noclegowych, zapewniająca skierowania każdego gościa pod właściwy adres i zatrzymanie go we wsi.

Przynależność do grupy daje znacznie większe szanse obrony własnych interesów - siła nacisku grupy jest znacznie większa niż pojedynczego mieszkańca. Organizacje turystyczne są partnerami dla władz gminy czy regionu oraz innych instytucji, w zakresie kształtowania polityki rozwoju, podejmowania decyzji o inwestycjach, czy nawet planowania budżetu.

Najbardziej powszechną formą funkcjonowania grup interesu w zakresie turystyki wiejskiej są stowarzyszenia kwaterodawców wiejskich.

Kwaterodawcy, poza stowarzyszeniem agroturystycznym należą także często do innych związków lokalnych lub ogólnokrajowych. Mogą być to lokalne związki turystyczne lub związki branżowe, np. związek hodowców koni, związek wędkarski, itp. Organizacje lokalne łączą się w związki i federacje krajowe, by reprezentować interesy turystyki wiejskiej wobec władz centralnych. Organizacje krajowe tworzą, z kolei, związki ponad narodowe, które dbają o wizerunek turystyki wiejskiej na forum międzynarodowym.

Europejskie organizacje turystyki wiejskiej skupione są w EUROGITES - Europejskiej Federacji Stowarzyszeń do spraw Urlopu w Wiejskiej Zagrodzie i Turystyki na Terenie Wiejskim. Do EUROGITES należy także, funkcjonująca od 1996 roku, Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”.

Elżbieta Wyrwicz

PROGRAM PHARE TOURIN II

W ramach programu PHARE TOURIN II opracowano:

1. Strategia Rozwoju Krajowego Produktu Turystycznego
2. Narodowy System Rezerwacji I Dystrybucji Usług Turystycznych
3. System Pomocy Dla Użytkowników Dróg
4. Rozwój Turystyki Na Terenach Wiejskich i Zalesionych

1. **Strategia rozwoju krajowego produktu turystycznego.**

Priorytetowe produkty turystyczne:

- Turystyka biznesowa.
- Turystyka miejska i kulturowa.
- Turystyka wiejska.
- Turystyka aktywna i specjalistyczna.
- Turystyka tranzytowa i przygraniczna.

Rekomendowanie rozwoju turystyki na obszarach wiejskich pod następującymi hasłami:

„NATURALNE DZIEDZICTWO POLSKI”

„PRAWDZIWA POLSKA”

„TURYSTYKA POZA UTARTYMI SZLAKAMI”

Aby turystyka stała się szansą rozwoju gospodarczego polskiej wsi - konieczne jest:

- przystosowanie bazy noclegowo - gastronomicznej na wsi i terenach zalesionych do wymogów współczesnego rynku turystycznego,
- opracowanie i wdrożenie systemu oceny i kontroli poziomu usług turystycznych,
- atrakcyjne zagospodarowanie czasu turystów poprzez szeroką ofertę aktywnych form wypoczynku,
- zapewnienie odpowiedniego poziomu obsługi turystów,
- stworzenie systemu informacji i rezerwacji usług turystycznych, łatwo dostępnego dla turystów krajowych i zagranicznych,
- zapewnienie badań marketingowych oraz aktywnej promocji w celu rozwoju turystyki na terenach wiejskich i zalesionych.

1.1. Jakość usług turystycznych

Przyjęta na całym świecie definicja, sformułowana przez Amerykańskie Stowarzyszenie Kontroli Jakości, określająca jakość jako - „**sumę cech produktu lub jakości usługi, decydującą o zdolności danego wyrobu do zaspokojenia określonych potrzeb**”, wyraźnie podkreśla ukierunkowanie działań na samego klienta.

Na czym polega jakość w turystyce?

Światowa Organizacja Turystyki (WTO) jako instytucja profesjonalna sugeruje, iż jakość w turystyce oznacza:

„spełnienie za ustaloną i przyjętą cenę wszystkich zgodnych z prawem żądań i oczekiwań klienta, przy jednoczesnym przestrzeganiu wymagań jakościowych w odniesieniu do bezpieczeństwa, higieny i dostępności usług turystycznych oraz harmonii środowiska ludzkiego i przyrodniczego”.

Jakość w turystyce jest wartością samą w sobie. Jest ona źródłem korzyści gospodarczych oraz podnosi wartość środowiska turystycznego i społecznego. Ponadto przyczynia się do wzrostu jakości życia turystów oraz ludzi pracujących w tym sektorze.

Warto więc inwestować w jakość nawet wtedy, kiedy wiadomo, iż inwestycje te nie przyniosą automatycznego zwiększenia frekwencji.

1.2. Działalność turystyczna to działalność usługowa

Działalność usługowa polega na wykonywaniu czynności, które zaspokajają potrzeby ludzkie. Cechą charakterystyczną usług jest to, że ich rezultaty nie przyjmują postaci rzeczowej, nie stwarzają bezpośrednio nowych dóbr.

1.3. Dobra materialne a usługi. Podstawowe różnice

Dobra materialne	Usługi
Są produkowane	Są świadczone
Mają postać materialną	Nie mają postaci materialnej
Mogą być sprawdzone w punkcie sprzedaży	Nie mogą być sprawdzone w punkcie sprzedaży
Stanowią rzecz	Stanowią czynność
Są produkowane w pomieszczeniach niedostępnych dla klienta	Są świadczone z udziałem klienta. Klienci korzystają z usług w miejscu ich dostarczenia
Nabycie oznacza nieograniczone prawo do użytkowania	Nabycie oznacza tymczasowe prawo użytkowania w określonym miejscu i czasie
Mogą być magazynowane	Nie mogą być magazynowane

Przegląd różnic między towarem a usługą uzmysławia nam, **jak trudne jest zagadnienie określenia jakości usługi a następnie ocena tej jakości.**

Aby zwiększyć prawdopodobieństwo świadczenia usługi w sposób odpowiadający oczekiwaniom konsumenta stosowane są pośrednie instrumenty zapewnienia jakości.

Mogą nimi być:

- kwalifikacje osób świadczących usługi,
- wymagania kwalifikacyjne wobec kierowników, pracowników recepcji i innych pracowników, wynikające z przepisów dotyczących rodzaju i kategorii obiektu,
- wyposażenie techniczne wykorzystywane w procesie świadczenia usług, narzędzia, materiały, pomieszczenia itp., których jakość, jako przedmiotów materialnych, daje się ustalać w sposób bardziej wymierny,
- wymagania budowlane, sanitarne i przeciwpożarowe, wymagania co do wyposażenia obiektów hotelarskich
- ustalone procedury świadczenia usług w sposób powtarzalny, akceptowane przez klienta lub wynikające ze sprawdzonej praktyki.
- procedury rezerwacji, procedury postępowania zalecane przez sieci hotelowe.

W odniesieniu do określania jakości usług noclegowych takim instrumentem pośrednim są wymagania kategoryzacyjne dla turystycznych obiektów noclegowych.

2. Ustawa o usługach turystycznych

Podstawę prawną wprowadzenia wymagań co do wyposażenia, kwalifikacji personelu, zakresu świadczonych usług, w tym usług gastronomicznych dla obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których świadczone są usługi hotelarskie stanowi **ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 roku o usługach turystycznych (Dz. U. Nr 133, poz. 884 z późn. zm.)**.

Ustawa weszła w życie z dniem 1 lipca 1998 roku.

Ustawa o usługach turystycznych wprowadza:

- koncesjonowanie organizatorów turystyki i pośredników turystycznych,
- klasyfikację i kategoryzację turystycznych obiektów noclegowych,
- licencjonowanie pilotów wycieczek i przewodników turystycznych.
- W ustawie przyjęto następującą definicję usług hotelarskich;
- „usługi hotelarskie - krótkotrwale, ogólnie dostępne wynajmowanie domów, mieszkań, pokoi, miejsc noclegowych, a także miejsc na ustawienie namiotów lub przyczep samochodowych oraz świadczenie usług z tym związanych”.

Jeśli ktoś będzie chciał prowadzić na terenie wiejskim hotel, motel, pensjonat, dom wycieczkowy, schronisko, schronisko młodzieżowe, kemping czy też pole biwakowe - będzie musiał uzyskać zaszeregowanie tego obiektu do odpowiedniego rodzaju i kategorii we właściwym urzędzie wojewódzkim.

Wymagania co do wyposażenia, kwalifikacji personelu i zakresu świadczonych usług, w tym usług gastronomicznych, określone zostały w załącznikach do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 1999 roku w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie (Dz. U. Nr 10, poz. 87).

Usługi hotelarskie mogą być świadczone również w **innych obiektach**.

W tym przypadku usługi hotelarskie będą mogły być świadczone, jeżeli obiekty te spełniają:

1. wymagania co do wyposażenia, określone w załączniku nr 6 do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 1999 roku w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie (Dz. U. Nr 10, poz. 87)

2. wymagania sanitarne, budowlane, przeciwpożarowe i inne, określone odrębnymi przepisami.

Ustawa nakłada na świadczącego usługi hotelarskie w innych obiektach obowiązek zgłoszenia tego obiektu do ewidencji obiektów hotelarskich, którą prowadzi - wójt /burmistrz, prezydent - właściwy ze względu na miejsce położenia obiektu.

Wójt / burmistrz/ prezydent miasta ma prawo dokonywać kontroli wszystkich pomieszczeń i urządzeń wchodzących w skład kontrolowanych obiektów, a także żądać okazania dokumentów potwierdzających spełnienie przez obiekt wymagań sanitarnych, budowlanych, przeciwpożarowych i innych, określonych w odrębnych przepisach.

W świetle ustawy o usługach turystycznych - nazwa „Pensjonat” zastrzeżona jest dla obiektów posiadających co najmniej 7 pokoi i świadczących dla swoich klientów całodienne wyżywienie. Pensjonaty - to obiekty podlegające ustawowej kategoryzacji, zobowiązane do uzyskania zaszeregowania do określonej kategorii na podstawie decyzji administracyjnej.

Pozostałe typy obiektów nie będą podlegały ustawowej kategoryzacji.

2.1. Kategoryzacja wiejskiej bazy noclegowej

Wprowadzenie w życie systemu klasyfikacji i kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej powinno zdecydowanie przyczynić się do poprawy jakości usług noclegowych i żywieniowych świadczonych turystom przez mieszkańców wsi.

Określenie minimalnych wymagań kategoryzacyjnych to element wykreowania marki produktu turystycznego polskiej wsi.

To również dostosowywanie jakości polskiej oferty do standardów europejskich oraz umożliwienie tej ofercie konkurencyjności na międzynarodowym rynku usług turystycznych.

Wprowadzenie kategoryzacji to nowe szanse dla Polski na rynku krajowym i zagranicznym. Jej brak może doprowadzić do osłabienia rozwoju rynku.

Głównym celem kategoryzacji jest zapewnienie jakości poprzez wyznaczenie podstawowego jej poziomu, chronionego administracyjnie, poniżej którego świadczenie usług nie jest dopuszczalne zarówno ze względu na wymagania sanitarne, jak i szerzej rozumianą ochronę interesów klienta.

Przejrzyste określenie ogólnokrajowych standardów, dostosowanych do standardów europejskich, to wiarygodna informacja dla klienta, ułatwiająca mu podjęcie decyzji o zakupie.

Dokonanie zakupu usługi opatrzonej znakiem jakości, firmowanym przez ogólnokrajową organizację turystyki wiejskiej oraz świadomość istnienia instancji odwoławczej, daje klientowi poczucie bezpieczeństwa.

Profesjonalnie prowadzona inspekcja zapewnić powinna zgodność deklaracji o poziomie i zakresie usług z rzeczywistością, co przyczyni się do zadowolenia klienta.

Zadowolony klient jest najlepszym ambasadorem danego obiektu, miejscowości czy kraju. Najważniejsze grupy kryteriów stanowiące podstawę systemu kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej w krajach gospodarki rynkowej:

1. usytuowanie obiektu i warunki otoczenia
(cisza, perspektywa widokowa, ogród do użytku gości, itp.)
2. bezpieczeństwo w domu i w gospodarstwie
(brak źródeł zagrożeń, oświetlenie podwórza, apteczka itp.)
3. utrzymanie porządku i czystości w domu i w całym gospodarstwie
4. jakość mieszkania
(rozkład pokoi, oświetlenie, jakość ścian, podłóg, urządzeń sanitarnych, ogrzewanie)
5. umeblowanie i wyposażenie
(jakość pościeli, naczyń, mebli, zastaw itp.)
6. przygotowanie całej rodziny do przyjmowania gości
(znajomość regionu, możliwość porozumiewania się w językach obcych).

3. Proekologiczne rozwiązania w obiektach noclegowych

Nie będzie dalszego wzrostu w światowej gospodarce turystycznej bez wzrostu nakładów.

Poziom cen oraz jakość usług i jakość środowiska naturalnego będą odgrywały coraz większą rolę w wyborze celu podróży i miejsca zakwaterowania.

W systemie kategoryzacji Andaluzyjskiej sieci obiektów agroturystycznych zawarte są już wymogi ekologiczne, które zaczną obowiązywać w ciągu dwóch najbliższych lat. Przewiduje się, że z przytoczonej listy wymogów przynajmniej połowa warunków powinna być spełniona:

- segregacja odpadów (szkło, makulatura, odpady organiczne itp.)
- kompostowanie odpadów organicznych
- nie należy używać żywności indywidualnie porcjowanej
- ograniczyć do minimum zużycie opakowań jednorazowych, bezzwrotnych
- oferta artykułów żywnościowych produkcji własnej i lokalnej
- ekologiczne środki czystości
- baterie z funkcją oszczędnego zużycia wody w prysznicu i umywalkach
- mydło w płynie, a nie w kostkach do indywidualnego użycia
- używanie papieru ekologicznego i /lub makulaturowego
- sprzęt AGD z funkcją oszczędzania energii elektrycznej; lodówka bez freonu (FCKW)
- pomieszczenia z izolacją cieplną
- meble i elementy wystroju wnętrza z naturalnych surowców
- informacja dla turystów o zasadach ochrony środowiska, korzystania z udogodnień i przestrzegania zachowań proekologicznych.

4. Czego poszukują na wsi warszawiacy:

Badanie przeprowadzono podczas IV Jarmarku Agroturystycznego w listopadzie 1996 roku - w badaniu uczestniczyło 289 osób, 54,7 % badanych to kobiety, 72,7% badanych to członkowie rodzin, 33,9% badanych to ludzie w wieku 41-60 lat, a 27,0% to ludzie w wieku 31-40 lat, 45,7% badanych to ludzie z wykształceniem średnim, a 44,3% z wykształceniem wyższym.

Segment warszawskich odbiorców usług agroturystycznych możemy określić jako grupę małżeństw w wieku 30-60 lat z dziećmi, o wykształceniu średnim lub wyższym. Są to rodziny o średnim, lub nieco wyższym niż średni, poziomie życia.

Zwrócić należy uwagę na fakt, iż 56,4% ankietowanych korzysta z samochodu jako głównego środka lokomocji. Jest to wniosek dla kwaterodawców, że gwarancja bezpiecznego stanowiska dla pojazdu może stanowić ważny element przy wyborze oferty.

Z przeprowadzonego badania wynika, że najlepszym źródłem informacji są jarmarki agroturystyczne, następnie telewizja, katalogi i foldery, znajomi, prasa.

Najważniejszymi motywami poszukiwania oferty agroturystycznej są:

spędzanie urlopu w ulubionym środowisku - 40,8%

chęć zmiany otoczenia, cisza, spokój, kontakt z naturą - 36,3%

czyste powietrze, swoboda, aktywny wypoczynek z rodziną - 35,3% a zapoznanie się z ciekawym regionem - 27,3%

tanie spędzenie urlopu - 15,9% a kontakt z obyczajami, kultura ludowa - 15,6%

wiejskie wyżywienie - 12,8%

realizowanie swoich zainteresowań - 10,0%

chęć zapewnienia dzieciom kontaktu ze zwierzętami, życiem i pracą w gospodarstwie - 7,3% a kontakt z gospodarzami, uczestniczenie w pracach gospodarskich - 5,9%.

Średnia długość urlopu wynosi do 14 dni - tak deklarowało 57,1% badanych, na tydzień wyjeżdża 20,1% ankietowanych, a na trzy tygodnie - 15,2%.

Rodzaje najczęściej wybieranych ofert:

- nocleg z pełnym wyżywieniem wybierało 43,9% ankietowanych a nocleg z dwoma posiłkami - 26,3%,
- nocleg z możliwością samodzielnego przygotowania posiłków - 19,0%.

Najczęściej wybieranym rodzajem kwatery wiejskiej jest pokój - 65,4% ankietowanych, mieszkanie wybiera 14,5% a dom do wynajęcia 12,5%

Preferowane formy spędzania czasu wolnego podczas pobytu w gospodarstwie wiejskim przedstawiają się następująco:

- 82% pytanych zamierza zwiedzić okolicę i zabytki
- 64% ankietowanych chce dużo spacerować
- 54% chce spędzić czas na zbieraniu malin, grzybów i jagód
- 50% chce aktywnie wypoczywać.

5. Rola stowarzyszeń w rozwoju turystyki w środowisku wiejskim

Przejmowanie organizacji, inwestowania i obsługi turystów przez ludność wiejską, związaną dotychczas funkcjonalnie z produkcją rolniczą, powoduje powstawanie wielu problemów natury formalnoprawnej, ekonomiczno-finansowej i społecznej.

Jednocześnie, na dzisiejszym etapie rozwoju gospodarki turystycznej o sukcesie lokalnej oferty turystycznej, w tym oferty turystycznej polskiej wsi, decyduje wysoki profesjonalizm badań rynku, przygotowania kompleksowej oferty dla poszczególnych segmentów rynku, sposobu jej prezentowania, promowania i dystrybucji.

Mieszkańcy wsi, działający indywidualnie, napotykają na wiele problemów, których rozwiązywanie w pojedynkę jest ogromnie trudne.

W krajach o długoletniej tradycji turystyki wiejskiej wiodącą rolę w rozwijaniu tej formy turystyki pełnią stowarzyszenia reprezentujące interesy prywatnych kwaterodawców.

Analiza porównawcza Organizacji Turystyki Wiejskiej w czterech krajach europejskich: Islandii, Hiszpanii, Austrii i w Niemczech, pozwala na następujące spostrzeżenia:

- we wszystkich czterech krajach działają stowarzyszenia, organizacje „non profit”, zrzeszające przede wszystkim prywatnych kwaterodawców wiejskich
- we wszystkich czterech krajach głównymi celami tych stowarzyszeń są: reprezentowanie interesów członków, marketing, szkolenia, kategoryzacja i kontrola jakości
- we wszystkich czterech krajach stowarzyszenia kwaterodawców wiejskich współpracują z regionalnymi i krajowymi organizacjami i instytucjami turystycznymi, a członkowie tych stowarzyszeń zasiadają w regionalnych i krajowych radach do spraw turystyki
- we wszystkich czterech krajach stowarzyszenia te współpracują z Ministerstwem Rolnictwa
- we wszystkich czterech krajach źródłami finansowania działalności stowarzyszeń są składki członkowskie, a ponadto fundusze pomocy Unii Europejskiej, fundusze budżetu państwa - uzyskiwane zarówno z turystyki jak i z rolnictwa oraz wpłaty członków wspierających.

Dz.U.97.133.884

zm.: Dz.U.97.158.1043

zm.: Dz.U.98.113.714

zm.: Dz.U.99.40.401

USTAWA

z dnia 29 sierpnia 1997 r.

o usługach turystycznych.

(Dz. U. z dnia 29 października 1997 r.)

Rozdział 1

Przepisy ogólne

Art. 1. Ustawa określa warunki świadczenia, przez przedsiębiorców krajowych i zagranicznych, usług turystycznych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a także za granicą, jeżeli umowy z klientami o świadczenie tych usług są zawierane na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 2. Przedsiębiorcy zagraniczni mogą świadczyć usługi turystyczne na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na warunkach określonych w ustawie i wyłącznie przez przedstawicielstwo utworzone zgodnie z odrębnymi przepisami dotyczącymi prowadzenia działalności gospodarczej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez przedstawicielstwa przedsiębiorców zagranicznych.

Art. 3. Przez użyte w ustawie określenia należy rozumieć:

- 1) usługi turystyczne - usługi przewodnickie, usługi hotelarskie oraz wszystkie inne usługi świadczone turystom lub odwiedzającym,
- 2) impreza turystyczna - co najmniej dwie usługi turystyczne tworzące jednolity program i objęte wspólną ceną, jeżeli usługi te obejmują nocleg lub trwają ponad 24 godziny albo jeżeli program przewiduje zmianę miejsca pobytu,
- 3) wycieczka - rodzaj imprezy turystycznej, której program obejmuje zmianę miejsca pobytu jej uczestników,
- 4) organizowanie imprez turystycznych - przygotowywanie, oferowanie i realizacja imprez turystycznych,
- 5) organizator turystyki - przedsiębiorca organizujący imprezę turystyczną,
- 6) pośrednik turystyczny - przedsiębiorca, którego działalność polega na wykonywaniu, na zlecenie klienta, czynności faktycznych i prawnych związanych z zawieraniem umów o świadczenie usług turystycznych,

- 7) agent turystyczny - przedsiębiorca, którego działalność polega na stałym pośredniczeniu w zawieraniu umów o świadczenie usług turystycznych na rzecz organizatorów turystyki posiadających koncesje w kraju lub na rzecz innych usługodawców posiadających siedzibę w kraju,
- 8) (1) usługi hotelarskie - krótkotrwale, ogólnie dostępne wynajmowanie domów, mieszkań, pokoi, miejsc noclegowych, a także miejsc na ustawienie namiotów lub przyczep samochodowych oraz świadczenie, w obrębie obiektu, usług z tym związanych,
- 9) turysta - osobę, która podróżuje do innej miejscowości poza swoim stałym miejscem pobytu na okres nie przekraczający 12 miesięcy, dla której celem podróży nie jest podjęcie stałej pracy w odwiedzanej miejscowości i która korzysta z noclegu przynajmniej przez jedną noc,
- 10) odwiedzający - osobę, która podróżuje do innej miejscowości poza swoim stałym miejscem pobytu, dla której celem podróży nie jest podjęcie stałej pracy w odwiedzanej miejscowości oraz nie korzystającą z noclegu,
- 11) klient - osobę, która zamierza zawrzeć lub zawarła umowę o świadczenie usług turystycznych na swoją rzecz lub na rzecz innej osoby, a zawarcie tej umowy nie stanowi przedmiotu jej działalności gospodarczej, jak i osobę, na rzecz której umowa została zawarta, a także osobę, której przekazano prawo do korzystania z usług turystycznych objętych uprzednio zawartą umową,
- 12) przedsiębiorca krajowy - osobę fizyczną mającą miejsce stałego pobytu w kraju oraz osobę prawną i nie posiadającą osobowości prawnej jednostkę organizacyjną, utworzone zgodnie z przepisami prawa polskiego i mające siedzibę w kraju,
- 13) przedsiębiorca zagraniczny - osobę fizyczną mającą miejsce stałego pobytu za granicą oraz osobę prawną i nie posiadającą osobowości prawnej spółkę tych osób, utworzone zgodnie z przepisami państw obcych i mające siedzibę za granicą.

Rozdział 2 (2)

Organizatorzy turystyki, pośrednicy i agenci turystyczni

Art. 4. 1. Działalność gospodarcza polegająca na organizowaniu imprez turystycznych oraz na pośredniczeniu na zlecenie klientów w zawieraniu umów o świadczenie usług turystycznych wymaga uzyskania zezwolenia.

2. Nie wymaga uzyskania zezwolenia działalność agentów turystycznych polegająca na stałym pośredniczeniu w zawieraniu umów o świadczenie usług turystycznych na rzecz organizatorów turystyki posiadających zezwolenie lub na rzecz innych usługodawców posiadających siedzibę w kraju.

Art. 5. 1. Zezwolenia, o którym mowa w art. 4 ust. 1, udziela się na czas nie oznaczony, jeżeli przedsiębiorca spełnia następujące warunki:

- 1) zapewnia kierowanie działalnością przedsiębiorstwa oraz działalnością jego jednostek organizacyjnych samodzielnie dokonujących czynności prawnych przez osoby:
 - a) posiadające odpowiednie wykształcenie i praktykę, o których mowa w art. 6 ust. 1 i 2,
 - b) nie karane za przestępstwa przeciwko zdrowiu i życiu, wiarygodności dokumentów, mieniu oraz przeciwko obrotowi gospodarczemu,

- 2) przedstawi dowód zapewnienia pokrycia kosztów powrotu klienta do kraju, w wypadku gdy organizator turystyki wbrew obowiązkowi nie zapewnia tego powrotu, a także na pokrycie zwrotu wpłat wniesionych przez klientów w razie niewykonania zobowiązań umownych, w formie:
 - a) umowy gwarancji bankowej lub ubezpieczeniowej albo
 - b) umowy ubezpieczenia na rzecz klientów.
2. Obowiązek posiadania gwarancji lub umowy ubezpieczenia, o których mowa w ust. 1 pkt 2, dotyczy całego okresu prowadzonej działalności.
3. Treść gwarancji lub umowy ubezpieczenia, o których mowa w ust. 1 pkt 2, obejmuje upoważnienie dla wojewody lub wskazanej przez niego jednostki do wydawania dyspozycji wypłaty zaliczki na pokrycie kosztów powrotu klienta do kraju.

Art. 6. 1. Działalnością w zakresie organizowania imprez turystycznych oraz działalnością w zakresie pośrednictwa w zawieraniu umów o świadczenie usług turystycznych, o której mowa w art. 4 ust. 1, mogą kierować osoby posiadające:

- 1) rok praktyki w obsłudze turystów i ukończone studia wyższe z zakresu turystyki i rekreacji, prawa, ekonomii, zarządzania i marketingu,
 - 2) lata praktyki w obsłudze turystów i ukończoną szkołę średnią z zakresu obsługi turystów lub ukończone studia wyższe inne niż wymienione w pkt 1,
 - 3) lata praktyki w obsłudze turystów i ukończoną szkołę średnią inną niż wymieniona w pkt 2.
2. Za praktykę w obsłudze turystów, o której mowa w ust. 1, uważa się samodzielne prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie organizowania imprez turystycznych lub pośrednictwa w zawieraniu umów o świadczenie usług turystycznych, kierowanie jednostkami organizującymi imprezy turystyczne, pracę na stanowiskach związanych z przygotowywaniem i zawieraniem umów o świadczenie usług turystycznych, samodzielne przygotowywanie programów imprez turystycznych, a także wykonywanie zadań przewodnika turystycznego i pilota wycieczek.
3. Potwierdzeniem praktyki, o której mowa w ust. 2, jest zaświadczenie o wpisie do ewidencji gospodarczej albo zaświadczenie wydane przez jednostkę organizacyjną powierzającą zainteresowanemu czynności przy obsłudze turystów.

Art. 7. 1. Udzielenie, odmowa udzielenia, cofnięcie i ograniczenie zakresu zezwolenia, o którym mowa w art. 4 ust. 1, następuje w formie decyzji administracyjnej.

2. Organem właściwym do udzielenia, odmowy udzielenia, cofnięcia i ograniczenia zakresu zezwolenia, o którym mowa w art. 4 ust. 1, jest wojewoda właściwy dla siedziby przedsiębiorcy.
3. Wniosek o udzielenie zezwolenia, o którym mowa w art. 4 ust. 1, powinien zawierać:
 - 1) oznaczenie przedsiębiorcy i jego siedziby (miejsca zamieszkania),
 - 2) określenie zakresu i rodzaju działalności wymagającej zezwolenia,
 - 3) wskazanie miejsca wykonywania działalności objętej zezwoleniem,
 - 4) dokumenty potwierdzające spełnienie warunków, o których mowa w art. 5.

4. Wojewoda odmawia udzielenia zezwolenia, a wydane zezwolenie cofa albo ogranicza jego zakres w stosunku do wniosku o udzielenie zezwolenia, jeżeli przedsiębiorca nie spełnia wymagań niezbędnych do jego udzielenia.

Art. 8. 1. Wojewoda przesyła kopię zezwolenia, o którym mowa w art. 4 ust. 1, oraz dane dotyczące formy zapewnienia pokrycia kosztów i zwrotu wpłat, o których mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2, Prezesowi Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki.

2. Prezes Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki, na podstawie zezwoleń i danych dotyczących formy zapewnienia pokrycia kosztów i zwrotu wpłat, o których mowa w ust. 1, prowadzi centralny rejestr zezwoleń, zwany dalej „rejestrem”.

3. Wpisu do rejestru dokonuje się z urzędu, na podstawie zezwoleń i danych, o których mowa w ust. 1.

4. Prezes Rady Ministrów, w drodze rozporządzenia, określa szczegółowe zasady i tryb prowadzenia centralnego rejestru zezwoleń.

Art. 9. 1. Wojewoda jest uprawniony do kontroli prowadzonej przez przedsiębiorcę działalności gospodarczej, o której mowa w art. 4 ust. 1, w zakresie:

- 1) spełniania wymagań niezbędnych do uzyskania zezwolenia,
- 2) zgodności prowadzonej działalności z wydanym zezwoleniem,
- 3) przestrzegania warunków wykonywania działalności gospodarczej określonych ustawą.

2. Wojewoda może wezwać przedsiębiorcę do usunięcia stwierdzonych uchybień w wyznaczonym terminie, pod rygorem cofnięcia lub ograniczenia zakresu zezwolenia.

Art. 10. 1. Organizator turystyki oraz pośrednik turystyczny są obowiązani przedkładać organowi udzielającemu zezwolenia dokumenty

potwierdzające zawarcie kolejnych umów gwarancji lub ubezpieczenia, o których mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2, przed upływem terminu obowiązywania umowy poprzedniej.

2. Minister właściwy do spraw finansów publicznych, w drodze rozporządzenia, uwzględniając zakres i rodzaj działalności prowadzonej

przez organizatorów turystyki i pośredników turystycznych, określa:

- 1) minimalną wysokość sumy gwarancji, o których mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 lit. a),
- 2) minimalną wysokość sumy gwarancyjnej na rzecz jednego klienta z tytułu umowy ubezpieczenia, o której mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 lit. b).

Art. 10a. 1. Wojewoda może cofnąć wydane zezwolenie albo ograniczyć jego zakres w następujących wypadkach:

- 1) prawomocnego orzeczenia sądu zakazującego przedsiębiorcy - osobie fizycznej prowadzenia działalności objętej zezwoleniem,
- 2) naruszania obowiązków określonych ustawą, gdy powoduje to zagrożenie bezpieczeństwa lub dóbr osobistych klientów, a także poważne zagrożenie interesów majątkowych klientów.

2. Przedsiębiorca, któremu cofnięto zezwolenie, a także przedsiębiorca, który prowadził działalność bez uzyskania wymaganego zezwolenia, nie może uzyskać żadnego z tych zezwoleń, o

których mowa w art. 4 ust. 1, w okresie 3 lat od daty cofnięcia zezwolenia lub ujawnienia prowadzenia działalności bez zezwolenia.

Rozdział 3

Ochrona klienta

Art. 11. Do umów zawieranych przez organizatorów turystyki z klientami stosuje się przepisy Kodeksu cywilnego, o ile przepisy niniejszej ustawy nie stanowią inaczej.

Art. 12. 1. Organizator turystyki lub pośrednik turystyczny, który proponuje klientom imprezy turystyczne lub usługi turystyczne,

udostępniając im odpowiednie informacje pisemne, a w szczególności broszury, foldery, katalogi jest obowiązany wskazać w tych materiałach w sposób dokładny i zrozumiały:

- 1) cenę imprezy turystycznej lub usługi turystycznej albo sposób jej ustalenia,
- 2) miejsce pobytu lub trasę imprezy,
- 3) rodzaj, klasę, kategorię lub charakterystykę środka transportu,
- 4) położenie, rodzaj i kategorię obiektu zakwaterowania, według przepisów kraju pobytu,
- 5) ilość i rodzaj posiłków,
- 6) program zwiedzania i atrakcji turystycznych,
- 7) kwotę lub procentowy udział zaliczki w cenie imprezy turystycznej lub usługi turystycznej oraz termin zapłaty całej ceny,
- 8) termin powiadomienia klienta o ewentualnym odwołaniu imprezy turystycznej lub usługi turystycznej z powodu niewystarczającej liczby zgłoszeń, jeżeli realizacja usług jest uzależniona od liczby zgłoszeń,
- 9) podstawy prawne umowy i konsekwencje prawne wynikające z umowy.

2. Jeżeli umowa zawarta z klientem nie zawiera odmiennych postanowień, to odpowiednie wskazania zawarte w informacjach pisemnych, o których mowa w ust. 1 pkt 1-8, stają się elementem umowy.

Art. 13. 1. Organizator turystyki lub pośrednik turystyczny jest obowiązany podać klientowi, przed zawarciem umowy:

- 1) ogólne informacje o obowiązujących przepisach paszportowych i wizowych oraz o przeciwwskazaniach zdrowotnych do udziału w imprezie turystycznej,
- 2) informację o możliwości zawarcia umowy ubezpieczenia od kosztów rezygnacji z udziału w imprezie turystycznej oraz o zakresie ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków i kosztów leczenia.

2. Organizator turystyki jest obowiązany poinformować klienta o szczególnych zagrożeniach życia i zdrowia na odwiedzanych obszarach oraz o możliwości ubezpieczenia z tym związanego. Dotyczy to także zagrożeń powstałych po zawarciu umowy. 3. Organizator turystyki jest obowiązany, przed rozpoczęciem imprezy turystycznej, podać klientom:

- 1) nazwisko lub nazwę lokalnego przedstawiciela organizatora turystyki (lub innej instytucji), do którego klient może zwracać się w razie trudności, a także jego adres i numer telefonu,
 - 2) w odniesieniu do imprez turystycznych dla dzieci - informację o możliwości bezpośredniego kontaktu z dzieckiem lub osobą odpowiedzialną w miejscu pobytu dziecka,
 - 3) planowany czas przejazdu, miejsca i czas trwania postojów.
4. Udzielenie informacji, o których mowa w ust. 1-3, nie zwalnia organizatora turystyki od obowiązku opieki nad turystami.

Art. 14. 1. Umowa o świadczenie usług turystycznych polegających na organizowaniu imprez turystycznych wymaga formy pisemnej.

2. Umowa powinna określać:

- 1) (3) organizatora turystyki i numer jego zezwolenia oraz imię i nazwisko osoby, która w jego imieniu umowę podpisała,
 - 2) miejsce pobytu lub trasę wycieczki,
 - 3) czas trwania imprezy turystycznej,
 - 4) program imprezy turystycznej obejmujący rodzaj, jakość i terminy oferowanych usług, w tym:
 - a) rodzaj, charakter i kategorię środka transportu oraz datę, godzinę, miejsce wyjazdu i planowanego powrotu,
 - b) położenie, rodzaj i kategorię obiektu hotelarskiego zgodnie z przepisami kraju pobytu lub opis wyposażenia obiektów nie zaliczanych do rodzajów i kategorii,
 - c) ilość i rodzaj posiłków,
 - d) program zwiedzania i inne usługi wliczone w cenę imprezy turystycznej,
 - 5) cenę imprezy turystycznej, wraz z wyszczególnieniem wszelkich koniecznych należności, podatków i opłat, jeżeli nie są one zawarte w cenie, oraz wyraźne sformułowanie okoliczności, które mogą spowodować podwyższenie ceny zgodnie z art. 17,
 - 6) sposób zapłaty,
 - 7) rodzaj i zakres ubezpieczenia turystów,
 - 8) sposób zgłaszania reklamacji związanych z wykonywaniem usług przez organizatora turystyki lub osobę z nim współpracującą wraz z podaniem terminu zgłaszania takich reklamacji,
 - 9) wymagania specjalne, o których klient powiadomił organizatora turystyki lub pośrednika turystycznego i na które strony umowy wyraziły zgodę,
 - 10) podstawy prawne umowy i konsekwencje prawne wynikające z umowy.
3. Organizatorzy turystyki, organizujący imprezy turystyczne za granicą, mają obowiązek zawarcia na rzecz osób uczestniczących w tych imprezach umów ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków i kosztów leczenia.
4. (4) Organizator turystyki jest obowiązany wydać klientowi wpłacającemu należność za imprezę turystyczną lub zaliczkę przekraczającą 10% tej sumy:
- 1) pisemne potwierdzenie posiadania gwarancji, o której mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 lit. a), wraz ze wskazaniem sposobu ubiegania się o wypłatę środków z tej gwarancji w wypadkach określonych ustawą, lub

2) pisemne potwierdzenie zawarcia umowy ubezpieczenia, o której mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 lit. b), wraz ze wskazaniem sposobu ubiegania się o wypłatę środków z umowy ubezpieczenia.

5. (5) Organizator, który przed rozpoczęciem imprezy turystycznej jest zmuszony, z przyczyn od niego niezależnych, zmienić istotne warunki umowy z klientem, z zastrzeżeniem art. 17, powinien niezwłocznie o tym powiadomić klienta. W takiej sytuacji klient powinien niezwłocznie poinformować organizatora, czy:

- 1) przyjmuje proponowaną zmianę umowy albo
- 2) odstępuje od umowy za natychmiastowym zwrotem wszystkich wniesionych świadczeń i bez obowiązku zapłaty kary umownej.

6. (6) Jeżeli klient, zgodnie z ust. 5, odstępuje od umowy lub jeżeli organizator odwołuje imprezę turystyczną z przyczyn niezależnych od klienta, klient ma prawo, według swojego wyboru:

- 1) uczestniczyć w imprezie zastępczej o tym samym lub wyższym standardzie, chyba że zgodzi się na imprezę o niższym standardzie za zwrotem różnicy w cenie,
- 2) żądać natychmiastowego zwrotu wszystkich wniesionych świadczeń.

7. (7) W wypadkach określonych w ust. 6 klient może dochodzić odszkodowania za niewykonanie umowy, chyba że odwołanie imprezy turystycznej nastąpiło z powodu:

- 1) zgłoszenia się mniejszej liczby uczestników niż liczba minimalna określona w umowie, a organizator powiadomił o tym klienta w uzgodnionym terminie,
- 2) siły wyższej.

Art. 15. 1. (8) Niedopełnienie obowiązków określonych w art. 12 ust. 1, art. 13 i art. 14 może być, zgodnie z art. 10a ust. 1 pkt 2, uznane przez wojewodę za podstawę cofnięcia lub ograniczenia zezwolenia. Nie ogranicza to możliwości dochodzenia przez klienta odszkodowania.

2. (9) Powierzenie przez organizatora turystyki samodzielnego wykonania zadań przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek osobie nieuprawnionej lub nie znającej odpowiedniego języka może stanowić również podstawę cofnięcia lub ograniczenia zezwolenia organizatora turystyki.

Art. 16. 1. Organizator turystyki nie może żądać od klienta żadnych kwot z tytułu odstąpienia od umowy, poza uzasadnioną opłatą manipulacyjną, jeżeli klient, odstępując od umowy, wskaże osobę spełniającą warunki udziału w imprezie turystycznej, której przekaze uprawnienia i która przejmie obowiązki wynikające z tej umowy.

2. W przypadku określonym w ust. 1 organizator turystyki jest obowiązany zwrócić wszelkie wpłacone przez klienta kwoty na poczet ceny imprezy turystycznej.

Art. 17. 1. Cena ustalona w umowie nie może być podwyższona, chyba że umowa wyraźnie przewiduje możliwość podwyższenia ceny, a organizator turystyki udokumentuje wpływ na podwyższenie ceny jednej z następujących okoliczności:

- 1) wzrostu kosztów transportu,
- 2) wzrostu ceł, podatków lub opłat należnych za takie usługi, jak lotniskowe, załadunkowe lub przeładunkowe w portach morskich i lotniczych,
- 3) wzrostu kursów walut.

2. W okresie 20 dni przed datą wyjazdu cena ustalona w umowie nie może być podwyższona.

Art. 18. 1. Organizator turystyki nie może w umowie lub przez inną czynność prawną wyłączyć lub ograniczyć swojej odpowiedzialności za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umów zawieranych z klientami.

2. Ograniczenie odpowiedzialności, o której mowa w ust. 1, może wynikać jedynie z:

- 1) przepisów obowiązujących w kraju pobytu, w odniesieniu do usług świadczonych przez miejscowych usługodawców,
- 2) postanowień umów międzynarodowych,
- 3) przepisów szczególnych, - pod warunkiem wyraźnego zastrzeżenia w umowie.

Art. 19. 1. Postanowienia umów zawieranych przez organizatorów turystyki z klientami mniej korzystne dla klientów niż postanowienia niniejszej ustawy są nieważne.

2. W miejsce postanowień umowy mniej korzystnych dla klienta obowiązują przepisy ustawy.

Rozdział 4

Przewodnicy turystyczni i piloci wycieczek

Art. 20. 1. Przewodnikiem turystycznym lub pilotem wycieczek może być osoba, która posiada uprawnienia określone ustawą.

2. Do zadań przewodnika turystycznego należy oprowadzanie wycieczek, fachowe udzielanie ich uczestnikom informacji o kraju, odwiedzanych miejscowościach, obszarach i obiektach oraz sprawowanie opieki nad uczestnikami wycieczki.

3. Do zadań pilota wycieczek należy sprawowanie, w imieniu organizatora turystyki, opieki nad uczestnikami imprezy turystycznej w niezbędnym zakresie, wynikającym z charakteru imprezy, oraz czuwanie nad sposobem wykonywania usług świadczonych na rzecz uczestników podczas imprezy, a także reprezentowanie organizatora turystyki wobec kontrahentów świadczących usługi w trakcie trwania imprezy.

Art. 21. 1. Przewodnicy turystyczni otrzymują uprawnienia następujących rodzajów:

- 1) przewodników górskich dla określonych obszarów górskich,
- 2) przewodników miejskich dla poszczególnych miast,
- 3) przewodników terenowych dla poszczególnych województw lub regionów.

2. Uprawnienia przewodników górskich dzielą się na trzy klasy w zależności od stopnia trudności tras i wycieczek.

3. (10) Uprawnienia przewodnika terenowego obejmują również miasta położone w obrębie województwa lub regionu. Prezes Rady Ministrów, w drodze rozporządzenia, może określić miasta, dla których są wymagane uprawnienia przewodnika miejskiego.

Art. 22. Uprawnienia przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek otrzymuje osoba, któ-

ra:

- 1) ukończyła 18 lat,
- 2) ukończyła szkołę średnią,
- 3) posiada stan zdrowia umożliwiający wykonywanie zadań przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek,
- 4) nie była karana za przestępstwa umyślne lub inne popełnione w związku z wykonywaniem zadań przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek,
- 5) odbyła szkolenie i praktykę oraz zdała egzamin na przewodnika turystycznego lub na pilota wycieczek.

Art. 23. Osoba ubiegająca się o wydanie uprawnień przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek podlega badaniom lekarskim wstępnym, a osoba posiadająca uprawnienia - badaniom okresowym, w trybie i zakresie określonym w przepisach o badaniach lekarskich pracowników.

Art. 24. 1. Szkolenie, o którym mowa w art. 22 pkt 5, mogą prowadzić jednostki organizacyjne lub osoby upoważnione na podstawie decyzji administracyjnej wojewody, które:

- 1) dysponują kadrą wykładowców posiadających wykształcenie wyższe oraz praktykę - w zakresie zagadnień objętym programem,
- 2) zapewnią warunki umożliwiające realizację zajęć, w tym także praktycznych, oraz odpowiednią obsługę biurową wraz z przechowywaniem i

udostępnianiem dokumentacji szkolenia.

2. Upoważnienie, o którym mowa w ust. 1, wydaje się na przeprowadzenie jednego szkolenia lub na stałe. Upoważnienie wydane na stałe może zostać cofnięte, jeżeli upoważniona jednostka organizacyjna lub osoba przestała spełniać warunki określone w ust. 1 lub gdy szkolenie jest prowadzone niezgodnie z obowiązującym programem.

Art. 25. 1. Egzamin przeprowadza komisja egzaminacyjna powoływana przez wojewodę właściwego ze względu na:

- 1) obszar uprawnień - dla przewodników turystycznych,
- 2) miejsce organizacji kursu - dla pilotów wycieczek.

2. W skład komisji egzaminacyjnych, o których mowa w ust. 1, wchodzi przedstawiciele stowarzyszeń zrzeszających przewodników turystycznych i pilotów wycieczek oraz organizacji biur podróży.

3. Wojewoda, o którym mowa w ust. 1 pkt 1, może odmówić dopuszczenia do egzaminu osoby, która nie spełnia warunków określonych w art. 22. Odmowa ta następuje w drodze decyzji administracyjnej.

Art. 26. 1. Uprawnienia przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek mogą być zawieszone za powtarzające się uchybienia w wykonywaniu zadań lub postępowaniu przewodnika turystycznego albo pilota wycieczek:

- 1) jeżeli uchybienie stwierdzą osoby uprawnione do kontroli,
- 2) w wypadku skarg potwierdzonych co do ich słuszności.

2. Zawieszenie uprawnień przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek może nastąpić na okres do 12 miesięcy. Przywrócenie zawieszonych uprawnień wojewoda może uzależnić od zdania egzaminu sprawdzającego, obejmującego część lub całość zakresu umiejętności wymaganych od przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek.

3. Egzamin sprawdzający przeprowadza komisja egzaminacyjna, o której mowa w art. 25 ust. 1.

Art. 27. Uprawnienia przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek cofa się, jeżeli przewodnik turystyczny lub pilot wycieczek:

- 1) przestał spełniać warunki, o których mowa w art. 22 pkt 3 i 4,
- 2) nie zdał egzaminu sprawdzającego, o którym mowa w art. 26 ust. 2.

Art. 28. 1. Uprawnienia przewodnikom turystycznym i pilotom wycieczek wydają, odmawiają wydania, zawieszają i przywracają oraz cofają wojewodowie, właściwi dla miejsca zamieszkania przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek, w drodze decyzji administracyjnej.

2. Ewidencję nadanych uprawnień przewodnikom turystycznym i pilotom wycieczek prowadzi wojewoda.

Art. 29. 1. Osoby wykonujące zadania przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek podlegają kontroli. Kontrola obejmuje:

- 1) posiadanie uprawnień co do ich obszaru i ważności,
 - 2) poprawność wykonywania zadań przewodnika turystycznego i pilota wycieczek.
2. Kontroli podlega także zapewnienie przez organizatorów turystyki opieki przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek nad uczestnikami imprezy turystycznej, przewidzianej w art. 30 i art. 31.
3. Kontroli, o której mowa w ust. 1 i 2, dokonują osoby imiennie upoważnione przez Prezesa Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki oraz przez wojewodów.
4. Osoby dokonujące kontroli powiadamiają o stwierdzonych uchybieniach wojewodę właściwego ze względu na miejsce dokonanej kontroli.
5. Wojewoda, o którym mowa w ust. 4, otrzymane wyniki kontroli przekazuje odpowiednio:
- 1) wojewodzie, który nadał uprawnienia przewodnikowi turystycznemu lub pilotowi wycieczek,
 - 2) Prezesowi Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki w sprawach dotyczących działalności organizatora turystyki.

Art. 30. 1. (11) Organizatorzy turystyki podlegający obowiązkowi uzyskania zezwolenia, określonego w art. 4 ust. 1, organizujący wycieczki w

kraju i za granicą, w których uczestniczy co najmniej 10 osób realizujących wspólny program, są obowiązani, jeżeli umowa nie stanowi inaczej, zapewnić uczestnikom opiekę osób posiadających uprawnienia:

- 1) przewodnika turystycznego - dla wycieczek w kraju,
- 2) pilota wycieczek - dla wycieczek w kraju, z wyjątkiem wymagających udziału przewodni-

ka turystycznego zgodnie z art. 34 ust. 2 pkt 4 ustawy, oraz dla wycieczek za granicą.

2. Przedsiębiorcy, o których mowa w ust. 1, są obowiązani wystawić przewodnikowi turystycznemu i pilotowi wycieczek pisemne zlecenie, określając w nim miejsce (obszar) i czas usługi przewodnickiej lub pilotarskiej, oraz upoważnienie do działania w imieniu organizatora w zakresie niezbędnym do prowadzenia imprezy turystycznej.

Art. 31. 1. Organizator turystyki organizujący wycieczki za granicą jest obowiązany zapewnić opiekę pilota posiadającego znajomość języka powszechnie znanego w kraju odwiedzanym lub języka uzgodnionego z kontrahentem zagranicznym.

2. Organizator turystyki organizujący wycieczki dla turystów z zagranicy jest obowiązany zapewnić opiekę przewodnika turystycznego i pilota wycieczek posiadających znajomość języka umożliwiającego swobodny kontakt z uczestnikami lub języka uzgodnionego z kontrahentem zagranicznym.

Art. 32. 1. Znajomość języka obcego dokumentuje się dyplomem ukończenia studiów filologicznych, nauczycielskiego kolegium języków obcych lub świadectwem ukończenia szkoły z obcym językiem wykładowym za granicą.

2. Osoby, które nie legitymują się dokumentami wymienionymi w ust. 1, mogą złożyć egzamin ze znajomości języka obcego przed komisją egzaminacyjną języków obcych, o której mowa w ust. 3.

3. Komisje egzaminacyjne języków obcych powołują wojewodowie spośród osób znajdujących się na liście Prezesa Urzędu Kultury Fizycznej i

Turystyki ogłoszonej w formie obwieszczenia w Dzienniku Urzędowym Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki.

4. (12) Minister Edukacji Narodowej, w drodze rozporządzenia, może uznać za udokumentowaną znajomość języka obcego potwierdzoną świadectwem wystawionym przez inne instytucje niż wymienione w ust. 1.

Art. 33. 1. Przewodnicy turystyczni mogą po przeszkoleniu oprowadzać obsługiwane wycieczki po muzeach, wystawach i zabytkach, gdy zadania tego nie wykonuje uprawniony pracownik etatowy.

2. W programie szkolenia przewodników turystycznych uwzględnia się znajomość muzeów położonych na obszarze ważności ich uprawnień.

3. (13) Minister Kultury i Sztuki, w drodze rozporządzenia, określa zasady szkolenia i wykonywania funkcji przewodnika turystycznego w muzeach i zabytkach.

Art. 34. (14) 1. Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, w drodze rozporządzenia, określa właściwość terytorialną organów powołujących komisje egzaminacyjne dla przewodników górskich.

2. Prezes Rady Ministrów, w drodze rozporządzenia, określa:

1) warunki, jakim powinien odpowiadać wniosek o nadanie uprawnień przewodnika turystycznego i pilota wycieczek,

2) warunki, jakim powinien odpowiadać wniosek o upoważnienie, o którym mowa w art. 24

ust. 1,

- 3) wysokość opłat za sprawdzenie kwalifikacji osób ubiegających się o uprawnienia przewodnika turystycznego i pilota wycieczek, sprawdzenie znajomości języka obcego przez przewodnika turystycznego i pilota wycieczek oraz wysokość wynagrodzenia egzaminatorów,
- 4) miasta i obszary, na których organizatorzy turystyki mają obowiązek zapewnienia udziału przewodnika turystycznego,
- 5) programy szkolenia i zasady egzaminowania kandydatów na przewodników turystycznych i pilotów wycieczek,
- 6) warunki uzyskiwania poszczególnych klas przewodników górskich, zakres terytorialny uprawnień przewodników górskich i stopień trudności tras oraz wycieczek prowadzonych przez przewodników górskich posiadających uprawnienia odpowiedniej klasy,
- 7) skład, sposób powoływania i odwoływania członków komisji egzaminacyjnych, o których mowa w art. 25,
- 8) skład i zasady działania komisji egzaminacyjnych języków obcych, o których mowa w art. 32 ust. 3, oraz wzory świadectw wydawanych przez te komisje,
- 9) wzory dokumentów potwierdzających posiadanie uprawnień przewodnika turystycznego i pilota wycieczek.

Rozdział 5

Usługi hotelarskie

Art. 35. 1. Usługi hotelarskie mogą być świadczone w obiektach hotelarskich, które spełniają:

- 1) wymagania co do wielkości obiektu, jego wyposażenia, kwalifikacji personelu oraz zakresu świadczonych usług, ustalone dla rodzaju i kategorii, do których obiekt został zaszeregowany,
- 2) wymagania sanitarne, przeciwpożarowe oraz inne określone odrębnymi przepisami.

2. Usługi hotelarskie mogą być świadczone również w innych obiektach, jeżeli obiekty te spełniają minimalne wymagania co do wyposażenia, o

których mowa w art. 45 pkt 4, oraz wymagania określone w ust. 1 pkt 2.

Art. 36. Ustala się następujące rodzaje obiektów hotelarskich:

- 1) hotele - obiekty posiadające co najmniej 10 pokoi, w tym większość miejsc w pokojach jedno- i dwuosobowych, świadczące szeroki zakres usług związanych z pobytem klientów,
- 2) motele - hotele położone przy drogach, zapewniające możliwość korzystania z usług motoryzacyjnych i dysponujące parkingiem,
- 3) pensjonaty - obiekty posiadające co najmniej 7 pokoi, świadczące dla swoich klientów całodienne wyżywienie,
- 4) kempingi - obiekty strzeżone, umożliwiające nocleg w namiotach i przyczepach samochodowych, domkach turystycznych lub innych obiektach stałych, oraz przyrządzanie posiłków i parkowanie samochodów,

- 5) domy wycieczkowe - obiekty posiadające co najmniej 30 miejsc noclegowych, dostosowane do samoobsługi klientów oraz świadczące minimalny zakres usług związanych z pobytem klientów,
- 6) schroniska młodzieżowe - obiekty przeznaczone do indywidualnej i grupowej turystyki młodzieżowej, dostosowane do samoobsługi klientów,
- 7) schroniska - obiekty zlokalizowane poza obszarami zabudowanymi, przy szlakach turystycznych, świadczące minimalny zakres usług związanych z pobytem klientów,
- 8) pola biwakowe - obiekty nie strzeżone, umożliwiające nocleg w namiotach.

Art. 37. Ustala się dla:

- 1) hoteli, moteli i pensjonatów - pięć kategorii oznaczonych gwiazdkami,
- 2) kempingów - cztery kategorie oznaczone gwiazdkami,
- 3) domów wycieczkowych i schronisk młodzieżowych - trzy kategorie oznaczone cyframi rzymskimi.

Art. 38. 1. Zaszeregowania obiektów hotelarskich do poszczególnych rodzajów dokonuje, kategorię nadaje oraz prowadzi ich ewidencję wojewoda właściwy ze względu na miejsce położenia obiektu hotelarskiego, z zastrzeżeniem ust. 2.

2. Ewidencję pól biwakowych prowadzi wójt (burmistrz, prezydent) właściwy ze względu na miejsce ich położenia.

3. Wójt (burmistrz, prezydent) właściwy ze względu na miejsce położenia obiektów, o których mowa w art. 35 ust. 2, prowadzi ich ewidencję.

4. Przed wydaniem decyzji w zakresie rodzajów i kategorii obiektów hotelarskich organy wymienione w ust. 1 mogą zwracać się o opinię do wyspecjalizowanych stowarzyszeń.

5. Zadania określone w ust. 2 i 3 są zadaniami zleconymi z zakresu administracji rządowej.

6. Zadania zlecone gminom, określone w ustawie, są finansowane ze środków będących w dyspozycji właściwego wojewody, który przekazuje je gminom.

Art. 39. 1. Przed rozpoczęciem świadczenia usług hotelarskich w obiekcie hotelarskim, o którym mowa w art. 35 ust. 1, przedsiębiorca jest obowiązany uzyskać zaszeregowanie tego obiektu hotelarskiego do odpowiedniego rodzaju i kategorii.

2. Przed rozpoczęciem świadczenia usług hotelarskich w obiekcie, o którym mowa w art. 35 ust. 2, przedsiębiorca jest obowiązany zgłosić ten obiekt do ewidencji wymienionej w art. 38 ust. 3.

3. Przedsiębiorcy świadczący usługi hotelarskie w obiektach, o których mowa w art. 35, mają obowiązek informowania właściwego organu o okolicznościach powodujących zmianę rodzaju lub kategorii obiektu hotelarskiego oraz o zakończeniu świadczenia usług hotelarskich.

Art. 40. 1. Prezes Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki dokonuje kontroli w zakresie spełnienia przez obiekt hotelarski wymagań przewidzianych dla rodzaju i kategorii, do których został zaszeregowany.

2. W razie stwierdzenia, że obiekt hotelarski nie spełnia wymagań przewidzianych dla rodzaju i kategorii, do których został zaszeregowany, Prezes Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki występuje do właściwego organu o dokonanie zmiany rodzaju lub kategorii obiektu.
3. Organy wymienione w art. 38 mają prawo kontrolować, w zakresie swojej właściwości miejscowej, przestrzeganie wymagań, określonych w art. 35, w stosunku do wszystkich obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie. Jeżeli obiekt, pozostający poza ewidencją organu dokonującego kontroli, nie spełnia wymagań przewidzianych dla rodzaju i kategorii, do których został zaszeregowany, lub minimalnych wymagań dla innych obiektów świadczących usługi hotelarskie, organ kontrolujący zawiadamia organ prowadzący ewidencję obiektu.
4. Organy, o których mowa w ust. 1 i 3, mogą wykonywać następujące czynności kontrolne:
 - 1) dokonywać kontroli wszystkich pomieszczeń i urządzeń wchodzących w skład kontrolowanych obiektów,
 - 2) żądać od kierownika obiektu oraz od wszystkich osób, które są w tym obiekcie zatrudnione, pisemnych i ustnych informacji w sprawach objętych kontrolą,
 - 3) żądać okazania dokumentów potwierdzających spełnienie przez obiekt wymagań, o których mowa w art. 35 ust. 1 pkt 2.

Art. 41. 1. Jeżeli obiekt hotelarski przestał spełniać wymagania określone dla rodzaju i kategorii, o których mowa w art. 35 ust. 1 pkt 1, właściwy organ dokonuje z urzędu zmiany rodzaju lub kategorii obiektu bądź uchyla decyzję o zaszeregowaniu obiektu do określonego rodzaju.

2. Jeżeli obiekt, w którym są świadczone usługi hotelarskie, nie spełnia wymagań określonych w art. 35 ust. 1 pkt 2 lub w art. 35 ust. 2,

organ prowadzący ewidencję obiektu może nakazać wstrzymanie świadczenia usług hotelarskich do czasu usunięcia stwierdzonych uchybień.

3. Przepis ust. 2 nie narusza uprawnień innych organów, wynikających z odrębnych przepisów.

Art. 42. Zaszeregowanie, odmowa zaszeregowania bądź zmiana zaszeregowania obiektu hotelarskiego do określonego rodzaju, nadanie, odmowa nadania lub zmiana kategorii, a także nakazanie wstrzymania świadczenia usług hotelarskich następuje w drodze decyzji administracyjnej.

Art. 43. 1. Nazwy rodzajów i oznaczenia kategorii obiektów hotelarskich, o których mowa w art. 36 i art. 37, podlegają ochronie prawnej i mogą być stosowane wyłącznie w odniesieniu do obiektów hotelarskich w rozumieniu niniejszej ustawy.

2. Przepis ust. 1 nie dotyczy nazw rodzajów używanych w kontekście, z którego jednoznacznie wynika, że obiekty te nie są obiektami hotelarskimi w rozumieniu niniejszej ustawy.

3. Przedsiębiorcy świadczący usługi hotelarskie mogą do oznaczenia obiektów hotelarskich, obok nazw rodzajów określonych w ustawie, stosować inne nazwy.

Art. 44. 1. W obiektach hotelarskich należy umieścić na widocznym miejscu:

- 1) nazwę oraz siedzibę lub imię i nazwisko, a także adres przedsiębiorcy świadczącego usługi hotelarskie w tym obiekcie,

- 2) tablicę określającą rodzaj i kategorię obiektu,
- 3) informację o zakresie świadczonych usług wraz z podstawowymi cenami,
- 4) informację o przystosowaniu obiektu do obsługi osób niepełnosprawnych.

2. Informacje, o których mowa w ust. 1 pkt 2 i 4, należy umieścić również na zewnątrz obiektu hotelarskiego.

3. Przedsiębiorcy świadczący usługi hotelarskie w obiektach hotelarskich mogą, w celu zapewnienia porządku oraz bezpieczeństwa klientów i ich mienia, wydawać regulaminy porządkowe wiążące wszystkie osoby przebywające na terenie obiektu.

4. Wykaz wymagań dla obiektów hotelarskich, odpowiadający rodzajowi i kategorii obiektu, a także pełny cennik usług powinny być udostępnione na żądanie klienta.

Art. 45. (15) Prezes Rady Ministrów, w drodze rozporządzenia, określa:

- 1) wymagania dla poszczególnych rodzajów i kategorii obiektów hotelarskich co do wyposażenia, kwalifikacji personelu oraz zakresu świadczonych usług, w tym usług gastronomicznych, oraz warunki dopuszczenia odstępstw od tych wymagań,
- 2) szczegółowe zasady i tryb zaliczania obiektów hotelarskich do poszczególnych rodzajów i kategorii,
- 3) sposób dokumentowania spełnienia wymagań, o których mowa w art. 35 ust. 1 pkt 2,
- 4) minimalne wymagania co do wyposażenia obiektów świadczących usługi hotelarskie, o których mowa w art. 35 ust. 2,
- 5) tryb sprawowania kontroli nad przestrzeganiem w poszczególnych obiektach wymagań co do wyposażenia i świadczenia usług, odpowiadających rodzajowi i kategorii obiektu, o których mowa w art. 40,
- 6) sposób prowadzenia ewidencji obiektów hotelarskich oraz innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie.

Rozdział 6

Zmiany w przepisach obowiązujących oraz przepisy przejściowe i końcowe

Art. 46. W Kodeksie wykroczeń w art. 60[1] dodaje się § 4 w brzmieniu:

§ 4. Kto:

- 1) wykonuje bez wymaganych uprawnień zadania przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek,
- 2) świadcząc usługi hotelarskie używa nazw rodzajowych lub określenia kategorii obiektów hotelarskich bez decyzji lub niezgodnie z decyzją,
- 3) wbrew obowiązkowi świadczy usługi hotelarskie w obiekcie nie zgłoszonym do ewidencji,
- 4) świadczy usługi hotelarskie wbrew decyzji nakazującej wstrzymanie ich świadczenia - podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny."

Art. 47 W ustawie z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej (Dz. U. Nr 41, poz. 324, z 1990 r. Nr 26, poz. 149, Nr 34, poz. 198 i Nr 86, poz. 504, z 1991 r. Nr 31, poz. 128, Nr 41, poz. 179, Nr 73, poz. 321, Nr 105, poz. 452, Nr 106, poz. 457 i Nr 107, poz. 460, z 1993 r. Nr 28, poz. 127, Nr 47, poz. 212 i Nr 134, poz. 646, z 1994 r. Nr 27, poz. 96 i Nr 127, poz. 627, z 1995 r. Nr 60, poz. 310, Nr 83, poz. 426, Nr 90, poz. 446, Nr 141, poz. 700 i Nr 147, poz. 713, z 1996 r. Nr 41 i poz. 177 i Nr 45, poz. 199 oraz z 1997 r. Nr 9, poz. 44, Nr 23, poz. 117, Nr 43, poz. 272, Nr 54, poz. 348, Nr 60, poz. 369, Nr 75, poz. 471, Nr 88, poz. 554, Nr 96, poz. 591, Nr 98, poz. 602, Nr 106, poz. 677, Nr 113, poz. 733, Nr 114, poz. 740, Nr 121, poz. 769 i 770 i Nr 124, poz. 783) wprowadza się następujące zmiany:

1) w art. 9 w ust. 2 dodaje się pkt 4 w brzmieniu:

„4) wynajmowanie turystom przez rolników pokoi lub miejsc na ustawienie namiotów w obrębie gospodarstwa, sprzedaż posiłków i świadczenie usług z tym związanych.”

2) w art. 11:

a) w ust. 1 dodaje się pkt 20 i pkt 21 w brzmieniu:

„20) organizowania imprez turystycznych, z wyłączeniem działalności określonej w art. 9 ust. 2 pkt 4,

21) pośrednictwa w zawieraniu umów o świadczenie usług turystycznych.”,

b) dodaje się ust. 12 w brzmieniu:

„12. Zasady udzielania koncesji, o których mowa w ust. 1 pkt 20 i pkt 21, określają przepisy o usługach turystycznych.”.

Art. 48. W ustawie z dnia 13 października 1995 r. - Prawo łowieckie (Dz. U. Nr 147, poz. 713 oraz z 1997 r. Nr 14, poz. 72, Nr 60, poz. 369, Nr 88, poz. 554 i Nr 110, poz. 715) w art. 19 ust. 2 otrzymuje brzmienie:

„2. Warunkiem otrzymania koncesji, o której mowa w art. 17 pkt 3, jest ponadto:

- 1) posiadanie koncesji organizatora turystyki lub pośrednika turystycznego, zgodnie z przepisami o usługach turystycznych,
- 2) zatrudnienie przez organizatora turystyki osób, które złożą egzamin ze znajomości zasad wykonywania polowania oraz zasad ochrony przyrody.”

Art. 49. 1. Osoby, które przed dniem wejścia w życie ustawy:

- 1) posiadały uprawnienia przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek krajowych, nadane im przez terenowe organy administracji rządowej,
- 2) zdały egzamin na przewodnika turystycznego w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym albo u innego organizatora szkolenia w zakresie obowiązującym w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym,
- 3) posiadały uprawnienia pilota wycieczek zagranicznych, nadane im przez centralny organ administracji rządowej do spraw turystyki lub przez instytucję uprawnioną przez ten organ,

- stają się odpowiednio przewodnikami turystycznymi lub pilotami wycieczek w rozumieniu ustawy, z zastrzeżeniem ust. 2.

2. Osoby, o których mowa w ust. 1, są obowiązane, pod rygorem utraty dotychczasowych

uprawnień, do wystąpienia, w terminie dwóch lat od dnia wejścia w życie ustawy, z wnioskiem o potwierdzenie posiadanych uprawnień oraz ich udokumentowanie.

3. (16) Prezes Rady Ministrów, w drodze rozporządzenia, określa sposób i tryb zaliczania uprawnień, o których mowa w ust. 1, do zakresu uprawnień przewodników turystycznych i pilotów wycieczek ustalonego ustawą.

4. W sprawach, o których mowa w ust. 2, wydaje się decyzję administracyjną.

Art. 50. 1. Zaszeregowanie obiektów hotelarskich do poszczególnych rodzajów i kategorii na podstawie dotychczasowych przepisów zachowuje ważność, o ile rodzaj i kategoria obiektu odpowiada wymaganiom ustalonym w ustawie.

2. Jeżeli do dnia wejścia w życie ustawy obiekt hotelarski nie został zaszeregowany do określonego rodzaju i kategorii lub dotychczasowy rodzaj i kategoria obiektu nie odpowiada wymaganiom ustalonym w ustawie, przedsiębiorca świadczący usługi hotelarskie w tym obiekcie jest obowiązany wystąpić, w terminie 6 miesięcy od dnia wejścia w życie aktów wykonawczych do ustawy, o których mowa w art. 45, do właściwego organu o zaszeregowanie obiektu według nowych przepisów.

Art. 51. 1. Wpisy do ewidencji działalności gospodarczej w zakresie organizowania imprez turystycznych lub pośrednictwa w zawieraniu umów o świadczenie usług turystycznych zachowują ważność:

- 1) (17) w terminie do dnia 31 grudnia 1998 r.,
- 2) (18) do czasu uprawomocnienia się decyzji wydanej na wniosek o udzielenie zezwolenia, złożony w terminie określonym w pkt 1, nie dłużej jednak niż do upływu 12 miesięcy od dnia wejścia w życie ustawy.
2. (19) Organ zezwalający zawiadomi właściwy organ ewidencyjny o uprawomocnieniu się decyzji, o której mowa w ust. 1 pkt 2.
3. (20) Przedsiębiorcy nie podlegający wpisowi do ewidencji działalności gospodarczej, a prowadzący w dniu wejścia w życie ustawy działalność w zakresie organizowania imprez turystycznych lub pośrednictwa w zakresie zawierania umów o świadczenie usług turystycznych, mają obowiązek wystąpienia o wydanie odpowiedniej zezwolenia w terminie 6 miesięcy od dnia wejścia w życie ustawy.
4. (21) Do czasu udzielenia lub odmowy udzielenia zezwolenia, przedsiębiorcy, o których mowa w ust. 3, mają prawo działać na dotychczasowych zasadach.

Art. 52. (22) Ustawa wchodzi w życie z dniem 1 lipca 1998 r.

Władysław Mróz

RAJDY TURYSTYCZNE

Specyficzny rodzajem **produktu turystycznego** są wycieczki i rajdy konne.

Względy organizacyjne i ekonomiczne a także względy bezpieczeństwa, szczególnie gdy w wycieczka i rajdach biorą udział jeźdźcy o niewielkim „doświadczeniu terenowym”, przemawiają za organizowaniem wycieczek jednodniowych **lub rajdów „promienistych”** z powrotem do miejsca wyjazdu.

Rajdy „**docelowe**” wymagają wcześniejszego przygotowania stajni dla koni, kwater dla jeźdźców, transportu ich bagaży i zapewnienia powrotu koni do własnej stajni. **Wszystko to znaczenie podnosi koszty organizacji rajdu.** Należy też liczyć się z nie przewidzianymi kosztami wymiany koni, zmiany trasy ze względu na stan zdrowia i kondycję jeźdźców, pogorszenie się warunków pogodowych itp. przypadkami.

Rajdy, jako „produkt turystyczny” powinny odbywać się po ustalonych trasach (szlakach), odpowiednio zaprojektowanych i oznakowanych. Trasy rajdów powinny łączyć obiekty interesujące dla różnych „grup zainteresowań” np. obiekty architektoniczne, przyrodnicze itp. Zasady projektowania i znakowania szlaków turystycznych określa odpowiednia instrukcja PTTK. Przebieg szlaków powinien być uzgodniony z właścicielami lub administratorami terenów (właściciele indywidualni, administracja lasów, parków krajobrazowych itp.).

Jazda po trasach nie uzgodnionych z właścicielami może być traktowana jako naruszenie prawa własności.

Projektując szlaki jeździeckie, oprócz walorów turystycznych, należy uwzględnić możliwości **urządzenia miejsc postojowych na szlakach** np. w połowie ich trasy. Miejsce takie powinno zapewnić możliwość pewnego uwiązania koni. Wskazane jest również co najmniej częściowe ogrodzenie terenu. W pobliżu miejsca postojowego powinno znajdować się miejsce poboru wody do pojenia koni. **Należy unikać wodopojów używanych przez inne zwierzęta ze względu na możliwość zarażenia koni chorobami.**

Miejsca postojowe należy urządzać w miarę **możliwości w miejscach, do których może dotrzeć pomoc** (pogotowie ratunkowe, GOPR lub ewentualnie wylądować helikopter). W miejscach tych dobrze jest zapewnić łączność np. przy użyciu telefonów komórkowych).

Szlaki turystyczne i miejsca postojowe dobrze jest ponumerować lub nazwać. Nazwa taka może być interesującą (z punktu widzenia zasad marketingu) marką produktu.

Ponadto organizator rajdów dzięki temu może także wiedzieć, gdzie w danej chwili powinna znajdować się grupa jeźdźców i w razie potrzeby udzielić pomocy, wymienić konia, który zachorował na trasie, dowieźć uszkodzone siodło lub podjąć inne działania.

Zwykle czas przejazdu trasy rajdu nie przekracza 4-5 godzin. Planując rajd należy pamiętać, aby do miejsca postoju dojechać co najmniej na pół godziny przed zachodem słońca. Pozwoli to na wykonanie wszystkich niezbędnych czynności pielęgnacyjnych przy koniach jeszcze przy świetle dziennym. Ma to istotne znaczenie w czasie organizacji rajdów docelowych, w czasie których korzystamy z obcych stajni i kwater dla jeźdźców.

Należy też zadbać o „zagospodarowanie” czasu wolnego, jaki pozostaje jeźdźcom to pokonaniu trasy. Wskazane jest tu zapewnienie im w miarę aktywnego spędzenia tego czasu. Można tu wykorzystać oferty organizatorów innych form agroturystyki.

Wiele cennych informacji zawiera rozdział „Użytkowanie konia w turystyce”.

Mapy, przewodniki i szkice topograficzne trasy

Dobra praktyka turystyczna dowodzi, że poruszanie się po wyznaczonych szlakach turystycznych nie zawsze jest możliwe. Różne sytuacje mogą spowodować konieczność zjechania z wyznakowanego szlaku. A zatem przed rajdem prowadzący go instruktor powinien zapoznać się z dostępnymi mapami turystycznymi i topograficznymi trasy rajdu a także z wydawnictwami turystycznymi opisującymi teren, przez który rajd ma przebiegać.

Bardzo ważne jest również zaplanowanie i opisanie tzw. „zjazdów awaryjnych ze szlaku”, którymi można dotrzeć do miejsc, gdzie może dojechać karetka pogotowia, koniowóz itp.

W czasie rajdów należy się liczyć z wystąpieniem nieprzewidzianych wypadków. Może zdarzyć się sytuacja, w której instruktor musi pozostać np. przy poszkodowanym prowadząc akcję reanimacyjną w miejscu pozbawionym jakiegokolwiek łączności, a po pomoc wysłać uczestnika rajdu nie znającego terenu. W takim przypadku opis szlaku i „awaryjnego zjazdu” na pewno przyspieszy dotarcie pomocy i nie powiększy ilości poszkodowanych.

Dobór jeźdźców.

O doborze uczestników rajdu decydują takie czynniki jak czas trwania rajdu, długość odcinków (etapów), stopień trudności trasy, ilość uczestników, umiejętności jeździeckie i turystyczne oraz ich doświadczenia z innych rajdów konnych, kondycja psycho-fizyczna uczestników itp.

Przed wyjazdem na trasę należy przeprowadzić, sprawdzian umiejętności jeździeckich uczestników rajdu. O sprawdzianie takim należy poinformować klientów zarówno w ofercie produktu turystycznego jak i w zawiadomieniu o rajdzie.

Jest to zagadnienie bardzo ważne i trudne bowiem do dzisiaj brak jest w Polsce jednolitego systemu potwierdzania umiejętności jeździeckich.

Należy również pamiętać, że jeźdźcy bez większego doświadczenia w rajdach są bardziej podatni na emocje i stresy wynikające z niezwykłości dla nich długiej jazdy w terenie.

Reakcje tych osób mogą niekiedy powodować sytuacje konfliktowe, które musi „zażegnać w zarodku” instruktor prowadzący rajd.

Do oferty musi być dołączony np. „regulamin uczestnictwa w rajdzie”, z którym uczestnicy powinni się zapoznać i zgodzić na stosowanie postanowienia.

Ubezpieczenie od następstw nieszczęśliwych wypadków uczestników rajdu i instruktora od odpowiedzialności cywilnej.

Przed rajdem należy upewnić się, czy zakres ubezpieczenia uczestników rajdu i koni obejmuje następstwa nieszczęśliwych wypadków, jakie mogą zaistnieć w czasie trwania rajdu.

Odpowiednie obowiązki w tym zakresie nakłada na organizatora rajdu ustawa o usługach turystycznych.

Instruktor prowadzący rajd powinien być ubezpieczony od odpowiedzialności cywilnej.

Osoby niepełnoletnie biorące udział w rajdzie powinny przedstawić instruktorowi lub organizatorowi rajdu odpowiednią pisemną zgodę rodziców lub prawnych opiekunów.

Sprzęt jeździecki i wyposażenie techniczne na trasie rajdu.

A. Wyposażenie podstawowe do jazdy w terenie.

1. Kulbaka kawaleryjska lub siodło ogólnoużytkowe z uchwytem dla sakw.
2. Szeroki czaprak - (zalecany z potnikiem),
3. Podogonie i napierśnik ewentualnie z wytokiem,
4. Trenzelka z kantarem i powód (uwiąz) o dł. ok. 2 m.,

B. Wyposażenie jeźdźcy na rajdy „docelowe” z wykorzystaniem baz terenowych - uzupełnienie wyposażenia podstawowego.

1. Owsiak (podłużny worek o śred. od. 15 cm. i dł. ok. 1 m. z np. brezentu z możliwością przytroczenia do kulbaki)
2. Dwie sakwy o wym. ok. 25x15x20 cm. (troczone do kulbaki i czapraka),
3. Manierka lub nietłukący się pojemnik na napoje o poj. ok 0,5 l. (troczony do kulbaki)
4. Indywidualny zestaw środków opatrunkowych składający się z:
 - gazy jałowej 4 opak.,
 - bandaża zwykłego - dzianego 3 opak.
 - bandaża elastycznego 1 opak.
 - środka dez. (spitytus lub woda utlen.) 100 ml.
 - leków przeciwbólowych (np. Pyralgin - 1 opak. 10 tabl.)(patrz też rozdział „Pierwsza pomoc w stanach zagrożenia zdrowia i życia”)
5. Zapasowa podkowa i ok. 10 podkowiaków,
6. Kompas, latarka, znaczek odblaskowy, scyzoryk o ostrzu dł. ok. 10 cm.
7. Dokument tożsamości,
8. Pojemnik z zapasem żywności na etap rajdu (kanapki lub.tp. i „żelazną porcję żywności” - (paczka sucharków, konserwa, ok. 10 dkg cukru w kostkach lub twarde cukierki z witaminami).

C. Dodatkowe wyposażenie instruktora.

1. Kleszcze do dociągania podków lub obcęgi i młotek,
2. „Reperaturka rymarska” zawierająca :
2 igły, ok. 20 m. nici, kawałki skóry, małe szydło, sprzączki do popręgów i puślisk - po 2 szt., nóż do skóry, sprzączki „Convay”),
3. Szczotka i zgrzebło - po 1 komplecie na 3 konie,
4. Rajdowa apteczka weterynaryjna - jałowe środki opatrunkowe, bandaże i płyn dezynfekcyjny,
5. Mapy, szkice i ew. przewodniki dla trasy rajdu i terenów przyległych .

D. W ofertach rajdów należy podać też **Zalecenia dotyczące ubioru jeźdźców informujące, że jeździec powinien posiadać (przykładowo)**

1. bieliznę z włókien naturalnych (*bez twardych szwów*),
2. podkoszulek bawełniany,
3. koszula flanelowa,
4. spodnie bryczesy lub dżinsy (*bez twardych szwów*),
5. kurtkę i sweter - odpowiednie do pory roku,
6. pelerynę lub płaszcz przeciwdeszczowy (*z nie szeleszczącego materiału*),
7. Czapkę lub kapelusz - odpowiednie do pory roku,
8. Buty z podeszwami z płytkim „bieżnikiem” i wyraźnym, ale nie wysokim obcasie
9. Skarpety,
10. Czapsy - zalecane
11. Przybory toaletowe, przybory do szycia itp.

E. Przy noclegach w terenie (dodatkowo - do przewożenia samochodem lub na koniu jucznym):

(Ilości w dostosowaniu do trasy i czasu trwania rajdów, ilości i stopnia przygotowania uczestników).

1. Śpiwory lub koce,
2. Namioty,
3. Sprzęt biwakowy,
4. Zapasy żywności,
5. Kuchenka turystyczna, zestaw naczyń turystycznych,
6. Zapas paszy treściwej dla koni (np. owies po ok. 6 kg. na konia na dobę),
7. Apteczka dla ludzi zawierającą - połowę ilości środków wym. w pkt. B4 razy ilość uczestników i dodatkowo: - leki nasercowe, przeciwbiegunkowe, przeciwcuczuleniowe. Instruktor dodatkowo linę o śred. 8-12 mm. i długości ok. 20 m. do zabezpieczenia miejsca postoju koni.
8. **Z uwagi na dużą ilość leków o podobnym działaniu lecz różnej produkcji, w różnych dawkach, opakowaniach i o różnej cenie - nazwy i ilość leków u z g o d n i ć k a ż d o r a z o w o w aptecce przed zakupem lub skonsultować z lekarzem !**
9. Apteczka weterynaryjna -patrz uwaga pkt. C4 i E8.

DEKALOG TURYSTY GÓRSKIEGO

- I. Zanim wyruszysz w góry zastanów się czy posiadasz dostateczne doświadczenie. Przed wyjściem poddaj ocenie stan zdrowia i siły, swoje i towarzyszy, a w szczególności dzieci.
- II. Przygotuj wcześniej dokładny plan wycieczki. Najlepiej udają się improwizacje - dobrze przygotowane. Poczytaj przewodniki, mapy, skorzystaj z usług informacji turystycznej, wskazówek przewodników górskich, gospodarzy schronisk, miejscowej ludności.
- III. W górach szybko i często zmieniają się warunki atmosferyczne, niezbędna jest odzież chroniąca przed złą pogodą i zimnem oraz mocne, wysokie buty na profilowanej podeszwie.
- IV. Wychodząc na wycieczkę pozostaw w domu, w schronisku czy u znajomych wiadomość o celu i trasie wycieczki oraz godzinie powrotu. W ten prosty sposób zapewnisz sobie szybką pomoc w razie wypadku.
- V. Szybkość poruszania się dostosuj do możliwości najmniej sprawnego uczestnika wycieczki. „Pożeranie kilometrów” prowadzi niechybnie do wyczerpania, a poza tym ogranicza możliwość podziwiania górskiego krajobrazu.
- VI. Uważaj na każdy krok - upadki zdarzają się także w łatwym terenie. Szczególnej zwłaszcza ostrożności wymagają trudniejsze partie gór: strome, mokre i zaśnieżone stoki, płaty starego śniegu. Nie zbaczaj ze znakowanego szlaku - jest on zwykle prowadzony optymalnie zarówno pod względem bezpieczeństwa, jak i wysiłku na pokonanie trasy.
- VII. Nie strącaj kamieni, gdyż narażasz innych turystów na poważnie niebezpieczeństwo. Miejsce zagrożone przez spadające kamienie przechodź szybko i uważnie.
- VIII. Decyzja zawrócenia z drogi to nie hańba, lecz głos rozsądku. Nie wstydz się zawrócenia, gdy załamię się pogoda, nadejdzie mgła lub trasa okaże się zbyt trudna.
- IX. Szanuj przyrodę, nie hałasuj, jest to niebezpieczne. Dbaj o czystość i porządek w górach. Usuwając śmieci dajesz dowód swej kultury.
- X. Jeżeli mimo ostrożności zdarzy się wypadek - przede wszystkim zachowaj spokój. Połóż poszkodowanego w bezpiecznej pozycji, w widocznym miejscu i pod opieką. Przyjętymi w górach sygnałami wezwij na pomoc GOPR.

Komisja Turystyki Górskiej Zarządu Głównego PTTK

Wykorzystano materiały autorstwa
Andre Grange i Kazimierz Kosiniak-Kamysz
z Podręcznika Instruktora Górskiej Turystyki Jeździeckiej
zrealizowanego przez Mediane Consult z funduszy Phare w 1997 r.

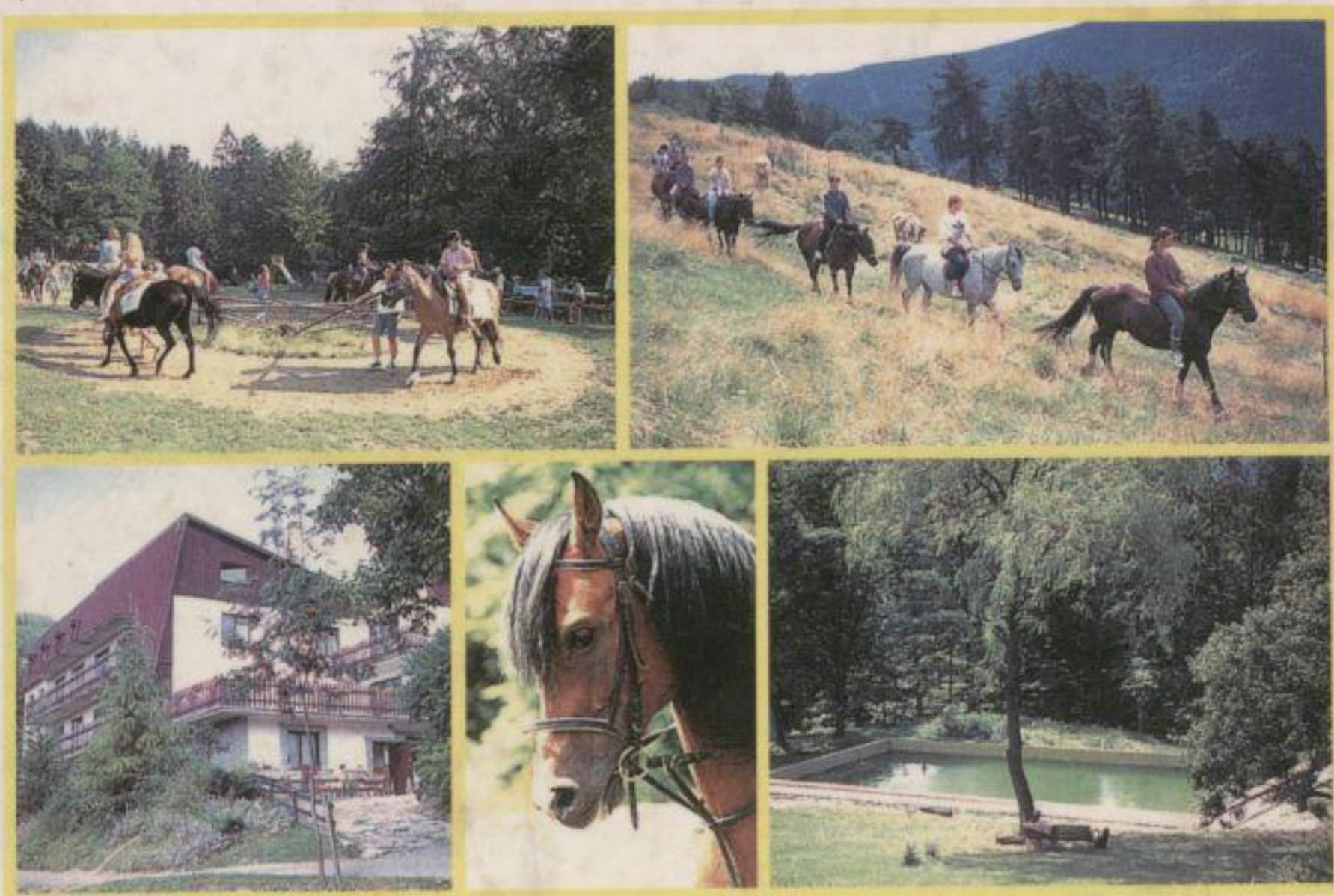
Wydawca:
Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa
ul. Wspólna 30, 00-930 Warszawa

Rok wydania: 1999

Dystrybutor:
Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa
Regionalny Ośrodek w Nowym Sączu
Al. Wolności 19, 33-300 Nowy Sącz
tel. (0-18) 443 85 82, 443 61 11

Druk:
Goldruk, Nowy Sącz, tel. (0-18) 442 28 45

Foto:
Władysław Mróz, Janusz Mazurkiewicz

Foundation of Assistance Programmes for Agriculture
Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa

00-930 Warszawa, ul. Wspólna 30

tel.: (22) 623 15 15, 623 16 55, 623 17 05 • fax (22) 628 93 87